

TURKISH ACADEMIC RESEARCH REVIEW

Türk Akademik Araştırmalar Dergisi

TARR®
TURKISH ACADEMIC RESEARCH REVIEW

TURKISH ACADEMIC RESEARCH REVIEW

An Online International Periodical for the Social Sciences and Humanities
Türk Akademik Araştırmalar Dergisi [TARR]

Cilt/Volume: 4

Sayı/Issue: 2

Haziran/June 2019

e-ISSN: 2602-2923

Sahibi/Owner

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Şahin

Baş Editör/Editor in Chief

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Şahin

Yayın Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Mustafa Erdoğan (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. İhsan Çapcıoğlu (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Ćazim Hadžimejić (Academy of Fine Art, Sarajevo University)
Doç. Dr. Ali Albayrak (Akdeniz Üniversitesi)
Doç. Dr. Rifat Atay (Akdeniz Üniversitesi)
Doç. Dr. Ömer Bozkurt (Mardin Artuklu Üniversitesi)
Doç. Dr. Ali Cin (Akdeniz Üniversitesi)
Doç. Dr. Orhan Gürsu (Akdeniz Üniversitesi)
Doç. Dr. Bahset Karalı (Akdeniz Üniversitesi)
Doç. Dr. Yasin Pişgin (Akdeniz Üniversitesi)
Doç. Dr. İmad ElMerzouk (Université Sultan Moulay Slimane/Mağrib)
Doç. Dr. Zaynabidin ACİMAMATOV (Osh Devlet Üniversitesi, Kırgızistan)
Dr. Öğr. Üyesi Şeref Göküş (Akdeniz Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Şahin (Akdeniz Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Yeşilyurt (Akdeniz Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Musa Rahimi (Allameh Tabataba'i Üniversitesi)
Arş. Gör. Turan Bahşı (Akdeniz Üniversitesi)
Ar. Gör. Tunahan Erdoğan (Akdeniz Üniversitesi)
Öğr. Gör. Mustafa Mukadder İnce (Akdeniz Üniversitesi)

Dış Temsilciler Koordinatörü/General Coordinator of Foreign Editors

Doç. Dr. Rifat Atay - İngilizce (Akdeniz Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Tahyr ASHYROV - Rusça (Bülent Ecevit Üniversitesi)
Öğ. Gör. Khaled İsam AZİZ - Arapça (Akdeniz Üniversitesi)
Okutman Ümmü Seher GÖKÜŞ - Fransızca (Akdeniz Üniversitesi)
Ar. Gör. Emine ŞALI - İngilizce (Akdeniz Üniversitesi)

Sekreteryas/Secreteriat

Ar. Gör. Turan Bahşı (Akdeniz Üniversitesi)
turanbahsi@gmail.com
Ar. Gör. Tunahan Erdoğan (Akdeniz Üniversitesi)
tunahanerdogan1234@hotmail.com

Telefon Numarası/Phone Number

0242 2274458
0533 0569174

Adres/Adress

Akdeniz Üniversitesi Dumlupınar Bulvarı 07058 Konyaaltı – Antalya / TÜRKİYE
e-posta: turkisharr@gmail.com

[Tarr] Academic Keys, Bielefeld Academic Search Engine (BASE), CiteFactor, DRJI, SOBİAD, İSAM, İ2or, İdealonline, Journals Directory, ResearchBib, ROAD, Scientific World Index, Scientific Indexing Services, J-Gate ve Ulakbim DergiPark tarafından indekslenmektedir.

“Turkish Academic Research Review- Türk Akademik Araştırmalar Dergisi [TARR] yılda dört kez yayınlanan hakemli, akademik uluslararası bir dergidir. TARR'da yayınlanan yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir. Yayın dili Türkçe olmakla beraber diğer dillerde yapılan çalışmalar da yayınlanmaktadır. Dergide yer alan yazıların bütün yayın hakları TARR'a ait olup, yayıncının izni olmadan kısmen veya tamamen basılamaz, çoğaltılamaz ve elektronik ortama taşınamaz. Kişileri ayırıştırıcı, kin ve nefrete sürükleyici, din karşıtı yazılar dergiye kabul edilmemektedir. Yazıların yayımlanıp yayınlanmamasından yayın kurulu sorumludur.”

Bilim Kurulu/Scientific Advisory Board

Prof. Dr. Metin AKİS (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)	Prof. Dr. Raşit KÜÇÜK (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Başkanı)	Doç. Dr. Ersen ERSOY (Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet AKKUŞ (Ankara Üniversitesi)	Prof. Dr. Dzemat LATİÇ (Saraybosna Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Saraybosna, Bosna Hersek)	Doç. Dr. Hassen Abdullah GÜNEYMAN (Kral Suud Üniversitesi, Suudi Arabistan)
Prof. Dr. Ahmet AKSOY (Akdeniz Üniversitesi)	Prof. Dr. Oliver LEAMAN (Kentucky University, ABD)	Doç. Dr. Orhan GÜRSU (Akdeniz Üniversitesi)
Prof. Dr. Nurullah ALTAŞ (Marmara Üniversitesi)	Prof. Dr. Ahmet MERMER (Gazi Üniversitesi)	Doç. Dr. Bahset KARSLI (Akdeniz Üniversitesi)
Prof. Dr. Musa Kazım ARICAN (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)	Prof. Dr. Ebrahim Moosa (Notre Dame University, ABD)	Doç. Dr. Abdulhakim KOÇİN (Türkiye Büyük Millet Meclisi)
Prof. Dr. Numan ARUÇ (Makedonya Bilim ve Sanatlar Akademisi, Makedonya)	Prof. Dr. Abdullah MUTAWA (Kral Suud Üniversitesi, Suudi Arabistan)	Doç. Dr. Oksana KOSHULKO (Polotsk State University, Belarus)
Prof. Dr. Safi ARPAGUŞ (Marmara Üniversitesi)	Prof. Dr. Rıfat OKUDAN (Süleyman Demirel Üniversitesi)	Doç. Dr. Memli KRASNIĞI (Institute of Albanology, Kosova)
Prof. Dr. Lütviyye ASGERZADE (Milli Bilimler Üniversitesi, Azerbaycan)	Prof. Dr. Muhiddin OKUMUŞLAR (Necmettin Erbakan Üniversitesi)	Doç. Dr. Thomas KUEHN (Simon Fraser University/CANADA)
Prof. Dr. Ahmet AYHAN (Akdeniz Üniversitesi)	Prof. Dr. Ahmet ÖGKE (Akdeniz Üniversitesi)	Doç. Dr. Hasan Tefvik MARULCU (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Prof. Dr. Sabina BAKSİC (Saraybosna Üniversitesi, Bosna-Hersek)	Prof. Dr. Yıldırım ÖZBEK (Akdeniz Üniversitesi)	Doç. Dr. Abdulaziz Süleyman el-MUKBİL (Kassim Üniversitesi, Suudi Arabistan)
Prof. Dr. Leyla BLİLİ (Manuba Üniversitesi, Tunus)	Prof. Dr. Gülay ÖZBİLİM (Akdeniz Üniversitesi)	Doç. Dr. Harun SAVUT (Bülent Ecevit Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet CANBULAT (Akdeniz Üniversitesi)	Prof. Dr. Kadir ÖZKÖSE (Bozok Üniversitesi)	Doç. Dr. Abdullah ÖZBOLAT (Çukurova Üniversitesi)
Prof. Dr. İhsan ÇAPÇIOĞLU (Ankara Üniversitesi)	Prof. Dr. İbrahim SADAVİ (Tunus Üniversitesi, Tunus)	Doç. Dr. Ömer ÖZPINAR (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Celaleddin ÇELİK (Erciyes Üniversitesi)	Prof. Dr. Suheyl SAPAN (Kral Suud Üniversitesi, Suudi Arabistan)	Doç. Dr. Nadia YASEEN (Bagdad University, Irak)
Prof. Dr. Beykan ÇİZEL (Akdeniz Üniversitesi)	Prof. Dr. Hüseyin SARIOĞLU (İstanbul Üniversitesi)	Yrd. Doç. Dr. Musa RAHİMİ (Allameh Tabataba'i Üniversitesi, Tahrân, İran)
Prof. Dr. Mehmet DALKILIÇ (İstanbul Üniversitesi)	Prof. Dr. Redzep SKRİJELJ (Novi Pazar Devlet Üniversitesi, Sırbistan)	Dr. Öğr. Üyesi Eyyup AKDAĞ (Kastamonu Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa ERDOĞAN (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)	Prof. Dr. Kemal TIMUR (Dicle Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Tuncay AKGÜN (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Kenan ERDOĞAN (Celal Bayar Üniversitesi)	Prof. Dr. Şevket TOPAL (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Tahyr ASHYROV (Bülent Ecevit Üniversitesi)
Prof. Dr. Yusuf DOĞAN (Cumhuriyet Üniversitesi)	Prof. Dr. Hüseyin Gazi TOPDEMİR (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Birgül BOZKURT (Mardin Artuklu Üniversitesi)
Prof. Dr. Recai DOĞAN (Ankara Üniversitesi)	Prof. Dr. Erdal TOPRAKYARAN (Universität Tübingen, Almanya)	Dr. Öğr. Üyesi Camelia Elena CĂLIN (Spiru Haret Üniversitesi, Romanya)
Prof. Dr. Mehmet Emin AY (Uludağ Üniversitesi)	Prof. Dr. Ayhan TÖPUZ (Akdeniz Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Mustafa DEMİRCİ (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Ivan BALTA (Osijek Üniversitesi, Hırvatistan)	Prof. Dr. Cemal TOSUN (Ankara Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Fatih DUMAN (Akdeniz Üniversitesi)
Prof. Dr. Hayri ERTEN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)	Prof. Dr. Kaplan ÜSTÜNER (Harran Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Selçuk ERİNÇİK (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Şakir GÖZÜTOK (Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi)	Prof. Dr. Hüseyin YILMAZ (Cumhuriyet Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Şeref GÖKÜŞ (Akdeniz Üniversitesi)
Prof. Dr. Osman GÜMÜŞÇÜ (Çankırı Karatekin Üniversitesi)	Doç. Dr. Zaynabidin ACİMAMATOV (Osh Devlet Üniversitesi, Kırgızistan)	Dr. Öğr. Üyesi Hamza KARCİC (University of Sarajevo, Bosna-Hersek)
Prof. Dr. Ali GÜNEŞ (Karabük Üniversitesi)	Doç. Dr. Abdurrahman ADEMİ (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Şemsettin KIRIŞ (Kastamonu Üniversitesi)
Prof. Dr. Zülfiyar GÜNGÖR (Ankara Üniversitesi)	Doç. Dr. Şahin AHMETOĞLU (Kırıkkale Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Ercan Ömirbayev (Ahmet Yesevi Üniversitesi, Kazakistan)
Prof. Dr. Cazim HADZIMEJLIÇ (Saraybosna Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Saraybosna, Bosna Hersek)	Doç. Dr. Rıfat ATAY (Akdeniz Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Yasin PİŞGİN (Akdeniz Üniversitesi)
Prof. Dr. Said HAŞİMİ (Umman Tarih Cemiyeti Başkanı, Umman)	Doç. Dr. Liliana Elena BOŞCAN (University of Bucharest, Romanya)	Dr. Öğr. Üyesi Qoşqar SELİMLİ (Bakü Devlet Üniversitesi, Azerbaycan)
Prof. Dr. Aleksandar KADJEVIĆ (University of Belgrade, Sırbistan)	Doç. Dr. Ömer BOZKURT (Mardin Artuklu Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Ebubekir Sıddık ŞAHİN (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Davut KARAYEL (Akdeniz Üniversitesi)	Doç. Dr. Bilal ÇAKICI (Ankara Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ŞAHİN (Akdeniz Üniversitesi)
Prof. Dr. Bilal KEMİKLİ (Uludağ Üniversitesi)	Doç. Dr. Halil ÇELTİK (Gazi Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Lamiye VAGİFKIZI (Azerbaycan Bilimler Akademisi)
Prof. Dr. Ulvi KESER (Girne Amerikan Üniversitesi, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti)	Doç. Dr. Bekir DİREKÇİ (Akdeniz Üniversitesi)	Dr. Hatem CABBARLI (Azerbaycan Parlamentosu, Azerbaycan)
Prof. Dr. Turan KOÇ (Sabahattin Zaim Üniversitesi)	Doç. Dr. Ahmet DOĞAN (Ahi Evran Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Muhammet YEŞİLYURT (Akdeniz Üniversitesi)
Prof. Dr. Osman KÖSE (Polis Akademisi)	Doç. Dr. Nihada Delibegović DZANIĆ (Tuzla Üniversitesi, Bosna Hersek)	Dr. Amina Şiljak JESENKOVIĆ (Saraybosna Üniversitesi Saraybosna Şarkiyat Enstitüsü, Saraybosna, Bosna Hersek)

Sayı Hakemleri/Issue Referees

Prof. Dr. Hikmet Asutay
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet Zeki Aydın
Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Adem Dölek
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi

Prof. Dr. Mukadder Seyhan Yücel
Trakya Üniversitesi

Doç. Dr. Cafer Eminoğlu
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Doç. Dr. Bilal Gök
İnönü Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ebru Tüzemen Atik
Selçuk Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Dilek
Akdeniz Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Atila Kartal
Akdeniz Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Şemsettin Kırış
Kastamonu Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Elçin Neciyev
Muş Alparslan Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Şahin
Akdeniz Üniversitesi

İçindekiler / Contents

vii **Editör / Editor**

235/258 **Anonim Şirketlerde Sorumluluk Davası Açılmasında Genel Kurul Kararı Alınmasının Gerekli Olup Olmadığı Üzerine Bir Değerlendirme**

An Evaluation on Whether Required Taking The Decision of The General Assembly to Open A Case of Liability In Joint Stock Companies

Sevda Bora Çınar

259/266 **Kültürlerarası İletişimsel Yetinin Yabancı Dil Öğrenimindeki Yeri**

The Role of Intercultural Communication Faculty in Foreign Language Teaching

Aykut Haldan, Serap Pekbak

267/278 **Velilik ve Keramet Bağlamında Abdal Musa'nın Gerçek ve Menkıbevi Hayatı-Şahsiyeti**

In The Context of Guardianship and Miracle, Abdal Musa's The Life and Menkıbevi (Tales/Legend) Personality

Okan Alay

279/298 **Osmanlı Devleti'nin Güç Kaybetmeye Başladığı Dönemlerde Şark Meselesi**

Nural Savcı

299/316 **Hadisçilerin Rivayet Telakkisi ve İçerik Tenkidi Meselesi**

Riwayah Consideration Of Ahl Al Hadith And Content Criticising Issue

Zişan Türcan

Editör/Editor

/ MAKALELER /ARTICLES

Cilt/Volume: 4 Sayı/Issue: 2, Haziran/June 2019

Anonim Şirketlerde Sorumluluk Davası Açılmasında Genel Kurul Kararı Alınmasının Gerekli Olup Olmadığı Üzerine Bir Değerlendirme¹

Sevda Bora Çınar²

Özet

Eski 6762 sayılı Türk Ticaret Kanunu (ETTK) anonim şirket adına yönetim kurulu üyelerine karşı sorumluluk davası açılması için genel kurul tarafından davanın açılmasına yönelik bir karar alınmasını zorunlu tutmaktaydı. Yargıtay da genel kurul kararı alınmaması halinde bu durumu dava şartı eksikliği olarak kabul etmekteydi. Bu sebeple de kararın alınmasına kadar bu durumu tamamlanabilir bir eksiklik olarak değerlendirmekte ve davayı bu sebeple ertelemekteydi.

6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu (TTK) ise şirketin, yönetim kurulu üyelerine karşı açacağı sorumluluk davasını açıkça genel kurul kararı alınması şartına bağlamamıştır. Ancak TTK m. 479/3-c hükmünde, ibra ve sorumluluk davası açılmasına ilişkin genel kurul kararlarında pay sahiplerinin oyda imtiyaz hakkının geçerli olmayacağı belirtilmiştir. Bu hüküm ise sorumluluk davası açılmasına ilişkin bir genel kurul kararını ortaya koymaktadır ki bu hüküm doktrinde ciddi tartışmalara sebebiyet vermiştir. Doktrinde, ETTK uygulamasının aynen devam ettiğini ileri süren görüşler bulunduğu gibi TTK m. 479/3-c hükmünün unutulmuş kanunda bırakıldığını ileri süren görüşler de bulunmaktadır.

Yargıtay, ETTK uygulamasını aynen devam ettirmek şeklinde, doktrinde ortaya atılan ilk görüşü benimsemiştir. Ancak kanunda açıkça dava şartı olarak düzenlenmemiş bir durumun, bu şekilde yorum yoluyla dava şartı haline getirilmesi şirketin hak arama özgürlüğünü geçici de olsa ihlal etmektedir. Ayrıca yorum yoluyla oluşan uygulamanın Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) m. 6 hükmünde düzenlenen hak arama özgürlüğünün ihlali sonucunu doğurabileceği de gözden kaçırılmamalıdır.

Anahtar Kelimeler: Anonim Şirket, Genel Kurul Kararı, Dava Şartı, Sorumluluk Davası.

1 Bu çalışma 12-14 Ekim 2018 tarihinde düzenlenen Türk Akademik Araştırmalar Dergisi Uluslararası Multidisipliner Kongresinde (Turkish Academic Research Review International Multidisciplinary Congress-TARRC) sunulan “Anonim Şirketlerde Sorumluluk Davası Açılmasında Genel Kurul Kararı Alınması: Dava Şartı mı? Unutulmuş Bir Hüküm mü?” adlı bildirinin genişletilmiş halidir.

2 Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Ticaret Hukuku ABD, av.sevdabora@gmail.com

An Evaluation on Whether Required Taking The Decision of The General Assembly to Open A Case of Liability In Joint Stock Companies

Abstract

The Former Turkish Commercial Code No. 6762 (FTCC) required a general assembly resolution to file a lawsuit against the members of the board of directors. If the decision of the general assembly was not taken, this was considered as a deficiency in the procedural prerequisites by the Supreme Court. For this reason, the Supreme Court, evaluating that this deficiency can be completed, postponed the case until the decision was taken.

Turkish Commercial Code No. 6102 (TCC) has not explicitly regulated the necessity of taking the decision by the general assembly to file a lawsuit against the members of the board of directors. However, in the TCC Article 479/3-c, it is stated that shareholders' voting rights are not valid in the decisions of the general assembly regarding the release and liability case. This provision lays down a decision of the General Assembly regarding the opening of a liability case, which has caused serious controversy in the doctrine. In the doctrine, there are opinions suggesting that the implementation of the FTCC continues in the same way. There are also opinions suggesting that the provision of 479/3-c has been forgotten and left in the law.

The Supreme Court adopted the first opinion put forward in the doctrine by continuing its former practice. However, making a case not explicitly regulated by law as a procedural prerequisites in such a way, violates the company's freedom of claim, even temporarily. Moreover, it should not be overlooked that this practice formed through interpretation could lead to a violation of the right to legal remedies regulated by European Convention of Human Rights (ECHR) article 6.

Keywords: Joint Stock Company, The Decion of General Assembly, Procedural Prerequisites, Liability Case.

Giriş

Yönetim kurulu üyeleri ve yönetimin devredildiği hallerde yönetimle görevli üçüncü kişiler, görevlerini tedbirli bir yöneticinin özeniyle yerine getirmek ve şirketin menfaatlerini dürüstlük kurallarına uyarak gözetmek yükümlülüğü altındadır (TTK m. 369). Nitekim yönetim kurulu üyelerinin şirkete karşı olan bağlılık borcunun bir gereği olarak, menfaat çatışması halinde, kendilerinin, şirketteki çoğunluk hissedarların, onların yakını olan kişilerin ya da üçüncü kişilerin menfaatleri yerine, şirketin menfaatini üstün tutmamakla da yükümlüdür³. Ted-

3 Tekinalp, Ünal, *Sermaye Ortaklıklarının Yeni Hukuku*, Değişiklikler ve İkincil Düzenlemelerle Güncelleştirilmiş 4. Bası, İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2015, N. 12-119; Helvacı, Mehmet, "Anonim Ortaklık Tarafından Yönetim Kurulu Üyelerine Karşı Açılacak Sorumluluk Davalarında Genel Kurul Kararının Gerekli Olup Olmadığı Sorunu -Düşünceler ve Değerlendirmeler-", *Yürürlüğünün 5. Yılında ve Yargıtay Kararları*

birli bir yöneticinin özeniyle ve şirket menfaatlerini gözeterek görevini yerine getirmek zorunda olan yönetim kurulu üyeleri ile yönetimde görevli olan diğer kişiler, bu yükümlülüklerini kusurlarıyla ihlâl ettikleri takdirde ise hem şirkete hem pay sahiplerine ve hem de şirket alacaklılarına karşı verdikleri zarardan sorumlu tutulmuştur (TTK m. 553/1).

Şirket zararının talep edilmesine ilişkin TTK, ETTK'nın aksine şirket zararını talep edebilecek kişiler ve şartları açısından kapsamlı değişiklikler yapmıştır. Bu değişikliklerden biri de şirket zararlarının talep edilmesinin, genel kurulda bu yönde bir karar alınması şartına bağlanmamasıdır. Ancak genel kurulda oyda imtiyazın geçerli olmadığı kararları düzenleyen TTK m. 479/3-c hükmünde sorumluluk davası açılması kararının da belirtilmiş olması, sorumluluk düzenlemelerinde yer almayan genel kurul kararı alınması şartının yeni sistemde de gerekli olup olmadığı noktasında tereddütler yaratmış ve bu konu doktrinde de çeşitli görüşler ortaya atılmasına yol açmıştır.

Çalışmamızda öncelikle doktrindeki görüşler açıklanacak, sonrasında uygulamadaki durumu görmek adına çeşitli Yargıtay kararlarına yer verilerek Yargıtay'ın soruna ilişkin yaklaşımı incelenecektir. Doktrindeki görüşler ve Yargıtay kararlarının incelenmesinden sonra ETTK ve TTK'nın sorumluluğa ilişkin getirdikleri sistemin karşılaştırmalı olarak incelenmesi neticesinde, TTK'nın şirket zararlarının talebinde genel kurul kararını zorunlu olarak düzenleyip düzenlemediğine ilişkin değerlendirme ve görüşlerimize yer verilecektir. Son olarak da uygulama ve doktrindeki tartışmalı duruma son verebilecek çözüm önerilerimizle çalışmamız tamamlanacaktır.

I. Genel Kurul Kararının Gerekli Olup Olmadığına İlişkin Doktrindeki Görüşler

ETTK'dan farklı olarak, TTK m. 555 hükmünde, şirketin yönetim kurulu üyelerine karşı açacağı sorumluluk davası için genel kurul kararının gerekli olduğuna ilişkin açık bir düzenleme bulunmamaktadır. Ancak belirttiğimiz gibi oyda imtiyazın geçerli olmadığı genel kurul kararlarından biri olarak, TTK m. 479/3-c hükmünde sorumluluk davası açılması kararı da yer almaktadır. Bu durum ise doktrinde konuya ilişkin çeşitli görüşler ortaya atılmasına sebebiyet vermiştir. Bu görüşleri temel olarak üç grup halinde incelemek mümkündür.

Işığında Türk Ticaret Kanunu Sempozyumu (20 Ekim 2017), İstanbul: On iki Levha Yayıncılık, 2018, s. 158 vd. ; Pulaşlı, Hasan. *Şirketler Hukuku Genel Esaslar, Gözden Geçirilmiş, 6728 Sayılı Kanunla Getirilen Yenilikler ve Yapılan Değişiklikler İşlenmiş, Güncellenmiş ve Genişletilmiş 5. Baskı*, Ankara: Adalet Yayınevi, 2017, N. 20-226; Akdağ Güney, Necla. *Anonim Şirket Yönetim Kurulu*. İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2012, s. 135 vd. ; Yanlı, Veliye/ Akın, Murat Yusuf, *Yeni Türk Ticaret Kanunu Dünya Değişiyor. Ya Siz?*, 2. Baskı, İstanbul: KPMG, 2012, s. 55; Cahn, Andreas/Donald, David C. , *Comparative Company Law*, Newyork: Cambridge University Press, 2010, s. 333.

A. Genel Kurul Kararının Gerekli Olduğu Görüşü ve Bu Görüşün Değerlendirilmesi

İlk görüş, sorumluluk davasında genel kurul kararının gerekli olduğunu savunmaktadır. Bu görüşe göre her ne kadar açıkça genel kurul kararı alınması gerektiği TTK m. 553 ve devamı hükümlerinde düzenlenmemiş olsa da TTK m. 479/3-c hükmünde sorumluluk davası açılması kararında oyda imtiyazın geçerli olmadığı düzenlemesiyle, genel kurulda sorumluluk davası açılmasına yönelik bir karar alınması gerektiği sonucuna ulaşılabilmektedir⁴. Ayrıca bu görüşün taraftar bulma sebebinin bir diğerini de finansal tablolara, yönetim kurulunun yıllık raporuna, yıllık kâr üzerinde tasarrufa, kâr payları ile kazanç paylarının belirlenmesine, yedek akçenin sermayeye veya dağıtılacak kâra katılması dâhil, kullanılmasına dair kararların alınmasının genel kurulun devredilemez görev ve yetkileri arasında sayılması oluşturmaktadır (TTK m. 408/2-d). Genel kurulun bu yetki ve görevleri göz önüne alındığında, yönetim faaliyetlerinin sonucunu değerlendirecek organ genel kurul olduğundan, sorumluluğun değerlendirmesinin de yine genel kurul tarafından yapılacağı sonucuna ulaşılması gerektiği ileri sürülmektedir⁵.

Bu görüşe göre her ne kadar sorumluluk davası açılmasına karar verecek organın genel kurul olduğu ileri sürülse de davada şirketi yine yönetim kurulunun temsil edeceği kabul edilmektedir. Bu sebeple de yönetim kuruluna karşı açılan sorumluluk davasında menfaat çatışmasının önüne geçilmesi amacıyla, şirketin kayyım tarafından temsili gerekecektir. Ayrıca sorumluluk davası açılmasına karar veren genel kurul ile yönetim kurulunun arasındaki güven ilişkisi zedeleneceğinden, aynı toplantıda mevcut yönetim kurulunun azli ve yenisinin oluşturulması da imkân dahilindedir. Bu durumda kayyım atanmasına gerek olmaksızın, şirketle arasında herhangi bir menfaat çatışması bulunmayan yeni yönetim kurulunun, davayı açmasında da bir sakınca bulunmayacaktır⁶.

Bu görüşün temel dayanak noktası sorumluluk davası açma kararının genel kurul tarafından alınması gerektiğinin, TTK m. 479/3-c hükmünde dolaylı olarak da olsa öngörülmesidir. Nitekim genel kurul ve yönetim kurulunun yetki kapsamının ve sınırlarının tespitine ilişkin hükümler değerlendirildiğinde, TTK m. 408/1 hükmü uyarınca genel kurul, kanunda ve esas sözleşmede açıkça öngörülmüş bulunan hâllerde karar mercii olarak belirlenmiştir. TTK m. 374 hükmünde de yönetim kurulu, kanun ya da esas sözleşme uyarınca genel kurulun yetkisinde

4 Bu görüşte bkz. Kendigelen, Abuzer, *Yeni Türk Ticaret Kanunu: Değişiklikler, Yenilikler ve İlk Tespitler*. Güncellenmiş 2. Basıdan 3. (Tıpkı) Bası, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2016, s. 308, dn. 164; Şener, Oruç Hami, *Ortaklıklar Hukuku*. Gözden Geçirilmiş 2. Bası, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2015, s. 418; Bahtiyar, Mehmet, "Anonim Şirket Adına Yönetim Kurulu Üyelerine Karşı Açılacak Sorumluluk Davasında Genel Kurul Kararının Gerekli Olup Olmadığı Sorunu", *Prof. Dr. Seza Reisoğlu Armağanı*, Ankara: Bankacılık Enstitü Yayınları, 2016, s. 405-413; Bahtiyar, Mehmet, *Ortaklıklar Hukuku*, Güncellenmiş 12. Bası, İstanbul: Beta, 2017, s. 399, dn. 692; Bilgili, Fatih/ Demirkapı, Ertan, *Şirketler Hukuku*, 9. Baskı, Bursa: Dora, 2013, s. 261, dn. 289; Limited şirketler açısından olmakla birlikte aynı gerekçelerle aynı sonuca ulaşan görüş için bkz. Yıldız, Şükrü, "Limited Ortaklıklarda Müdürlerin Sorumluluğu", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 12, S. 24, 2013/2, s. 77 vd.

5 Üçışık, Güzin/ Çelik, Aydın, *Anonim Ortaklıklar Hukuku*, C. 1, Ankara: Adalet Yayınları, 2013, s. 549 vd.; Altay, Sıtkı Anlam, *Anonim Ortaklıkta Yönetim Yetkilerinin Devrinin Sorumluluğa Etkileri*, İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2011, s. 236.

6 Şener, s. 418.

bırakılmış bulunanlar dışında, şirketin işletme konusunun gerçekleştirilmesi için gerekli olan her çeşit iş ve işlemler hakkında karar almaya yetkili kılınmıştır. Kanunun lafzi olarak yorumlanması halinde, kanunda genel kurulun sorumluluk davası açılması kararı almasına ilişkin TTK m. 479/3-c hükmünün varlığı karşısında, yönetim kurulunun dava açmaya ilişkin bir karar alma yetkisinin bulunmadığı sonucu ortaya çıkabilmektedir⁷. Ancak aynı zamanda sorumluluk düzenlemelerinde sorumluluk davası açılması kararının genel kurula özgülediğini belirten açık bir hüküm olmadığı gibi davanın “şirket” tarafından açılacağı belirtilmiştir. Şirket adına hareket edecek organın yönetim kurulu olması karşısında, yönetim kurulunun dava açmasını engelleyen bir düzenleme de bulunmamaktadır. Ayrıca kanaatimizce TTK m. 374 hükmündeki genel kurulun yetkisinde bırakılmış kararlar ifadesinin, genel kurulun devredilemez görev ve yetkileri kapsamında olanlar şeklinde anlaşılması gerekmektedir⁸.

B. Genel Kurul Kararının Gerekli Olmadığı Görüşü ve Bu Görüşün Değerlendirilmesi

İkinci görüş ise ETTK’da açıkça düzenlenmiş dava şartı niteliğindeki genel kurul kararı alınması gerekliliğine TTK’da da aynı şekilde açıkça yer verilmesinin gerektiğinden hareketle, bilinçli olarak eski düzenlemeden vazgeçildiğini ve TTK m. 479/3-c hükmünün ise unutulduğu için o şekilde kanunda bırakıldığını ileri sürmektedir⁹. Ayrıca TTK m. 479/3-c ile getirilen genel kurul kararı alınmasına yönelik dolaylı bir hükmün ETTK uygulamasında olduğu gibi genel kurul kararı alınmasını dava şartı niteliğine getiremeyeceği ileri sürülmektedir¹⁰.

Bu görüşe göre, dava açma yetkisi genel kurul kararı gerekmeksizin yönetim kurulundadır¹¹. Davanın görevdeki yönetim kurulu üyelerine karşı açılması halinde, davacı ve davalı sıfatlarının fiziken birleşmesi sebebiyle menfaat çatışması ortaya çıkacağından, şirketi temsilen kayyım tarafından davanın açılabilmesi önerisi sunulmaktadır¹². Ayrıca genel kurulun ya da yönetim kurulunun davayı açması için vekil tayin edilmesini isteme imkânı olduğu gibi genel kurulun, sorumluluğu

7 Yönetim kurulu üyelerine karşı sorumluluk davası açılması kararının genel kurulun devredilemez görev ve yetkileri kapsamında olduğuna ilişkin görüş için bkz. Tekinalp, N. 13-11.

8 Aynı şekilde maddenin genel kurulun münhasır yetkisinde şeklinde değiştirilmesi gerektiği yönündeki önerisi için bkz. Moroğlu, Erdoğan, *6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu Değerlendirme ve Öneriler*, 7. Baskı, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2012, s. 168; Benzer değerlendirme için bkz. Helvacı, *Sempozyum I*, s. 158.

9 Poroy, Reha/ Tekinalp, Ünal/ Çamoğlu, Ersin, *Ortaklıklar Hukuku I*, Yeniden yazılmış 13. Baskı, İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2014, N. 601-603.

10 Genel kurul kararı alınmasının davanın dinlenebilme şartı olmadığı yönünde bkz. Tekinalp, N. 16-92; Akdağ Güney, s. 218 vd.

11 Pulaşlı, *Genel Esaslar*, N. 32-137; Karahan, Sami (Ed.), *Şirketler Hukuku*, Konya: Mimoza Yayıncılık, 2012, s. 799.

12 Tekinalp, N. 16-92; Karahan/Doğrusöz Koşut, s. 799; Bilgili/Demirkapı, s. 596; Bu hallerde davayı her bir pay sahibinin açabileceğinden hareketle sorunun çözüleceği yönünde bkz. Pulaşlı, *Genel Esaslar*, N. 32-138, N. 67a; ETTK döneminde bu gibi hallerde denetçilere tanınan sorumluluk davası açma imkanıyla çözüme ulaşıldığı ancak denetçilerin organ olmaktan çıkarılması ile birlikte bu imkanın muadili bir çözüme yer verilmediğine yönelik görüş için bkz. Yasaman, Hamdi, “Yönetim Kurulu Üyelerine Karşı Açılacak Sorumluluk Davaları”, *Prof. Dr. Oğuz İmregün’e Saygı Sempozyumu (Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi)*, 2013/2, s. 106.

istenen yönetim kurulunu görevden alarak yenilerini seçmesi neticesinde, davayı yeni seçilen yönetim kurulunun açması da mümkündür¹³.

Sorumluluk davası açılması kararının yönetim kurulunca alınması gerektiğinin bir diğer sebebi de yönetim kurulunun, yönetimle görevli kişilerin kanunlara, esas sözleşmeye, iç yönergelere ve yazılı talimatlara uygun davranıp davranmadığının üst gözetimiyle de sorumlu tutulmuş olmasıdır (TTK m. 375/1-e). Bu üst gözetim görev ve yetkisinin TTK'da devredilemez olarak düzenlenmesi karşısında, bu görevin yerine getirilmesi neticesinde sorumlular hakkında gerekli sorumluluk davalarının açılması da bu gözetim görevinin ayrılmaz bir parçası olarak düşünülebilir. Bu durumda da şirketin üst gözetimi görevinin yerine getirilmesini sağlayıcı en önemli enstrümanlardan biri olan sorumluluk davası açılması yetkisinin de yönetim kurulunda olduğunu kabul etmek gerekir. Ancak genel kurulda oyda imtiyaz hakkının geçerli olmadığı kararlar arasında sorumluluk davasının da sayılmış olmasının elbette ki hukuki bir etkisi olmak zorundadır. Bu hükmün unutulması kanunda bırakılması ya da bilinçli olarak TTK'da yer alması arasında etkisi bakımından hiçbir fark bulunmamaktadır. Kaldı ki limited şirketler açısından oy hakkı ve hesaplanması başlıklı TTK m. 618/3-c hükmünde oy hakkının esas sermaye paylarının sayısına göre belirlenmesine ilişkin şirket sözleşmesi hükmünün sorumluluk davası açılması hakkında karar verilmesi halinde uygulanmayacağı düzenlenmiş ve TTK m. 479/3-c hükmüne benzer bir düzenleme limited şirketler hakkında da öngörülmüştür. Bu durum da TTK m. 479/3-c hükmünün unutulduğu savını kanaatimizce devre dışı bırakmaktadır¹⁴.

C. Duruma Göre Değerlendirme Yapılması Gerektiği Görüşü ve Bu Görüşün Değerlendirilmesi

Son görüş ise sorumluluk davası açma yetkisinin yönetim kurulunda olduğunu, ancak TTK m. 479/3-c hükmü de göz önüne alındığında, genel kurulun da sorumluluk davası açılmasına karar verebileceğini savunmaktadır¹⁵. Bu görüşe göre yönetim kurulu tarafından sorumluluk davası açılması kararının alınmadığı durumlarda, genel kurul kararı alınması yoluyla da dava açılması mümkün hale gelecektir¹⁶. Genel kurulun sorumluluk davası açılmasına ilişkin kararı ise bir izinden ziyade dava açılması gerektiğine yönelik bir irade olarak değerlendirilmelidir¹⁷.

13 Akdağ Güney, s. 218-222.

14 Aynı yönde bkz. Bahtiyar, *Armağan*, s. 410; Arslan, İbrahim/ Tüzemen Atik, Ebru, "Anonim Şirketlerde Yönetim Kurulu Aleyhine Sorumluluk Davası Açılması Kararı ve Açılacak Davada Şirketin Temsili", *Başkent Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 2, S. 2, 2016, s. 20 vd.

15 Helvacı, *Sempozyum I*, s. 149; Helvacı, *Sempozyum II*, s. 354.

16 Bilgili/Demirkapı, s. 596; Kortunay, Ayhan, *6102 Sayılı Türk Ticaret Kanununa Göre Anonim Şirketlerde Yönetim Kurulu ve Üyelerin Bilgi Edinme Hakkı*, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2015, s. 266; Limited şirketler açısından değerlendirilmekle birlikte benzer görüşte bkz. Yıldırım, Ali Haydar, *Türk Ticaret Kanunu Tasarısı'na Göre Limited Ortaklık Müdürünün Hukuki Durumu*, **İzmir: Güncel Hukuk Yayınları, 2008**, s. 167.

17 Pulaşlı, *Genel Esaslar*, N. 32-139, dn. 124a ve N. 26-56, dn. 54a; Helvacı, *Sempozyum I*, s. 170.

Genel kurulda sorumluluk davası açılması yönünde bir karar alınması üzerine de yönetim kurulu ya davayı açacaktır ya da alınan kararın iptalini talep edecektir. Aksi halde genel kurul kararlarını yerine getirmeyen yönetim kurulu için bu durum, kanaatimizce gündemde madde olmasa bile yönetim kurulu üyelerinin azli ve yenilerinin seçilmesi için bir haklı neden teşkil edecektir. Ayrıca sorumluluk davası açılması kararını uygulamayan yönetim kurulu üyelerinin bu durumdan kaynaklanan şirket zararlarını da ayrıca tazmin etmeleri gerekecektir¹⁸. Nitekim genel kurul kararlarını uygulamaya geçirmekle görevli organ yönetim kuruludur ve bu kararların uygulanmamasından da ayrıca sorumluluğu doğacaktır. Bu sonuç ETTK m. 336/4 hükmünde açıkça düzenlenmiş olmasına rağmen benzer bir sorumluluk hükmüne TTK'da ayrıca yer verilmemekle birlikte, TTK m. 375/1-1 hükmünde yönetim kurulunun görevleri arasında genel kurul kararlarının yürütülmesi de yer aldığından aynı sonuç TTK açısından da geçerlidir.

II. Genel Kurul Kararının Gerekli Olup Olmadığına İlişkin Yargıtay'ın Tutumu

ETTK döneminde, sorumluluk davası açılmasında genel kurul kararının alınmış olması, davanın dinlenilme şartlarından sayılmış ve bu yönde bir genel kurul kararı alınmaksızın açılan davanın reddedilmesi gerektiği Yargıtay tarafından benimsenmişti¹⁹. Sonradan şirket tarafından icazet verilmesi dahi davanın dinlenilme şartını yerine getirmemekteydi. Ancak sonrasında Yargıtay bu katı tutumunu değiştirmiş ve genel kurul kararı alınmasını, süre verilerek düzeltilebilecek bir eksiklik olarak değerlendirerek, kararın alınmasıyla davaya devam edilebileceği fikrini benimsemiştir²⁰.

TTK döneminde her ne kadar açıkça genel kurul kararı ile dava açılabileceği yönünde bir düzenleme bulunmasa da Yargıtay, doktrinde ortaya atılan ve yukarıda açıklanan ilk görüşü benimseyerek eski uygulamasını devam ettirmektedir. ETTK döneminde olduğu gibi Yargıtay'ın tutumu, genel kurul kararı alınmamış olmasını bir dava şartı eksikliği olarak değerlendirmek şeklinde gelişim göstermiştir. Yine aynı uygulama limited şirketler için de geliştirilmiş ve TTK m. 618/3-c hükmü dayanak gösterilerek sorumluluk davası açılmasında ortaklar kurulu kararı

18 Aynı yönde bkz. Çamoğlu (Poroy/Tekinalp), *Ortaklıklar ve Kooperatif Hukuku*, N. 596.

19 Bu tutumun katı bir yaklaşım olduğu yönünde bkz. Helvacı, *Sempozyum I*, s. 143.

20 Örnek bir Yargıtay kararının ilgili kısmı şu şekildedir: "1163 sayılı Kooperatifler Kanununun 98. maddesinin yaptığı yollama nedeniyle olayda uygulanması gereken Türk Ticaret Kanununun 341. maddesi uyarınca, yöneticiler hakkında dava açılabilmesi, kooperatif genel kurulunca bu konuda karar alınmasına ve davanın da kooperatif denetçileri tarafından açılmasına bağlıdır. Dosyada, bu konuda alınmış bir genel kurul kararı mevcut olmadığı gibi, davanın da denetçiler tarafından açılmadığı anlaşılmaktadır.

Bu durumda mahkemece, HUMK. nun 39 ve 40. maddeleri uyarınca, bu konuda varsa genel kurul kararını ibraz ettirmek ve ayrıca, açılmış işbu davaya denetçilerin muvafakatını sağlamak için davacı vekiline yeterli süre vermek ve belirtilen bu eksikliklerin ikmalinden sonra yöneticiler hakkındaki davaya da devam olunmak; aksi halde, yönetim kurulu üyeleri olan davalılar hakkındaki davanın reddine karar verilerek, sadece yüklenici ile olan davayı esaslan sonuçlandırmak gerekirken, haklarında dava şartı oluşmayan yöneticiler yönünden de esaslan hüküm tesisi doğru olmamış ve kararın bu nedenle bozulması gerekmiştir." Y. 15. HD, T. 27. 2. 1997, E. 1996/5998, K. 1997/1111, http://www.hukuki.net/ictihat/Yargitay_15_Hukuk_Dairesi_1996-5998.php (Erişim Tarihi: 07. 12. 2018).

alınması gerekli görülmüştür²¹. Ancak bu dava şartının yokluğu davanın hemen usulden reddi sonucunu doğurmamakta; ETTK döneminde olduğu gibi şirkete eksikliği gidermesi için süre verilerek bu süre içerisinde eksiklik giderilmediği takdirde davanın reddedilmesi yolu benimsenmektedir²². Bu çözüm yolu vekalet yetkisi olmaksızın bir kişinin dava açması halinde davacı gösterilen kişiye onay (vekalet) vermesi için süre tanınması imkânı gibi değerlendirilebilir. Nitekim böyle bir durumda onay verilerek giderilmesi mümkün bir dava şartı eksikliği söz konusu olduğundan, mahkeme onay verebilecek kişiye süre vermeli ve bu süre içerisinde onay verilmezse davayı usulden reddetmelidir²³. Aynı şekilde HMK m. 115/2 hükmünde de mahkemenin, dava şartı eksikliğini tespit etmesi halinde, davanın usulden reddine karar vereceği, ancak dava şartı eksikliğinin giderilmesi mümkün olduğunda ise bunun tamamlanması için ilgili kişiye kesin süre vereceği düzenlenmiştir. Bu süre içinde dava şartı eksikliği giderilmemişse de mahkeme, davayı, dava şartının sağlanamaması sebebiyle usulden reddedecektir.

21 Yargıtay kararının ilgili kısmı şu şekildedir: “Mülga 6762 sayılı TTK’nın 556. maddesinde şirket yöneticilerinin sorumlulukları hakkında anonim şirketin bu hususlara ilişkin hükümlerinin uygulanacağı öngörülmüş olup, bu yollama ile uyumsuzluğa aynı Yasa’nın 341. maddesi uygulanacaktır. Bu maddeye göre sorumluluk davasının açılabilmesi için, bu yönde alınmış bir ortaklar kurulu kararı bulunması gerekmektedir olup bu husus dava şartıdır. Dava tarihinde yürürlükte bulunan 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu uygulaması da aynı yöndedir. (m. 618/son) Dava konusu olayda sorumluluk davası açılması için alınmış bir genel kurulu kararı bulunmadığından dava açma koşulu oluşmamış ise de bu husus yargılama sırasında tamamlanabilir. Bu durumda mahkemece genel kurul tarafından bu yönde bir karar alınması için davacı tarafa mehil ve gerektiğinde kesin mehil verildikten sonra sonucuna göre bir hüküm tesisi gerekirken . . .” Y. 11. HD, 26. 02. 2015, E. 2015/1754, K. 2015/2626, <https://www.kararara.com> (Erişim Tarihi: 17. 09. 2018).

22 Bu yöndeki kararların ilgili kısmı şu şekildedir: “... yargılama sırasında yürürlüğe giren 6102 sayılı TTK hükümleri arasında mülga TTK’nın 341. maddesi gibi açık bir düzenleme olmamakla birlikte 6102 sayılı TTK’nın 408/1 ve 479/3-a maddelerindeki düzenleme karşısında anonim şirket yöneticileri hakkında sorumluluk davası açılabilmesi için, şirket genel kurulunda karar alınması gereklidir. Fakat, anılan yönetime uyulmaması davanın hemen reddi sonucunu doğurmamalıdır. Somut olayda dava, şirket yöneticisi . . . tarafından şirkete temsilen verilen vekaletname ile açılmış olup davalı yönetici aleyhine tazminat davası açılması yönünde alınmış bir genel kurul kararının olup olmadığı dosya kapsamından anlaşılamamaktadır. Böyle bir kararın varlığı dava şartı olup, mahkemece kendiliğinden gözetilmesi gerekir. Bu durum karşısında mahkemece, genel kurulda davalı hakkında dava açılması yönünde alınmış bir karar var ise ibrazının sağlanması, yoksa anılan eksikliğin giderilmesi için davacı tarafa HMK’nın 54. maddesi uyarınca uygun süre verilmesi ve sonucuna göre bir karar verilmesi gerekirken yazılı şekilde doğrudan işin esasına girilerek hüküm kurulması doğru görülmemiş, kararın bozulması gerekmektedir”, Y. 11. HD. E. 2016/1271, K. 2016/8111, <https://www.kararara.com> (Erişim Tarihi: 17. 09. 2018). Örnek diğer Yargıtay kararları için bkz. Y. 11. HD, T. 12. 07. 2017, E. 2016-8829/4095; Y. 11. HD, T. 26. 01. 2017, E. 2016-5455/534; Y. 11. HD, T. 02. 06. 2016, E. 2015-7487/6166; Y. 11. HD, T. 09. 02. 2016, E. 2015-3371/1194, kararların ilgili kısımları için bkz. Helvacı, *Sempozyum I*, s. 152-154; Y. 11. HD. T. 17. 12. 2015, E. 2015/560, K. 2015/13614, karar metni için bkz. Altaş, Soner, *Şirketler Hukukuna İlişkin Yüksek Yargı Kararları, Güncellenmiş ve Genişletilmiş 2. Bası, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2018*, s. 653-655.

23 Arslan, Ramazan/Yılmaz, Ejder/Taşpınar Ayvaz, Sema, *Medeni Usul Hukuku*, 3. Baskı, Ankara: Yetkin Yayınları, 2017, s. 292; Görgün, Şanal, *Medeni Usul Hukuku*, 3. Bası, Ankara: Yetkin Yayınları, 2014, s. 160.

III. Değerlendirme

A. 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu Hükümleri Açısından Değerlendirme

Sorumluluk davası açılmasında genel kurul kararının gerekli olup olmadığına ilişkin doğru bir tespit ve yorum yapılabilmesi için kanaatimizce TTK'nın sorumluluğa ilişkin getirdiği yeniliklerin ve oluşturduğu sistemin ETTK hükümleri ile karşılaştırılmalı olarak incelenmesi faydalı olacaktır²⁴. Kanaatimizce ancak bu inceleme neticesinde doğru bir değerlendirme yapılması ve soruna ilişkin net bir görüş ortaya konulması mümkün olabilecektir.

1. 6762 sayılı Türk Ticaret Kanunu ile 6102 Sayılı Türk Ticaret Kanunu Düzenlemelerinin Karşılaştırılması

a. Sorumlu Olanların Kapsamı

ETTK'nın aksine TTK sorumlu olanların kapsamını dağınık şekilde değil, TTK'nın hukuki sorumluluk başlıklı onbirinci bölümünde düzenli bir şekilde kanunlaştırmıştır. Kurucuların, yönetim kurulu üyelerinin, yöneticilerin ve tasfiye memurlarının sorumluluğu TTK m. 553 hükmünde; denetçinin sorumluluğu ise bir sonraki TTK m. 554 hükmünde düzenlenmiştir²⁵. Sorumluluk düzenlemelerinin bir bütün halinde TTK m. 553 ve devamı maddelerinde yer alması sebebiyle, genel kurul kararının gerekliliğine ilişkin bir hükme yer verilecekse, bu düzenlemeler arasında yer verilmesi gerektiği sonucuna ulaşılması mümkündür.

b. Sorumluluğun Niteliği

ETTK'da yönetim kurulu üyeleri ve denetçilerin sorumluluğunun niteliği sözleşmesel, kusura dayalı ve müteselsil olmak üzere, temelde üç esas etrafında şekillenmekteydi²⁶. TTK'da ise kusura dayalı sorumluluk benimsenmekle birlikte, kusurun ispatını davacıya yükler görünümde düzenleme yapılması yoluna gidilmiştir. TTK'nın 6335 sayılı kanunla değiştirilmeden önceki halinde, denetçilerin sorumluluğu açısından kusuru iddia eden ispatlar hükmüne yer verilirken; kurucuların, yönetim kurulu üyelerinin, yöneticilerin ve tasfiye memurlarının kusurlarının bulunmadığı ispatlanmadıkça sorumlu olacakları düzenlenmişti. Yani denetçilerin kusursuz, diğerlerinin ise kusurlu olduğu peşinen kabul edilmekte ve aksini iddia

24 Sonuca ulaşabilmek için TTK'nın düzenlediği sorumluluk rejiminin bir bütün olarak değerlendirilmesi gerektiği yönünde bkz. Helvacı, *Sempozyum I*, s. 156.

25 Denetçinin sır saklamadan doğan yükümlülüğünü ise TTK m. 404 hükmünde ayrıca düzenlenmiştir. TTK m. 554 gerekçesinde ise bu ikiliğe sır saklamadan doğan ihlallere TTK m. 554 hükmünün uygulanmayacağı belirtilerek açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Ancak TTK m. 404 hükmünde sadece sır saklamadan doğan yükümlülük değil görevin dürüst ve tarafsız şekilde yapılması şartı ile görevin yerine getirilmesine yönelik de yükümlülükler düzenlediğinden eleştirilmektedir. İlgili kısmın çıkartılması yoluyla hükümler arasındaki çelişkili durumun çözülebileceği ancak bu halde dahi ayrı sorumluluk rejiminin uygulanmasının haklılığı bulunmayacağına ilişkin öneri ve eleştiriler için bkz. Odman Boztosun, N. Ayşe, "Yeni Türk Ticaret Kanunu'nda Denetçinin Sorumluluğu, Alman Sistemi mi, İsviçre Sistemi mi?", *Arslanli Bilim Arşivi*, s. 3 vd.

26 Aynı yönde bkz. Çamoğlu (Poroy/Tekinalp), *Ortaklıklar ve Kooperatif Hukuku*, N. 590 vd. ; Bahtiyar, *Ortaklıklar Hukuku*, s. 387; Benzer şekilde Çamoğlu, s. 13 vd.

edene, ispat yükü yüklenmekteydi. Değişiklikle birlikte iki sorumluluk açısından bu farklılıklar kaldırılmıştır. Ancak bu halde de sorumluluğun doğması için davalıların kusurlu olmaları dava şartı benzeri bir ifadeyle düzenlendiğinden, davalının ayrıca davalıların kusurları bulunduğunu da ispat etmesi gerekmektedir²⁷. Sorumluluğun sözleşmesel olup olmadığına ilişkin de TTK farklı bir yorum yapmayı gerektirmektedir. Sorumlular ile şirket arasında sözleşmesel bir ilişki varsa sorumluluk sözleşmesel, bir sözleşmeye dayanmıyorsa da haksız fiil sorumluluğu kapsamında değerlendirilecektir²⁸. Kusurun ispatının davacıya yüklenmesi de davalılar açısından dolaylı bir koruma sağlamaktadır. Sonuç olarak davanın görülmesi ve karara varılması süreci davacılar açısından yeterince güç ve sıkıntılı iken, daha davanın açılma aşamasında, olmayan engelleri varmış gibi yorumlamak ve davacı aleyhine yorum yoluyla bir engel daha çıkarmanın haklılığı ve yerindeligi de ayrı bir tartışma konusudur²⁹.

ETTK'da yönetim kurulu ve denetçilerin sorumluluğu mutlak teselsül olarak düzenlenmişti. Bunun sonucunda da bir tazminata hükmedilmesi halinde, tüm sorumlular aynı şekilde ve tazminatın tümünden sorumlu tutulmuşlardı. Ancak TTK'da farklılaştırılmış teselsül ilkesi benimsenmiş ve zararı tazmin etmekle yükümlü kişilerin her birinin somut olaydaki kusurlarına ve durumun gereklerine göre zararın kendilerine yüklenebileceği ölçüsünde, diğerleri ile birlikte müteselsilen sorumlu olacakları hüküm altına alınmıştır (TTK m. 557/1)³⁰. Davacı zarardan kimin ne oranda sorumlu olacağını çoğu zaman tespit edemeyeceğinden, zararın tamamı için sorumlu gördüklerini birlikte dava etmek imkanına sahiptir. Bu davada hakim, davalılardan her birinin sorumluluk miktarını ayrı ayrı tespit edecek ve somut olaya göre davalıların bir kısmı için dava reddedilebilecekken, bir kısmı için de kabul edilebilecek ve bu kişiler farklı oranlarda tazminatla sorumlu tutulabileceklerdir. Farklılaştırılmış teselsül ilkesi, özellikle yönetim kurulunun özden denetimi hayata geçirmesi açısından önemli bir imkan olarak değerlendirilebilir. Nitekim bu sayede sorumluluğu olmadığına inanan yönetim kurulunun çoğunluğunun, sorumluluk davası açılmasına yönelik irade oluşturması oldukça kolaylaştırılmıştır. Pratikte kendi kendini dava etmek olarak algılansa da bu durum, kurul olarak çalışan yönetim kurulunu oluşturan kişiler açısından ayrıca değerlendirilmelidir. Nitekim sorumluluğu olanlara göz yuman kurulun diğer üyeleri, sırf bu sebeple dahi dava açma hakkı olan diğer kişilerin karşısına çıktıklarında sorumlu tutulabilme riski altında olacaklardır. Bu sebeple de farklılaştırılmış teselsül ilkesi yönetim kurulunu oluşturan üyeler açısından

27 Bahtiyar, *Ortaklıklar Hukuku*, s. 388 vd. ; Objektifleştirilmiş özen ölçüsü kullanılarak yükümlülük ihlalinin ispatı halinde kusurun aksi ispat edilemeyecek şekilde var olduğunu kabul ederek ispat sorununun aşılacağı yönünde bkz. Akdağ Güney, s. 138.

28 Bahtiyar, *Ortaklıklar Hukuku*, s. 391.

29 Kusurun ispatı yükümlülüğüyle sorumlu tutulmanın daha da zorlaştırıldığı yönünde bkz. Bora, Sevda, *Şirkete Borçlanma Yasası*, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2017, s. 124, dn. 409.

30 ETTK döneminde birbirini seçmek yetkileri bulunmayan kişilerden oluşan bir kurulda üyelerin müteselsil olarak sorumlu olmalarının adil olmamakla birlikte bu durumda görevi kabul etmemeleri imkânı bulunduğu ve kusur karinesi ile müteselsil sorumluluğun davacılar için önemli kolaylıklar sağladığı yönünde bkz. Çamoğlu, s. 22 vd. ; müteselsil sorumluluğun adil ve insan haklarıyla bağdaştırılmasının mümkün olmadığına yönelik görüş için bkz. Tekinalp, N. 12-01 ve 16-139.

da sorumluluk davasının açılması yönünde irade göstermelerini teşvik edici bir etkiye sahip olacaktır³¹.

c. Davacıların Kapsamı

Şirketin uğradığı zararın tazminini talep etmek hakkı öncelikle şirkete aittir³². ETTK döneminde şirketin sorumluluk davası açabilmesi için genel kurulda bu yönde bir karar alınması ya da esas sermayenin en az onda birini oluşturan pay sahiplerinin dava açılması yönünde oy kullanması gerekmektedir³³. TTK'da ise şirket zararlarının talep edilmesi TTK m. 555 hükmünde genel olarak düzenlenmiş olup, hüküm uyarınca şirketin uğradığı zararın tazminini, şirket ve her bir pay sahibi isteyebilir. ETTK'nın aksine şirketin zararı talep etmesi TTK'da açıkça bir genel kurul kararına bağlanmamıştır³⁴. Ancak imtiyazlı oyların kullanımına ilişkin sınırlamaları düzenleyen TTK 479/3-c hükmünde sorumluluk davası açılması kararında oyda imtiyaz hakkının kullanılmayacağı düzenlenmiş ve bu düzenleme sorumluluk davası açılması açısından genel kurul kararı alınmasının gerekli olup olmadığı noktasında yukarıdaki bölümlerde de detaylı olarak incelediğimiz gibi doktrinde ciddi tartışmalara yol açmıştır³⁵.

ETTK sorumluluk davası açılması talebini, pay sahipleri açısından bir azlık³⁶ hakkı³⁷ olarak düzenlenmişti. Azlığı oluşturabilecek pay sahipliği oranı, halka açık

31 Anlaşılması güç ve uygulanması yeterince açık ve net olmadığı için esinlendiği hukuk sistemlerinde de ciddi eleştirilere uğrayan farklılaştırılmış teselsüle ilişkin eleştiriler ve değerlendirmeler için bkz. Akdağ Güney, s. 216 vd.

32 Her ne kadar şirketle birlikte pay sahipleri ve alacaklılara da dava hakkı tanınmış olsa da bu kişiler de zararın şirkete ödenmesini talep edebilecekleri için yine şirket davacı olarak öncelikli kalmaktadır. Bkz. Çamoğlu, s. 109 vd.

33 ETTK m. 341/1 hükmü şu şekildeydi: "Umumi heyet; idare meclisi azaları aleyhine dava açılmasına karar verirse yahut dava açılmamasına karar verilip de esas sermayenin en az onda birini temsil eden pay sahipleri dava açılması reyinde bulunursa, şirket, bu karar veya talep tarihinden itibaren bir ay içinde dava açmaya mecburdur. Bu müddet geçirilmesiyle dava hakkı düşmez. Murakıpların ve alacaklıların vekilinin mesuliyeti hakkındaki hükümler mahfuzdur."

34 Azlık hakkı yerine pay sahibi hakkına çevrilmesinin bile sorumluluk davası açılmasının önündeki engelleri mümkün olduğunca kaldırmak şeklinde anlaşılması gerektiğine yönelik bkz. Helvacı, *Sempozyum I*, s. 157.

35 Bkz. Bölüm I: Genel Kurul Kararının Gerekli Olup Olmadığına İlişkin Doktrindeki Görüşler.

36 Her ne kadar literatürde azınlık kavramının daha yerinde olduğu yönünde görüşler ileri sürülse de TTK, azlık kavramını kullandığı için ve TTK ile kavram birliği sağlanması gerektiğini düşündüğümüzden, çalışmamızda azlık kavramını kullanmayı uygun görmekteyiz. Çoğunluğun karşısının azınlık olması gerektiğine yönelik görüşler için bkz. Hasan Pulaşlı, *Şirketler Hukuku Şerhi*, Cilt II, Ankara: Adalet Yayınevi, 2011, § 39, N. 16 ve 17 ; Azlık ifadesinin Türkçe'de karşılığı olmadığı, doğrusunun azınlık ifadesi olduğu yönünde bkz. Moroğlu, *Değerlendirme ve Öneriler*, s. 215 ; Bahtiyar, Mehmet, "Türk Ticaret Kanun Tasarısının Dili ve Bazı Hükümlerinin Değerlendirilmesi", *TBB Dergisi*. S. 61, 2005, s. 50.

37 Azlık hakları, anonim ortaklığa egemen olan çoğunluk ilkesinin sakıncalarını gidermek, azınlıkta kalan pay sahiplerinin menfaatlerini korumak ve çoğunluğun baskısına engel olmak amacıyla, sermayenin belli bir oranına sahip ortaklara tanınan haklar şeklinde tanımlanabilir. Tanımlar için bkz. Poroy (Tekinalp/Çamoğlu), *Ortaklıklar ve Kooperatif Hukuku*, N. 753; Pulaşlı, *Genel Esaslar*, N. 30-40; Moroğlu, Erdoğan "Anonim Ortaklıkta Azınlık Paysahiplerinin Korunması ve Haklı Nedenle Fesih", *Ord. Prof. Dr. Halil Arslanlı'nın Anısına Armağan*, İstanbul, 1978, s. 463; Bahtiyar, *Ortaklıklar Hukuku*, s. 307; Azlık haklarının, azlığın tek taraflı irade açıklamasıyla, kural olarak yöneltildiği organın onayına bağlı olmaksızın kullanılabilen ve hakkın kötüye kullanımı denetimine tabi olan haklardır şeklinde de tanımlanabileceğine yönelik bkz. Helvacı, Mehmet, "Anonim Ortaklıkta Ticaret Kanunundan Kaynaklanan Azınlık Haklarının Hukuki Niteliği ve Tanımı", *Prof. Dr. Oğuz İmregün'e Armağan*, İstanbul, 1998, s. 309; Moroğlu, Erdoğan,

anonim şirketlerde azlık haklarının kullanımını kolaylaştırmak amacıyla ödenmiş sermayenin yirmide biri olarak belirlenmişken, kapalı anonim ortaklıklarda bu oran kural olarak³⁸, esas sermayenin onda biridir³⁹. Bu oranı birden fazla pay sahibi oluşturabileceği gibi tek bir ortağın da esas sermayenin onda birine sahip olması halinde azlığı tek başına oluşturması mümkündür⁴⁰. ETTK'da azlık hakkı olarak düzenlenen dava açılmasını talep etme hakkı TTK'da pay sahibi hakkı olarak düzenlenmiş ve dava açabileceklerin kapsamı oldukça genişletilmiştir. Pay sahipleri ETTK döneminde olduğu gibi yine tazminatın ancak şirkete ödenmesini isteyebilirler (TTK m. 555/1). Her ne kadar pay sahiplerinin dolaylı zarar gören olabileceği düşünülerek bu hüküm düzenlenmiş olsa da pay sahiplerinin doğrudan zararlarının bulunması halinde, tazminatın kendilerine ödenmesini talep etmeleri de mümkündür⁴¹. Aktif dava ehliyetinin şirkette olması normaldir, ancak şirketin ihmâli veya sorumluların şirkete hâkim olmaları sebebiyle davanın açılmama ihtimalinin önüne geçilmesi için dava açma hakkının şirketin her bir pay sahibine tanınması yerinde bir değişiklik olmuştur. Esasen yönetim kurulu üyelerinin şirkette pay sahibi olmaları, TTK'da ETTK'nın aksine bir zorunluluk olarak düzenlenmemiştir. Ancak sembolik pay sahipliği sayesinde, yönetim kurulu üyelerinin kurul olarak karar alamamaları halinde pay sahipliği hakkına dayanarak sorumluluk davası açma imkanı olacaktır⁴². Bu imkan, yönetim kurulunun dava açma kararı alamayacağı görüşünün uygulamadaki baskınlığı sebebiyle ayrıca değer kazanmaktadır⁴³.

ETTK şirket genel kurulu ve azlık dışında dolayısıyla zarar gören alacaklı ve pay sahiplerine de dava hakkı tanımaktaydı (ETTK m. 309). Ancak bu hallerde de şirket zararlarının şirkete ödenmesi mümkündür. Şirketin iflası durumunda bu haklar iflas masasına geçmekteydi. TTK ise şirketin borçlarını ödediği sürece

Türk Ticaret Kanunu'na Göre Anonim Ortaklıkta Genel Kurul Kararlarının Hükümsüzlüğü. Altıncı Baskı, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2012, s. 16 vd.

38 Nitekim TTK m. 411'e göre bu oranın esas sözleşme hükmüyle azaltılması mümkündür.

39 Kırca, İsmail/ Şehirli Çelik, Feyzan Hayal/ Manavgat, Çağlar, *Anonim Şirketler Hukuku*, C. I, Ankara: Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü (T. İş Bankası A. Ş. Vakfı), 2013, s. 119; Bilgili/Demirkapı, s. 533.

40 Poroy (Tekinalp/Çamoğlu), *Ortaklıklar ve Kooperatif Hukuku*, N. 753.

41 Konuya ilişkin örnek bir Yargıtay kararının ilgili bölümü şu şekildedir: "...esas sermayenin arttırılması sonrasında nakdi sermayenin 1/4 ünün nakden ödenmek durumunda kalınması, bakiye kısmın ödenmesi için de davalı yönetim kurulu üyelerinin 15 günlük gibi kısa bir süre tanımaları sebebiyle davacıların zarar gördüğü iddiası, doğrudan zarar niteliğinde bulunup, davacılar tarafından varsa belirlenen zararın tazminini talep edilebilecektir." Y. 11. HD, T. 09. 06. 2016, E. 2015/14405, K. 2016/6410, <http://www.ticaretkanunu.net/ttk-madde-555/> (Erişim Tarihi: 01. 06. 2018)

42 Konuya ilişkin bir Yargıtay kararının ilgili kısmı şu şekildedir: "kooperatifin uğradığı zararın tazminini kooperatif tüzel kişiliği ve her bir ortağın talep edebilmesi mümkündür. Ortaklar tazminatın ancak kooperatife ödenmesini isteyebilirler. Somut olayda davacılar denetim kurulu üyeleri olmakla beraber aynı zamanda kooperatif ortağı durumundadırlar. Bu durumda davacıların anılan sıfatla davada aktif husumet ehliyetleri bulunduğu kabul edilerek davanın esasına girilmesi gerekirken, aksi düşüncelerle davanın dava şartı noksanlığından bahisle usulden reddine karar verilmesi usul ve yasaya aykırı olmuş, bozmayı gerektirmiştir." <https://www.lexpera.com.tr/ictihat/yargitay/23-hukuk-dairesi-e-2015-7888-k-2016-1753-t-21-3-2016> (Erişim Tarihi: 07. 12. 2018).

43 Sembolik pay sahipliği sayesinde şirkete borçlanma şartları açısından da farklı bir uygulamaya dahil olunabilmesi karşısında yönetim kurulu üyelerinin pay sahibi olma zorunluluğunun kaldırılmasının pratikte olumlu bir işlevi olmayacağı yönünde bkz. Bora, s. 110 vd.

alacaklının zarara uğramadığı varsayımını kabul ederek, pay sahibi ve alacaklıları ayırmış ve sadece şirketin iflası durumunda şirket zararını talep etme hakkını alacaklılara tanımıştır (TTK m. 556/1).

d. Davada Şirketin Temsili

ETTK döneminde şirket adına dava açma yetkisi denetçilere tanınmıştı (ETTK m. 341/2). Her ne kadar ETTK'da sorumluluk davasında şirketi, şirket denetçisinin temsil edeceği düzenlenmişse de azlığın talebiyle dava açılması halinde, azlık, denetçiler dışında da bir vekil tayin edebilmekteydi⁴⁴. Ayrıca sorumluluk davası açıldığı andaki mevcut yönetim kurulu tamamen değişmiş ise denetçiler dışında yönetim kurulunun da davayı şirket adına açmasında sakınca olmayacağı, aynı zamanda denetçiler de davalı ise o halde kayyım atanması yoluyla çözüme gidilebileceği ileri sürülmekteydi⁴⁵.

TTK şirket organları olarak yalnızca genel kurul ve yönetim kurulunu düzenlemiş ve denetçiler bir organ olmaktan çıkarılmıştır⁴⁶. Şirketin davada temsili ise yönetim kurulunun görev ve yetkileri kapsamındadır. Ancak somut olayın gerektirdiği durumlarda tüm yönetim kurulu üyelerinin sorumluluk davasında davalı olarak yer alması halinde, her ne kadar şirket tüzel kişiliği ve yönetim organını oluşturan gerçek ya da tüzel kişilerin kişilikleri ayrı olsa da şirket menfaatlerinin gerektirdiği durumlarda şirketin kayyım tarafından temsili de mümkün olmalıdır⁴⁷. Ayrıca şirketi dava açılması anındaki mevcut yönetim kurulu temsil edecektir⁴⁸. Özellikle her olağan genel kurul toplantısında gündemde madde bulunması halinde⁴⁹

44 Azınlık vekilinin hukuki durumu ise ETTK döneminde tartışmalı olup şirketle birlikte davayı izleme hakkı tanınan ya da asli müdahil olduğu şeklinde görüşler ileri sürülmekteydi. görüşler için bkz. Çamoğlu, s. 119 vd. , Azlığın bu davada davacı sıfatının olmadığı yine davanın niteliği gereği şirket tarafından açıldığı yönünde görüş için bkz. Helvacı, *Sempozyum I*, s. 144.

45 Çamoğlu (Poroy/Tekinalp), *Ortaklıklar ve Kooperatif Hukuku*, N. 600.

46 Nitekim denetçilerin genel kurul kararıyla atanmaları sebebiyle bağımsızlığı ETTK döneminde de oldukça eleştiri konusu edilmekteydi. Bu eleştiriler neticesinde de yönetim kurulunun bir uzantısı vasfında olan bu organa TTK'da yer verilmemiş ve şirketlerin dışardan denetimi esas kabul edilmiştir. Ancak TTK genel gerekçesi N. 129'da denetçilerin organ olmaktan çıkarıldığı belirtilmekle birlikte TTK m. 530 gerekçesinde zorunlu organ teriminin anlamının mahkeme kararlarına bırakıldığı belirtilerek çelişkili bir ifade kullanılmıştır. Bu sebeple denetçinin organ sıfatının olup olmadığı konusu tartışmalı hale gelmiş olup, konuya ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Köksal, Aytaç, "Türk Ticaret Kanunu Tasarısının 309 İla 406 Maddeleri Arasında Düzenlenen Denetçinin Anonim Ortaklığın Bir Organı Olup Olmadığı Sorunu", *Prof. Dr. Firat Öztan'a Armağan*, Ankara, 2010, s. 1387-1419; Genel kurulu toplantıya çağırarak ya da genel kurul kararlarına karşı iptal davası açmak gibi organsal yetkileri olmadığı gerekçesiyle denetçilerin organ olmadığı yönünde bkz. Tekinalp, N. 11-05 ve 17-01; Poroy (Tekinalp/Çamoğlu), *Ortaklıklar Hukuku I*, N. 518; Bahtiyar, *Ortaklıklar Hukuku*, s. 145; Pulaşlı, *Genel Esaslar*, N. 19-3; Bilgili/Demirkapı, s. 257; denetçilerin organ olarak kabul edilmemeleri gerektiği ancak TTK'nın denetçilerin sorumluluğunu ve ibrasını özel olarak düzenlemelerine dahil etmesi sebebiyle, gerekçedeki çelişkilere ek olarak ilgili hükümler sebebiyle de denetçinin organ niteliğinin tartışmalı hale geldiği yönünde benzer açıklamalar için bkz. Kırca (Şehirali Çelik/Manavgat), s. 394.

47 ETTK dönemi için de denetçilerin de davalı olması halinde durum bu şekilde çözüme kavuşturulmuştur. Bkz. Çamoğlu, s. 122.

48 Çamoğlu, s. 122.

49 Genel kurul gündemini yönetim kurulu belirlediğinden genellikle yönetim kurulu dışında diğer kişilerin ve tasfiye memurları gibi organların genel kurulu toplantıya çağırması halinde gündemde yönetim kurulu üyelerinin değiştirilmesi maddesinin yer alabileceğine ilişkin bkz. Şener, a. 362. Ancak süresi dolan yönetim kurulunun da yönetim kurulu üyelerinin seçimi gündemiyle genel kurulu toplantıya çağırma yetki

ya da gündemde madde bulunmasa bile, yılsonu finansal tablolarının müzakeresi maddesi de yönetim kurulu üyelerinin atanmaları ve görevden alınmalarıyla ilgili kabul edildiğinden, bu gündem maddesinin bulunması neticesinde ya da haklı bir sebebin bulunması halinde olağan veya olağanüstü genel kurulda her zaman yönetim kurulu üyeleri görevden alınabilir⁵⁰. Bu görevden alma kararı tüm yönetim kurulunu değiştirme şeklinde olabileceği gibi yönetim kurulu üyelerinin bir kısmının görevden alınması şeklinde de olabilir⁵¹. Bu sebeple dinamik bir yapısı olan yönetim kurulunun kolaylıkla yenilenebilmesi karşısında, özellikle yönetim kurulu tarafından sorumluluk davası açılması hallerinde genellikle davalılar eski yönetim kurulu üyeleri olmaktadır. ETTK m. 337 hükmünde açıkça yeni seçilen yönetim kuruluna, eski yönetim kurulunun açık olan yolsuzluklarını denetçilere bildirme yükümlülüğü yüklenmiş ve aksi halde onların sorumluluğuna iştirak etmiş kabul edilecekleri belirtilmişti. Benzer bir hükme TTK'da açıkça yer verilmemekle birlikte, eski yönetim kurulunun açık yolsuzluklarının tespiti özellikle onaylanan bilançonun gerçeği yansıtmaması sebebiyle örtülü ibrayı ortadan kaldırıncı nitelikte olacağından ve şirketin menfaatinin korunması da şirkete bu şekilde zarar verenlerden hesap sorulmasını gerektireceğinden, ETTK döneminde olduğu gibi TTK döneminde de yeni yönetim kurulunun, eski yönetim kurulunun sorumluluk gerektiren iş ve işlemlerini inceleme görevi devam etmektedir.

e. Yargılama Masrafları

ETTK döneminde azlığın ve dolayısıyla pay sahiplerinin dava açmaları üzerine, şirket hisse senetlerini dava sonuna kadar teminat olarak bankaya yatırmaları gerekmektedir. Ayrıca davanın reddi halinde davacılar şirkete karşı tazminat ödemekle de yükümlü tutulmuşlardı (ETTK m. 341/2). Bu yükümlülük ise uygulamada sorumluluk davası açılmasında azlığın çekimsiz davranmasına yol açmaktaydı. Ayrıca dava masrafları sebebiyle de yönetim kurulu üyelerine sorumluluk davası açılması genel kurulun takdirine bırakılmıştı. Nitekim bu durumda masraflara katlanması gereken şirket tüzel kişiliği olmaktadır.

ETTK döneminde pay sahiplerinin dava açılmasını talep etmekte çekimsiz davranmalarına sebep olan yargılama giderleri açısından, TTK bir çözüm üretmiştir ve pay sahiplerinin şirket zararlarının tazmini için talepte bulunmalarının teşvi-

---

ve görevine sahip olduğu gözden kaçırılmamalıdır.

50 Sonuç olarak her olağan genel kurul toplantısında yönetim kurulu üyelerinin görevden alınmaları mümkün ve görevde kalmaları sakıncalı kişilerin görevi sürdürmelerinin önüne geçilmesinin gerekli olması karşısında TTK m. 364 hükmünde ilgili maddenin bulunması ya da bulunmasa bile haklı bir nedenin bulunması şeklinde değil sadece her zaman şeklinde görevden alınmanın düzenlenmesi gerektiği yönünde öneri için bkz. Moroğlu, *Değerlendirme ve Öneriler*, s. 162.

51 Genel kurul bu kararını kanunda aksine daha ağır nisap öngörülmesi bulunmadığından sermayenin en az dörtte birini karşılayan payların sahiplerinin veya temsilcilerinin varlığıyla toplanarak, bu toplantı nisabı sağlanmadığı takdirde, ikinci toplantıda nisap aranmaksızın ve her halükârda toplantıda hazır bulunan oyların çoğunluğu ile alır. TTK m. 340 hükmü karşısında kanunda açıkça esas sözleşmede aksine bir düzenleme yapılmasına imkân tanınmadığından bu toplantı ve karar yetersayısına ilişkin esas sözleşme hükmü ile değişiklik yapılması kanaatimizce mümkün değildir. TTK kurullar arasındaki ilişkiyi güvence dayandırdığından seçim ve azillerde ve aynı şekilde sorumlulukta olabildiğince esnek ve hızlı hareket edilmesini sağlamaya önem vermiştir. Yönetim kurulunun azlinde toplantı ve karar nisabının ağırlaştırılabileceğine ilişkin aksi görüş için bkz. Akdağ Güney, s. 39.

ki amacıyla davanın kaybedilmesi halinde dava giderleriyle avukatlık ücretinin davacı pay sahibiyile şirket arasında, hakkaniyete göre paylaştırılabileceğini düzenlemiştir⁵². Ancak bunun için hukuki ve maddi sebepler dava açılmasını haklı göstermelidir (TTK m. 555/2).

1. Görüşümüz

Kanaatimizce, ETTK ve TTK'nın sorumluluğa ilişkin düzenlemelerinin karşılaştırılması neticesinde, doktrindeki hem yönetim kurulunun ve hem de genel kurulun sorumluluk davası açılmasına karar verebileceğini ileri süren üçüncü görüş, TTK sistematiğine ve kanuni yorum ilkelerine daha uygun görünmektedir. TTK genel olarak değerlendirildiğinde, genel kurulda sorumluluk davası açılmasına ilişkin bir karar alınmasına imkân verildiği görülmektedir. Ancak bu davanın her bir pay sahibine tanınmasına imkân sağlanması karşısında, evleviyet ilkesi gereği yönetim kurulunun da dava açabilmesi gerekmektedir. Nitekim sorumluluk davasının şirket tarafından açılacağı düzenlemesi karşısında, davada şirketi yönetim kurulunun temsil edeceği açıktır. Aynı şekilde dava açma kararının da yönetim kurulu tarafından alınması, TTK'da açıkça yasaklanmamakta ve engellenmemektedir⁵³.

Sorumluluk davası açılmasına şirket karar vereceğinden, öncelikle bu yetki yönetim kurulundadır. Ancak yönetim kurulunda karar alınamaması veya sorumluluk davası açılmasının istenmemesi hallerinde, TTK m. 479/3-c hükmü gereğince genel kurul da sorumluluk davası açılması kararı alabilir. Genel kurulda sorumluluk davası açılması yönünde bir karar alınması üzerine, yönetim kurulu genel kurul kararlarını yürütmekle görevli olduğundan, davayı kendi aleyhine de olsa açmak zorunda kalacaktır. Neticede davayı mevcut yönetim kurulunun açması gerekmektedir. Sorumluluk davası açılması kararı alınan bir genel kurulda sorumlu olduğu düşünülen yönetim kurulu üyelerinin görevde tutulmaya devam edilmesi de pek mümkün olmadığından, genellikle sorumluluk davası açılması kararı ile birlikte ilgili üyelerin görevden alınmaları kararı da alınır. Bu sebeple davayı genellikle yeni yönetim kurulu açacağından, yargılamada menfaat çatışması söz konusu olmayacaktır. Ancak aksi durum da söz konusu olabilir. Sorumlu olduğu düşünülen yönetim kurulunun görevde bırakılması halinde de durum değişmeyecektir⁵⁴. Yönetim kurulu ya bu davayı açacaktır ya da sorumlu olmadığını düşünüyor ve bu kararı uygulanmaması gerekli bir karar olarak değerlendiriyorsa, genel kurulun sorumluluk davası açılması kararına karşı iptal davası açmalıdır. Aksi halde genel kurul kararlarını yerine getirmeyen yönetim kurulu için bu durum, kanaatimizce gündemde madde olmasa bile yönetim kurulu üyelerinin azli ve yenilerinin seçilmesi için bir haklı neden teşkil edecektir. Sonuç olarak sorum-

52 Bkz. TTK m. 555 gerekçesi; Hükmün olumlu bir değişiklik getirdiği yönünde bkz. Helvacı, Mehmet, "Anonim Ortaklık Yönetim Kurulu Üyelerinin Hukuki Sorumluluk Sistemindeki Başlıca Yenilikler ", *Türk Ticaret Kanununun 5. Yılı Sempozyumu*. 8- 10 Kasım 2017, Ankara: Türkiye Adalet Akademisi, 2018, s. 351; Tekinalp, N. 16-109.

53 Bu yaklaşımın zaman ve para maliyeti açısından da daha işlevsel ve kolay olduğu yönünde bkz. Helvacı, *Sempozyum I*, s. 168.

54 Bu durumun hayatın olağan akışına aykırı olduğu ve pek olası olamayacağı yönünde bkz. Helvacı, *Sempozyum I*, s. 164.

lu olduğu düşünölen yönetim kurulu genel kurul tarafından azledilecek ve yenileri seçilecektir. Ancak bu durumda sorumluluk davası açılması kararını uygulamayan yönetim kurulu üyelerinin bu durumdan kaynaklanan şirket zararlarını da ayrıca tazmin etmeleri gerekecektir⁵⁵.

Sorumluluk davası açılması kararının hem yönetim kurulu ve hem de genel kurul tarafından alınabileceğinin tespitinden sonra tartışılması gereken bir diğör mesele de sorumluluk davası açılması kararının esas sözleşme ile genel kurulun onayı şartına bağlanarak iki organın da aynı yönde hareket etmeye zorlanıp zorlanamayacağıdır⁵⁶. Nitekim bu ihtimal TTK'nın cevaz verdiği bir düzenleme sahasını oluşturmaktadır ki TTK m. 374 gerekçesinde de bu sorunun cevabının öğreti ve mahkeme kararlarına bırakıldığı belirtilmiştir. Kanaatimizce bu sorunun cevabını vermek için göz önüne alınması gereken ilk şey, TTK'nın sorumluluk sistemidir. Özellikle anonim şirketin temel yapısının korunması ve şirkete zarar verilmesinin önüne geçilmesi açısından bu sorumluk sistemini engellemeye yönelik değişiklikler yapılmasının TTK'nın temel felsefesine ne derece uygun olacağına doğru bir şekilde değerlendirilmesi gerekmektedir. Kanaatimizce TTK sorumluluk davası açılmasını teşvik edici düzenlemeler ve sistemler öngördüğünden, bu sorunun olumsuz olarak yanıtlanması gerekmektedir. Yönetim kurulunun da karar alabileceği bir alanın genel kurul onayına bağlanması, TTK'nın öngördüğü sistemde anonim şirketlerin temel yapısına aykırılık oluşturduğundan, böyle bir düzenlemenin esas sözleşmeye eklenememesi gerekir⁵⁷.

Değerlendirilmesi gereken bir diğör önemli mesele de ibra kararının sorumluluk davası açılması üzerindeki etkisidir. TTK m. 558 hükmüne göre genel kurulun, sorumluluktan ibraya ilişkin kararı, ibranın kapsadığı açıklanan maddi olaylara ilişkin olarak, şirketin sorumluluk davası açma hakkını ortadan kaldırmaktadır. İbra kararı, sorumluluk davası açılması kararının aksine, TTK m. 409/1 hükmünde olağan genel kurul toplantısının zorunlu gündemi içeriğinde yer almaktadır⁵⁸. Ayrıca TTK m. 524 hükmü uyarınca bilançonun onaylanmasına ilişkin genel kurul kararı, kararda aksine bir ifade bulunmadığı takdirde, yönetim kurulu üyelerinin, yöneticilerin ve denetçilerin ibrası sonucunu doğurmaktadır⁵⁹. Ancak bilançoda bazı hususlar hiç veya gereği gibi belirtilmemişse veya bilanço şirketin gerçek durumunun görülmesine engel olacak bazı hususları içeriyorsa ve bu hususta bilinçli hareket edilmişse onama, ibra etkisini doğurmayacaktır⁶⁰. Genel

55 Aynı yönde bkz. Çamoğlu (Poroy/Tekinalp), *Ortaklıklar ve Kooperatif Hukuku*, N. 596.

56 Sorumluluk davası açılması kararında genel kurul ve yönetim kurulunun müşterek yetkiye sahip olduğu yönünde bkz. Helvacı, *Sempozyum I*, s. 164.

57 Varılan sonuç açısından benzer bir tespit için bkz. Kırcı (Şehirli Çelik/Manavgat), s. 536; Aksi yönde görüş için bkz. Yördem, Yılmaz, *Anonim Şirket Yönetim Kurulu Üyelerinin Hukuki Sorumluluğunda Farklılaştırılmış Teselsül İlkesi*, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2017, s. 206.

58 Aynı yönde değerlendirme için bkz. Şener, s. 424.

59 Örtülü ibranın bir kanun maddesiyle düzenlenmiş olmasına karşılık asıl geri alınamaz etkiye sahip olan açık ibranın bir kanun hükmüyle düzenlenmemiş olmasının önemli bir eksiklik olduğu yönündeki eleştiriler için bkz. Moroğlu, *Değerlendirme ve Öneriler*, s. 16; Açık ibranın TTK m. 558 hükmünde örtülü ibranın ise TTK m. 424 hükmünde düzenlendiğine yönelik bkz. Tekinalp, N. 16-18.

60 Ayrıca açık ibra kararı ya da bilançonun onaylanması kararı ile örtülü şekilde alınan ibra kararı bir genel kurul kararı niteliğinde olduğu için iptal edilmeleri mümkündür. İbra kararı iptal davası dışında başka bir

kurulun bu şekilde açık ya da örtülü ibra kararı olarak şirketin sorumluluk davası açmasına engel olma imkânı karşısında dolaylı olarak yönetim kurulunun şirket adına dava açabilmesi için genel kurulun konuya ilişkin bir ibra kararının bulunmaması gerekmektedir. Bu açıdan konuya yaklaşıldığında, sorumluluk davası açılması kararı ile ibra kararı bir madalyonun farklı iki yüzü gibi görünmektedir⁶¹. Sorumluluk davası açılmasına yönelik genel kurul kararı alınması şartı aranmasa bile, genel kurulun ibra kararını almamış olması şartının aranması gerektiği ortadadır⁶². Ancak bu halde bile ibra kararına olumlu oy vermeyen ve bu durumu bil-meyerek payı iktisap eden pay sahiplerinin sorumluluk davası açma hakları devam etmektedir. İbra kararı, yalnızca şirketin ve bu kararın alınmasında etkili olan pay sahipleri ile bilerek şirket paylarını edinen yeni pay sahiplerinin dava açma hakkını engellemektedir. En nihayetinde bir genel kurul kararı niteliğinde olan bu ibra kararının da yönetim kurulu tarafından iptal davasına konu edilmesi de ihtimal dahilindedir. Nitekim şirketin çıkarlarını göz önüne alarak hareket etmesi gereken yönetim kurulunun, iptal edilmesi gereken genel kurul kararının iptalini istemede ihmale düşmesi halinde, TTK 553 ve devamı maddelerine göre ayrıca sorumlu tutulması mümkündür⁶³. Sonuç olarak kanaatimizce genel kurulda sorumluluk davası açılmasına yönelik bir karar alınmaması değil, tam aksine ibra kararı alınması halinde yönetim kurulunun dava açma imkânı ortadan kalkmaktadır. Aynı şekilde yönetim kurulunun da alınan genel kurul kararlarını, şartları sağlanıyorsa iptalini dava etmek hakkı bulunmaktadır. TTK sistematüğinde zaten şirketin sorumluluk davası açmasında hem genel kurulun ve hem de yönetim kurulunun etkin olacağı dava açılmasını engelleyici ya da engelleri kaldırıcı enstrümanları bulunmaktayken, uygulamada tersi yönde ibra kararı olmamasına rağmen bir de açıkça sorumluluk davası açılmasına yönelik bir karar aranması, katı ve bir bakıma şirket zararlarının tazminini engelleyici bir uygulama niteliğindedir.

D. 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu Hükümleri Açısından Değerlendirme

Şirketin sorumluluk davası açabilmesi için bu yönde bir genel kurulu kararı alınmasının gerekli olup olmadığının tespitinde, usul hukuku açısından değerlendirme yapılarak sonuca ulaşılması gerekmektedir. Dava şartları 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu (HMK) m. 114/1 hükmünde sınırlı sayıda olmayacak şekilde sayılmış⁶⁴ ve HMK m. 114/2 hükmü ile de diğer kanunlarda yer

genel kurul kararı ile ortadan kaldırılamamaktadır. TTK m. 558/1 hükmünde düzenlenen iptal davasının saklı tutulması hükmünün gereksiz olduğunu ileri süren görüş için bkz. Moroğlu, *Hükümsüzlük*, s. 314, dn. 587 ve Moroğlu, *Değerlendirme ve Öneriler*, s. 331.

61 Benzer tespit için bkz. Bahtiyar, *Armağan*, s. 409.

62 İbra edilmeme kararının davanın ön şartı niteliğinde olduğu ve en nihayetinde sorumluluk davasının yine bir genel kurul kararına dolaylı da olsa dayandığı yönünde haklı tespit için bkz. Tekinalp, N. 16-92; İbra kararı nasıl ki genel kurulun devredilemez görev ve yetkilerinden biridir, sorumluluk davası açılması kararının da aynı şekilde değerlendirilmesi gerekir şeklindeki görüş için bkz. Bahtiyar, *Armağan*, s. 410.

63 Moroğlu, *Hükümsüzlük*, s. 255 vd; Çamoğlu, Ersin, *Anonim Ortaklık Yönetim Kurulu Üyelerinin Hukuki Sorumluluğu*, Güncelleştirilmiş ve Genişletilmiş Üçüncü Bası, İstanbul: Vedat Kitapçılık, s. 58 vd.; Helvacı, *Sempozyum I*, s. 160.

64 HMK m. 114/1 hükmüne göre dava şartları şunlardır: "a) *Türk mahkemelerinin yargı hakkının bulunması.*

alan dava şartlarına ilişkin hükümler saklı tutulmuştur. Kanun bir durumun varlığı veya yokluğunu davanın esasın incelenip karara bağlanmasına engel olarak düzenlemiş ve hâkimi de bu durumu resen incelemekle yükümlü tutmuş ise bu durum dava şartı niteliğindedir⁶⁵. Dava şartlarının bu sebeple, ancak kanunla ve hiçbir tereddüte yer bırakmaksızın açıkça düzenlenmiş olması gerekmektedir⁶⁶. Ancak TTK'da genel kurul kararı alınmasının dava şartı olduğuna ilişkin açık bir hüküm bulunmamaktadır. Yargıtay ise yorum yoluyla ve ETTK uygulamasını göz önüne alarak bu uygulamayı geliştirmiştir.

Genel kurul kararı alınmasının gerekli olarak kabul edilmesi halinde, TTK'da açıklık bulunmadığından, dava şartı olarak değerlendirilmese bile uygulamada benzer sonuçlara yol açabilecek şekilde bu durumun bekletici sorun⁶⁷ olarak da değerlendirilmesi mümkün olabilir. Nitekim bekletici sorun olarak kabul edilmesi halinde, mahkeme davayı açma yetkisi olduğunu kabul ederek yönetim kuruluna süre verecek ve yönetim kurulu da bu süre zarfında sorumluluk davası açılmasına karar verilmesi gündemiyle genel kurulu toplantıya çağıracaktır. Bu durumda, prosedür benzer şekilde işliyor gibi görünse de mahkemenin bekletici sorun yapma kararı zorunlu değil ihtiyari olduğundan, mahkeme, genel kurul kararını beklemeksizin esasa girerek karar verme imkanına da sahip olacaktır⁶⁸. Bu durumda sorumluluk davasının niteliğine göre bazen yönetim kurulunun bazense genel kurulun karar almaya yetkili olabileceği görüşünün usul hukuku açısından uygulamadaki değerlendirme tercihi, genel kurul kararı alınmasını dava şartı yerine bekletici sorun olarak kabul etmek şeklinde gelişim gösterebilir. Ancak bu değerlendirme de genel kurul kararının alınması için harekete geçilmemesi ya da harekete geçilmekle birlikte karar alınamaması halinde, bu durumun hükmü nasıl etkileyeceği belirsiz ve öngörülemez olduğundan, eleştiriye açıktır. Her iki ihtimalde de şirketin dava açma hakkı önemli derecede engellenmekte ve yorum

b) Yargı yolunun caiz olması. c) Mahkemenin görevli olması. ç) Yetkinin kesin olduğu hâllerde, mahkemenin yetkili bulunması. d) Tarafların, taraf ve dava ehliyetine sahip olmaları; kanuni temsilin söz konusu olduğu hâllerde, temsilcinin gerekli niteliğe sahip bulunması. e) Dava takip yetkisine sahip olunması. f) Vekil aracılığıyla takip edilen davalarda, vekilin davaya vekâlet ehliyetine sahip olması ve usulüne uygun düzenlenmiş bir vekâletnamesinin bulunması. 10894 g) Davacının yatırması gereken gider avansının yatırılmış olması. ğ) Teminat gösterilmesine ilişkin kararın gereğinin yerine getirilmesi. h) Davacının, dava açmakta hukuki yararının bulunması. ı) Aynı davanın, daha önceden açılmış ve hâlen görülmekte olmaması. i) Aynı davanın, daha önceden kesin hükme bağlanmamış olması."

65 Arslan/Yılmaz/Taşpınar Ayvaz, s. 281; Pekcanitez, Hakan/ Atalay, Oğuz/ Özekes, Muhammet, *Medeni Usul Hukuku*, 7035, 7101 ve 7145 Sayılı Kanunlarla Yapılan Değişiklikler Nazara Alınarak Gözden Geçirilmiş 6. Bası, İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2018, s. 199 vd.

66 Helvacı, *Sempozyum I*, s. 155.

67 HMK m. 165 hükmünde bekletici sorun başlığıyla şu düzenleme yer almaktadır: "Bir davada hüküm verilebilmesi, başka bir davaya, idari makamın tespitine yahut dava konusuyla ilgili bir hukuki ilişkinin mevcut olup olmadığına kısmen veya tamamen bağlı ise mahkemeye o davanın sonuçlanmasına veya idari makamın kararına kadar yargılama bekletilebilir.

Bir davanın incelenmesi ve sonuçlandırılması başka bir davanın veya idari makamın çözümüne bağlı ise mahkeme, ilgili tarafa görevli mahkemeye veya idari makama başvurusu için uygun bir süre verir. Bu süre içinde görevli mahkemeye veya idari makama başvurulmadığı takdirde, ilgili taraf bu husustaki iddiasından vazgeçmiş sayılarak esas dava hakkında karar verilir." Bekletici sorun hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Aşık, İbrahim, *Medeni Usul Hukukunda Bekletici Sorun*, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2012.

68 Pekcanitez/Atalay/Özekes, s. 296.

yoluyla getirilen dava şartı ya da bekletici sorun değerlendirmesi yargılamanın akıbeti açısından belirsizliğe yol açmaktadır⁶⁹.

Dava şartı ya da bekletici sorunun şartları oluşmadan, yorum ya da kıyas yoluyla şirketin sorumluluk davası açması durumunda bu yönde bir genel kurul kararı alınmasının dava şartı veya bekletici mesele olarak uygulanması neticesinde, yargılama kesintiye uğratılmakta ve şirketin hak arama hürriyeti geçici de olsa ihlal edilerek engellenmektedir. Hakkın yerine getirilmesinden kaçınılmış olması niteliğinde dahi değerlendirilebilecek bu durum, hakimlerin hukuki sorumluluğunu doğuran sebeplerden biri olarak HMK m. 46/1-e hükmünde düzenlenmiştir⁷⁰. Nitekim bu sorumluluk halinde hâkimin davayı sürüncemede bırakması söz konusudur⁷¹. Hakkın yerine getirilmesinden kaçınma aynı zamanda şartların sağlanması halinde görevi kötüye kullanma suçunun oluşmasına da sebebiyet verebilecek niteliktedir⁷².

Gerekli olmadığı halde yargılamanın başlamasının yorum yoluyla şartlara tabi tutulması, en nihayetinde usul hukukunun temel ilkelerinden biri olan makul sürede yargılanma ilkesine ve usul ekonomisi ilkesine de aykırılık oluşturmaktadır⁷³. Anayasa m. 141 hükmünün son fıkrasında davaların en az giderle ve mümkün olan azami süratle sonuçlandırılmasının yargının görevi olduğu vurgulanmıştır. HMK m. 30 hükmünde de hâkim, yargılamanın makul süre içinde ve düzenli bir biçimde yürütülmesini ve gereksiz gider yapılmamasını sağlamakla yükümlü tutulmuştur. Ayrıca bu ilkelere aykırı şekilde hareket edilmesinin AİHS m. 6 hükmünde düzenlenen hak arama özgürlüğünün ihlali sonucunu doğurabileceği de gözden kaçırılmaması gereken önemli bir meseledir⁷⁴.

69 Ayrıca bekletici sorun kararı mahkemenin ara kararı niteliğinde olduğundan HMK kapsamında karara karşı bir kanun yolu öngörülmemiştir. Ancak etkileri göz önüne alındığında nihai bir karar olmasa dahi yargılama ertelendiği için bu süreçte temyize götürülmesinin mümkün olması gerektiği yönünde görüşler ve HMK'da açıkça başvurulabilecek bir kanun yolu öngörülmesi gerektiği yönünde öneriler ileri sürülmektedir. Öneriler için bkz. Aşık, s. 240 vd.

70 Hâkimin hukuki sorumluluğu kapsamında açılacak tazminat davasında davalı devlettir ve tazminata hükmedilmesi halinde sorumluluğu tespit edilen hâkime devletin rücu imkânı bulunmaktadır (HMK m. 46/3).

71 Bu durumun hukuki sorumluluk yanında cezai sorumluluğa da sebebiyet verebileceği yönünde bkz. Arslan/Yılmaz/Taşpınar Ayvaz, s. 129; Görgün, s. 44 vd.

72 Türk Ceza Kanunu m. 257 hükmü şu şekildedir: “Kanunda ayrıca suç olarak tanımlanan haller dışında, görevinin gereklerine aykırı hareket etmek suretiyle, kişilerin mağduriyetine veya kamunun zararına neden olan ya da kişilere haksız bir menfaat sağlayan kamu görevlisi, altı aydan iki yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır. Kanunda ayrıca suç olarak tanımlanan haller dışında, görevinin gereklerini yapmakta ihmal veya gecikme göstererek, kişilerin mağduriyetine veya kamunun zararına neden olan ya da kişilere haksız bir menfaat sağlayan kamu görevlisi, üç aydan bir yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.”

73 Usul ekonomisi doktrinde kısaca çabukluk, basitlik ve ucuzluk şeklinde ifade edilmektedir. Bilgi için bkz. Arslan/Yılmaz/Taşpınar Ayvaz, s. 156.

74 Aynı yönde Aşık, s. 168; Arslan/Yılmaz/Taşpınar Ayvaz, s. 129; benzer şekilde bkz. Pekcanitez/Atalay/Özkes, s. 189.

Sonuç ve Çözüm Önerilerimiz

Şirket zararlarının tazminini şirket adına talep edebilecek olan organ, şirketin yönetimi ve temsili ile görevli olan yönetim kuruludur. Her halükarda açılacak herhangi bir davada şirketi temsille yetkili olan organın yönetim kurulu olduğu açıktır. Ancak TTK m. 479/3-c hükmünde dolaylı da olsa genel kurulun sorumluluk davası açılması kararı almasının düzenlenmiş olmasının elbetteki hukuki bir sonucu olmak zorundadır. Ancak genel kurula tanınan bu yetki hükmünün münhasır değil müşterek bir yetki maddesi olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Sonuç olarak bu yetki maddesi ile mevcut yönetim kurulunda sorumluluk davası açılması kararı alınmaması halinde, genel kurul kararı ile de sorumluluk davası açılması mümkün hale getirilmiştir. Ayrıca sorumluluk davası açılması kararını hangi organ alırsa alsın, uygulayacak organ yine yönetim kuruludur. Genel kurulun sorumluluk davası açılması kararı almaması değil, ibra kararı alması esasen yönetim kurulunun sorumluluk davası açmasını engelleyici niteliktedir.

TTK'nın amacının sorumlu kişilerin yargı karşısına çıkarılması hususunda ETTK uygulamasında yaşanan tüm aksaklıkları gidermek ve bu amaç doğrultusunda eski uygulamadaki şekli ve maddi engelleri ortadan kaldırmak olduğu açıktır. Ancak TTK'nın birbiriyle ilgisiz bölümlerinde, sorumluluk kısmında yer alan TTK m. 555 hükmünde davayı şirketin açacağı; genel kurulda oyda imtiyazın geçerli olmadığı kararları düzenleyen TTK m. 479/3-c hükmünde ise genel kurulun sorumluluk davası açılması kararı alacağı düzenlemelerinin uygulamada karışıklığa yol açtığı da yadsınamaz bir gerçektir. Karışıklık ise yorum farklılıklarından kaynaklanmaktadır. Yargıtay'ın eski uygulamayı devam ettirmek şeklinde gösterdiği iradesinin de TTK'nın getirdiği yenilikleri anlamsız hale getirdiği ortadadır.

Doktrindeki görüşlerin farklılığı ve Yargıtay'ın doktrinde ortaya atılan ilk görüşü benimseyip eski uygulamasını aynen devam ettirmesi karşısında, yapılması gereken TTK'da bu hususa ilişkin net bir düzenlemenin getirilmesi ve durumun kanun hükmüyle açıklığa kavuşturulmasıdır.

Çözüm olarak değişiklik önerilerimiz ise şu şekildedir:

TTK m. 555/ 1 hükmünün mevcut hali şu şekildedir:

“Şirketin uğradığı zararın tazminini, şirket ve her bir pay sahibi isteyebilir. Pay sahipleri tazminatın ancak şirkete ödenmesini isteyebilirler.”

1. Değişiklik önerisi:

“Şirketin uğradığı zararın tazminini, şirket ve her bir pay sahibi isteyebilir. Şirketin talebi, yönetim kurulu veya genel kurul kararına dayanabilir. Pay sahipleri tazminatın ancak şirkete ödenmesini isteyebilirler.”

Şeklinde hükme eklenecek olan “Şirketin talebi, yönetim kurulu veya genel kurul kararına dayanabilir.” cümlesi doktrindeki tartışmaları ve Yargıtay'ın katı uygulamasını sona erdirmeye yetecektir.

2. Değişiklik önerisi:

“Genel kurul da şirketin uğradığı zararın tazmini için sorumluluk davası açılması kararı olabilir. 479 uncu madde hükmü saklıdır.”

şeklinde mevcut düzenlemeye yeni bir fıkra eklenmesidir. Bu ek fıkra, TTK m. 555 ve 479 hükümleri arasında bağlantıyı da sağlayacaktır. Ayrıca genel kurulun da yetkili olduğunu vurgulayarak, evleviyet gereği asli yetkinin yönetim kurulu da olduğunu ve organların bu konuda müşterek yetkisi bulunduğunu açıklığa kavuşturacaktır.

Kaynakça

- Akdağ Güney, Necla. *Anonim Şirket Yönetim Kurulu*. İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2012.
- Altaş, Soner. *Şirketler Hukukuna İlişkin Yüksek Yargı Kararları*. Güncellenmiş ve Genişletilmiş 2. Bası, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2018.
- Altay, Sıtkı Anlam. *Anonim Ortaklıkta Yönetim Yetkilerinin Devrinin Sorumluluğa Etkileri*. İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2011.
- Arslan, Ramazan/Yılmaz, Ejder/Taşpınar Ayvaz, Sema. *Medeni Usul Hukuku*. 3. Baskı, Ankara: Yetkin Yayınları, 2017.
- Arslan, İbrahim/ Tüzemen Atik, Ebru. “Anonim Şirketlerde Yönetim Kurulu Aleyhine Sorumluluk Davası Açılması Kararı ve Açılacak Davada Şirketin Temsili”, *Başkent Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 2, S. 2, 2016, s. 11-35.
- Aşık, İbrahim, *Medeni Usul Hukukunda Bekletici Sorun*, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2012.
- Bahtiyar, Mehmet. *Ortaklıklar Hukuku*. Güncellenmiş 12. Bası, İstanbul: Beta, 2017. (*Ortaklıklar Hukuku*).
- Bahtiyar, Mehmet. “Türk Ticaret Kanun Tasarısının Dili ve Bazı Hükümlerinin Değerlendirilmesi”, *TBB Dergisi*. S. 61, 2005, s. 47-106 (Ayrıca bkz. *Makaleler*. Cilt II. İstanbul, 2008) (*Değerlendirme*).
- Bahtiyar, Mehmet. “Anonim Şirket Adına Yönetim Kurulu Üyelerine Karşı Açılacak Sorumluluk Davasında Genel Kurul Kararının Gerekli Olup Olmadığı Sorunu”, *Prof. Dr. Seza Reisoğlu Armağanı*. Ankara: Bankacılık Enstitü Yayınları, 2016 s. 393-414 (*Armağan*).
- Bilgili, Fatih/ Demirkapı, Ertan. *Şirketler Hukuku*. 9. Baskı, Bursa: Dora, 2013.
- Bora, Sevda. *Şirkete Borçlanma Yasağı*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2017.
- Cahn, Andreas/Donald, David C. . *Comparative Company Law*. Newyork: Cambridge University Press, 2010.
- Çamoğlu, Ersin. *Anonim Ortaklık Yönetim Kurulu Üyelerinin Hukuki Sorumluluğu*. Güncelleştirilmiş ve Genişletilmiş Üçüncü Bası, İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2010.
- Görgün, Şanal. *Medeni Usul Hukuku*. 3. Bası, Ankara: Yetkin Yayınları, 2014.
- Helvacı, Mehmet. “Anonim Ortaklıkta Ticaret Kanunundan Kaynaklanan Azınlık Haklarının Hukuki Niteliği ve Tanımı”, *Prof. Dr. Oğuz İmregün’e Armağan*. İstanbul, 1998, s. 297-310 (*Armağan*).

- Helvacı, Mehmet. "Anonim Ortaklık Tarafından Yönetim Kurulu Üyelerine Karşı Açılacak Sorumluluk Davalarında Genel Kurul Kararının Gerekli Olup Olmadığı Sorunu -Düşünceler ve Değerlendirmeler-", *Yürürlüğünün 5. Yılında ve Yargıtay Kararları Işığında Türk Ticaret Kanunu Sempozyumu* (20 Ekim 2017). İstanbul: On iki Levha Yayıncılık, 2018, s. 143-175 (*Sempozyum I*).
- Helvacı, Mehmet. "Anonim Ortaklık Yönetim Kurulu Üyelerinin Hukuki Sorumluluk Sistemindeki Başlıca Yenilikler ", *Türk Ticaret Kanununun 5. Yılı Sempozyumu*. 8-10 Kasım 2017, Ankara: Türkiye Adalet Akademisi, 2018, s. 335-357 (*Sempozyum II*).
- Karahan, Sami (Ed.). *Şirketler Hukuku*. Konya: Mimoza Yayıncılık, 2012.
- Kendigelen, Abuzer. *Türk Ticaret Kanunu Değişiklikler, Yenilikler ve İlk Tespitler*. Güncellenmiş 2. Basıdan 3. (Tıpkı) Bası, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2016.
- Kırca, İsmail/ Şehirli Çelik, Feyzan Hayal/ Manavgat, Çağlar. *Anonim Şirketler Hukuku*. C. I, Ankara: Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü (T. İş Bankası A. Ş. Vakfı), 2013.
- Kortunay, Ayhan. *6102 Sayılı Türk Ticaret Kanununa Göre Anonim Şirketlerde Yönetim Kurulu ve Üyelerin Bilgi Edinme Hakkı*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2015.
- Köksal, Aytaç, "Türk Ticaret Kanunu Tasarısının 309 ila 406 Maddeleri Arasında Düzenlenen Denetçinin Anonim Ortaklığın Bir Organı Olup Olmadığı Sorunu", *Prof. Dr. Fırat Öztan'a Armağan*, Ankara, 2010, s. 1387-1419.
- Moroğlu, Erdoğan. "Anonim Ortaklıkta Azınlık Payscalelerinin Korunması ve Haklı Nedenle Fesih", *Ord. Prof. Dr. Halil Arslanlı'nın Anısına Armağan*. İstanbul, 1978, s. 463-477 (*Armağan*).
- Moroğlu, Erdoğan. *6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu Değerlendirme ve Öneriler*. 7. Baskı, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2012 (*Değerlendirme ve Öneriler*).
- Moroğlu, Erdoğan. *Türk Ticaret Kanunu'na Göre Anonim Ortaklıkta Genel Kurul Kararlarının Hükümsüzlüğü*. Altıncı Baskı, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2012 (*Hükümsüzlük*).
- Odman Boztosun, N. Ayşe. "Yeni Türk Ticaret Kanunu'nda Denetçinin Sorumluluğu, Alman Sistemi Mi, İsviçre Sistemi Mi?", *Arslanlı Bilim Arşivi*. s. 1-8, [http:// arslanlibilimarsivi.com](http://arslanlibilimarsivi.com)
- Pekcanitez, Hakan/ Atalay, Oğuz/ Özekes, Muhammet. *Medeni Usul Hukuku*. 7035, 7101 ve 7145 Sayılı Kanunlarla Yapılan Değişiklikler Nazara Alınarak Gözden Geçirilmiş 6. Bası, İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2018.
- Poroy, Reha/ Tekinalp, Ünal/ Çamoğlu, Ersin. *Ortaklıklar ve Kooperatif Hukuku*. Güncelleştirilmiş 12. Bası, İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2010 (*Ortaklıklar ve Kooperatif Hukuku*).
- Poroy, Reha/ Tekinalp, Ünal/ Çamoğlu, Ersin. *Ortaklıklar Hukuku I*. Yeniden yazılmış 13. Bası, İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2014 (*Ortaklıklar Hukuku I*).
- Poroy, Reha/ Tekinalp, Ünal/ Çamoğlu, Ersin. *Ortaklıklar Hukuku II*. Yeniden Yazılmış 13. Bası, İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2017 (*Ortaklıklar Hukuku II*).
- Pulaşlı, Hasan. *Şirketler Hukuku Genel Esaslar*. Gözden Geçirilmiş, 6728 Sayılı Kanunla Getirilen Yenilikler ve Yapılan Değişiklikler İşlenmiş, Güncellenmiş ve Genişletilmiş 5. Baskı, Ankara: Adalet Yayınevi, 2017 (*Genel Esaslar*).
- Pulaşlı, Hasan. *Şirketler Hukuku Şerhi*. Cilt II. Ankara: Adalet Yayınevi, 2011 (*Şerh*).

- Şener, Oruç Hami. *Ortaklıklar Hukuku*. Gözden Geçirilmiş 2. Bası, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2015.
- Tekinalp, Ünal. *Sermaye Ortaklıklarının Yeni Hukuku*. Değişiklikler ve İkincil Düzenlemelerle Güncelleştirilmiş 4. Bası, İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2015.
- Üçışık, Güzin/ Çelik, Aydın. *Anonim Ortaklıklar Hukuku*. C. 1, Ankara: Adalet Yayınları, 2013.
- Yanlı, Veliye/ Akın, Murat Yusuf. *Yeni Türk Ticaret Kanunu Dünya Değişiyor. Ya Siz? 2. Baskı*, İstanbul: KPMG, 2012.
- Yasaman, Hamdi. “Yönetim Kurulu Üyelerine Karşı Açılacak Sorumluluk Davaları”, *Prof. Dr. Oğuz İmregün’e Saygı Sempozyumu (Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi)*. 2013/2, s. 97-112.
- Yıldırım, Ali Haydar. *Türk Ticaret Kanunu Tasarısı’na Göre Limited Ortaklık Müdürünün Hukuki Durumu*. İzmir: Güncel Hukuk Yayınları, 2008.
- Yıldız, Şükrü. “Limited Ortaklıklarda Müdürlerin Sorumluluğu”, **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**. C. 12, S. 24, 2013/2, s. 61-79.
- Yördem, Yılmaz. *Anonim Şirket Yönetim Kurulu Üyelerinin Hukuki Sorumluluğunda Farklaştırılmış Teselsül İlkesi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2017.

Kültürlerarası İletişimsel Yetinin Yabancı Dil Öğrenimindeki Yeri

Aykut Haldan¹, Serap Pekbak²

Öz

Yabancı bir dil beraberinde her zaman yabancı bir kültürü de getirir. Bireylerin dili daha iyi anlayabilmeleri için dilini öğrendikleri ülkenin kültürel özelliklerini öğrenmeleri oldukça önemlidir. Kültür kavramı günümüz dünyası ve gelişen düşünce sistemi, ekonomik, politik ve sosyal gelişmelerin tamamını içerisine alan bir olgudur. Kültürlerarası iletişimsel yeti yabancı dil öğrenen her bireyde olması gereken bir edimdir. Dil ve kültür edinci ayrılmaz bir bütündür. Gelişen ve değişen dünyada yabancı dil öğrenimin gerekliliği toplumlararası iletişimin vazgeçilmezidir. Dil öğrenimi sadece dil bilgisi kurallarını ve dilin yapısını öğrenmekle sağlanamaz, öğrenilen yabancı dilin de bir kültürden ortaya çıkmış olduğu unutulmamalıdır. Ana dilin kendine has bir kültürü olduğu gibi hedef dilin de kendine has kültür öğeleri mevcuttur. Kültürlerarası iletişimi sağlamak amacıyla yabancı dil öğretiminde kültürel öğelere olan gereksinim ön plana çıkmaktadır. Bir yabancı dilin öğrenilmesinde ve öğretilmesinde, kültürlerin anlaşılmasının ve kültürel öğelerin kullanımının yeri ve önemi büyüktür. Yabancı dil öğretiminde farklı kültürlerin farkında olmak ve onlarla ilişkili olmak, hedef dilin varlığının gelişmesinde ve zenginleşmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Yabancı dil öğrenme isteği asıl nedenlerinden biride kişilerin yeni bir kültürü tanımaya ve öğrenmeye yönelmesidir. Yeni bir dil öğrenmek, yeni bir kültür edinmek kişiyi farklı dünyalara açılan pencereleri keşfetmesinde yarar sağlar. Bu çalışmada kültürlerarası yetinin yabancı dil öğrenimindeki yeri tartışılmış, kültür ve dil ilişkileri irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kültürlerarası İletişimsel Yeti, Dil, Dil Edinci, Kültür

1 Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi
Orcid ID <https://orcid.org/0000-0002-5852-3344>
aykuthadan@trakya.edu.tr

2 Yüksek Lisans Öğrencisi Trakya Üniversitesi
serap.pekbak@gmail.com

The Role of Intercultural Communication Faculty in Foreign Language Teaching

Abstract

A foreign language always brings with it a foreign culture. It is very important for individuals to learn the cultural characteristics of the country in which they learn the language in order to understand the language better. The concept of culture is a phenomenon that encompasses today's world and developing thought system, economic, political and social developments. Intercultural communicative competence is a must for every individual learning a foreign language. Language and culture acquisition is an integral whole. The necessity of foreign language learning in the developing and changing world is indispensable for inter-communal communication. Language learning cannot be provided only by learning the rules of grammar and the structure of the language, it should be remembered that the foreign language learned has emerged from a culture. As the native language has its own culture, the target language has its own cultural elements. In order to ensure intercultural communication, the need for cultural elements comes into prominence in foreign language teaching. Understanding and teaching of a foreign language is of great importance and place in the use of cultural elements. Being aware of and related to different cultures in foreign language teaching plays an important role in the development and enrichment of the existence of the target language. One of the main reasons for the desire to learn a foreign language is that people tend to recognize and learn a new culture. Learning a new language, acquiring a new culture helps one discover the windows of different worlds. In this study, the place of intercultural competence in foreign language learning is discussed and the relationship between culture and language is examined.

Keywords: Intercultural Communication Faculty, Language, Language Acquisition, Culture

Giriş

Yabancı dil eğitimi bölümlerinde öğrencilere kültür edincinin kazandırılması göz ardı edilemez. Yabancı dil öğrenen birey farklı bir kültürle karşı karşıyadır ve diğer kültürleri öğrenmeye açık olması gerekmektedir. Sadece eğitim bilimciler değil, aynı zamanda çeviribilimciler ve dilbilimciler de yabancı dil öğrenmenin amaçlarından birinin farklı kültürleri tanımak olduğunu hatta dil öğrenme sürecinde kazanılması gereken becerilerin en başında kültür edincinin sağlanması kanısındadırlar. Küreselleşen dünyada kültürlerarası yeti her bireyden beklenmektedir. Gelişen bilim ve teknoloji, iletişim ağının yaygınlaşması toplumların giderek yakınlaşmasına yol açmaktadır. Farklı kültürlerle sahip olan insanlarla başarılı bir şekilde iletişime geçebilmek ve iletişimi sürdürebilmek için yabancı kültürün değerlerini, normlarını anlamak gerekmektedir. Yabancı dil derslerinde kültürlerarası yeti önemli role sahiptir. Dil ve kültür daima birbirlerini etkile-

mektedir. Yabancı dil öğretiminin kültürden ayrı düşünülmesi imkânsızdır. Farklı kültürlerin iç içe yaşadığı, farklı dillerin aynı ortamda konuşulduğu günümüzde “kültürlerarası iletişimsel yeti” kavramı en dikkat çeken noktalardan biridir.

1. Kültür Kavramı

Kültür kavramını ele aldığımızda birçok alanda farklı anlamlar için kullanıldığını görmekteyiz. TDK’de Kültür kavramı için şu açıklamalar yapılmıştır; 1. Tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü, hars, ekin. 2. Bir topluma veya halk topluluğuna özgü düşünce ve sanat eserlerinin bütünü. 3. Muhakeme, zevk ve eleştirme yeteneklerinin öğrenim ve yaşantılar yoluyla geliştirilmiş olan biçimi. 4. Bireyin kazandığı bilgi. 5. Tarım. 6. Uygun biyolojik şartlarda bir mikrop türünü üretme.

Fazlasıyla geniş bir olguya sahip olan kültür sözcüğünü tanımlamak zordur. Kültür sözcüğü, ilk olarak Latince olan ‘cultura’ teriminden meydana gelmiştir, aynı zamanda kökeni Almanca ‘Kultur’ kavramına da dayanmaktadır ve en temel anlamıyla; belirli dönemlerin, ülkelerin ya da toplulukların düşünsel ve yaşamsal özelliklerini kapsayan bir kavramdır. Toplumda şehirde yetişmiş, okumuş bilgili insanlara ‘kültürlü’ ve kırsalda yetişmiş sosyal aktivitesi olmayan gündelik yaşamla ilgisi ve bilgisi olmayan insanlara da ‘kültürsüz’ kavramını yakıştırırlar. Kültür kavramı aslında birden çok kelimeyle birlikte kullanılmaktadır, örneğin; yemek kültürü, tatil kültürü, sokak kültürü, vb. Bu anlamlar kişilerin yaşam şekillerine ve alışkanlıklarına göre değişir, herkesin kültürü kendine göre farklıdır ve birine göre kültürlüken diğere göre kültürsüz gelebilir;

“Kültür asla durağan değildir, kültürü yaşayan bir varlıktır ve insanların yaşamları sayesinde kendini sürekli geliştirmektedir. Kültür, insanı hayvandan ayıran, sadece insana has olan bir özelliktir. Kültür, insanlar tarafından paylaşılan ve gelecek kuşaklara intikal ettirilen bir semboller sistemidir (Erdenüğü, 1981: 35 Akt. Arslanoğlu).”

Kültür nesilden nesle aktarılır, insanların bir arada yaşamasını sağlayan ve kolaylaştıran kültürdür. İnsanlar sahip oldukları ve edindikleri bilgileri birbirleriyle paylaşırlar, aynı zamanda da bu bilgileri gelecek nesle de taşırlar. Kültür toplum içerisinde yeni nesillere aktarılarak varlığını sürdürür, yani kültür öğrenilerek süreklilik kazanır. Her ülkenin, her toplumun kendine has bir kültürü vardır. İnsanlar kendi kültürünü öğrenir ve o kültürü devam ettirirler. Bu yüzden her toplumun kültürü ve kültür anlayışı farklıdır;

“Toplumsal gelişmenin her aşamasının kendine özgü bir kültürü vardır. Ancak her toplumsal aşama kendi kültürünü oluştururken, geçmişin kültür mirasını devralır ve kendi kültürünü bunun üzerine kurar. Bir ülkede demokrasinin yerleşmesi için de toplumun belli bir kültür düzeyine ulaşması, çağdaş düşüncüyü özümsemesi gerekmektedir (Gümüştakin. 317).”

2. Kültürlerarası İletişimsel Yeti

Gaitanides'e (2003) göre "Bireyin kültürel arka planını bilmediğimiz sürece, kültürün de iletişimde ne kadar etkili olduğunu bilemeyiz" (Gaitanides, 2003: 48). Örnek olarak, gençlerin etnik özelliklerini ön plana çıkarmaları (Bommes, 1990: 25). Çok kültürlü toplumlarda, kültür bilgisinden çok bireysel yetenekler ve davranış beklentileri ön plana çıkmaktadır. "Kültürel sonuçlar bir hipotez içerisinde değerlendirilmelidir" (Gaitanides, 2003: 40). Örneğin bir kişi, yabancı bir kültür içerisinde yaşayabilir ve oradan kazandığı izlenimleri kendi ülkesinde yaşananlarla karşılaştırabilir. Edindiği tecrübeler sayesinde, belki yabancılara karşı olan olumsuz görüşlerini terk edebilir ve bu şekilde kültürlerarası yetisini geliştirebilir. Yabancı kültürlerle olan hassaslaşmanın yanında iletişimde karşılıklı ilişkiler de önemlidir. Kültürlerarası yetiye sahip olan bir birey dil öğrenmek istediğinde bunu yapabilmesi için o dilin kültürünü de edinmesi gerektiğini bilir. Karşı tarafa duyulan empati veya o toplumun karşı tarafa olan ortak bakış açısı, toplumun göçmenler hakkındaki ortak düşünceleri ve değer yargıları, yabancılara karşı hassas davranma, özellikle önemlidir.

Tahsin Aktaş'a göre (2004: 46); iletişimsel yeti, "Bir dil toplumu ile iletişim kurmak için gerekli bilgilere ve bunların kullanılması için gerekli becerilere sahip olma anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle dildeki göstergelerin değişik ortamlarda, yerinde ve zamanında anlamlı olarak kullanılmasını gerektirmektedir." Aktaş konu ile ilgili olarak bu yetinin yalnızca dil bilimsel ve toplum bilimsel iletişim ve etkileşim kurallarını değil, aynı zamanda iletişim olayları etkileşim işlemlerinin bağlam ve içeriğinin temelini oluşturan kültürel kuralları ve bilgileri de içerdiğini belirtmektedir. Yabancı dil öğrenen birey farklı bir kültürle karşı karşıyadır ve diğer kültürleri öğrenmeye açıktır. Yani o dili öğrenmek için kültürünü de hayatına almalıdır. Her milletin kendine özgü atasözleri, deyimleri gelenek ve görenekleri bulunmaktadır. Aynı şekilde erek kültüründe kendine has kültür öğeleri ve değerleri vardır. Farklı bir kültürü öğrenmeden yabancı dil öğrenilemez. Teknoloji ve iletişim çağında farklı kültürleri öğrenmek artık daha kolaydır, çünkü farklı kültürleri yurtdışı seyahatlerine çıkarak, o kültür hakkında okuyarak veya o kültürden bireylerle arkadaşlıklar kurarak tanınabilir ve deneyimlenebilir. Öğrenciler öğrenmek istedikleri dilin kültürü dışında, ayıca genel bir kültüre de sahip olmalıdır. Kültür edincine sahip olan öğrenciler o dilin kullanımı açısından sorun yaşamazlar ve anlatılmak istenilenleri doğru anlamıyla anlayabilirler.

3. Dil ve Dil Yetisi

Dil bir iletişim aracıdır demek, dilin birçok önemli özelliğini ve işlevini görmezden gelmek olur. "Dil, o dili konuşan toplumun kültürünü yansıtan bir ayna, o kültürün düşünüş biçimini, dünyayı algılayışını belirleyen belki de en önemli etken, toplum içi ve toplumlar arası ilişkilerin ön koşuludur" (Toklu 2003: 13). Dil, toplum içerisinde anlaşmayı sağlayan doğal bir araçtır. "Dil, ayrıca insanlar arasında karşılıklı haberleşme aracı olarak kullanılan; duygu, düşünce ve isteklerin: ses, şekil ve anlam bakımından her toplumun kendi değer yargılarına göre biçimlenmiş ortak kurallarının yardımı ile başkalarına aktarılmasını sağlayan, ses-

lerden örülü çok yönlü ve gelişmiş sistem olarak tanımlanır” (Korkmaz, 2007: 67). Bir sesli işaretler sistemi olan dil, aynı toplulukta yaşayan veya aynı millettten olan insanların anlaşabilmelerini sağlayan en gelişmiş iletişim aracıdır. Dil iletişim için kullanılır, bireyler günlük yaşantılarında birbirleriyle olan alışverişlerinde pek çok değişik amaçla dili kullanırlar.

Dili tanımak, dilin konuşulduğu toplumun yapısını, alışkanlıklarını, geleneklerini, coğrafi biçimini, sanat anlayışını, inançlarını, tarihini, en önemlisi de, dilin bir öge olarak içinde bulunduğu kültürü tanımakla başlar. Çünkü her toplum birbirinden farklıdır ve buna bağlı olarak dil anlayışı da farklıdır. “Dil, toplumun bir yansımasıdır ve günlük hayatın alışlagelmiş olaylarında, bilimde, düşüncede, iletişimde, geleneklerde, sanatta, inançlarda, eğitimde, ekonomide, kısacası yaşamın her alanında bir koordinasyon oluşturarak toplumsal düzeni sağlamaktadır” (Dağabakan 2006: 210).

Dilin kaynağı çok eskilere dayanır ve dilin kendinden doğma kuralları vardır. Dil, toplumun ortaklaşa meydana getirdiği ve kullandığı canlı bir varlık, sosyal bir kurumdur. Dil, dilbilimciler tarafından, bir toplumu oluşturan kişilerin arasında karşılıklı haberleşme aracı olarak kullanılan düşünce ve duygularının, o toplumda ses, şekil ve anlam bakımından geçerli ortak ögeler ve kurallardan yararlanılarak başkalarına aktarılmasını sağlayan çok yönlü ve gelişmiş bir sistem aracı olarak tanımlanmıştır. Her dil, kendi kuralları içinde yaşayan ve gelişen canlı bir varlıktır. Aynı zamanda insanın iç dünyası ile dış dünyasını birbirine bağlayan en önemli araçtır. Dil, kuşaktan kuşağa aktarılabilen ve toplumun çeşitli özelliklerini yansıtan sosyal bir kurumdur, ayrıca kültürün koruyuculuğunu ve taşıyıcılığını yapan temel bir varlıktır.

4. Kültür - Dil İlişkisi

Kültürün kendisi dil ile var olmaktadır. Yani, kültürün varlığını sürdürmesi, devamlılığını koruyabilmesi dil sayesinde olmaktadır. Dil ve kültür birbirini tamamlayıcı unsurlardır, Sıkı, dil ile kültür arasındaki etkileşimler üzerine şu saptamayı yapmaktadır:

“Kültürü oluşturan unsurlar söz konusu olduğunda karşımıza çıkan en önemli yapı taşlarından biri tartışmasız dildir. İnsanlığın başlangıcından beri toplulukların yaşamlarını sürdürmelerinde önemli bir yer tutmuş; insanlığınunun bilgi birikimini, mirasını gelecek kuşaklara aktarmada her daim önemli olmuştur. Neredeyse her topluluk kendi içinde iletişim kurabilmek için yeni bir dil geliştirmiş, bu diller de yine kendi içinde çeşitli değişikliklerle alt kültürleri temsil eder hale gelmiştir. Günümüzde bir kişinin hangi kültürden hatta hangi alt kültürden geldiğini ayırt etmede en belirgin özellik dildir. Böylelikle kendi bireyleri arasında iletişimi kuvvetlendirmiş ve kültürün de devamını sağlamıştır” (Sıkı, 2014: 11).

Dil bir kültürün ögesidir, bu bakımdan yabancı dil öğretiminde üzerinde durulması gereken önemli noktalardan biri de öğrencinin kültürel düzeyidir. Öğrenciler köy, kasaba veya şehir gibi farklı kültür gruplarından gelebilir. Öğrencilerin ait olduğu kültürün farkındalığı etkili ve sağlıklı bir yabancı dil öğretimi için

önemlidir. Öğrenci kültürünü bilmediği dilin terimlerini kavrayamaz. Örneğin köy kasaba gibi yerlerde yetişen öğrencilerin tropik meyve kavramını bilmeleri beklenemez. Bunun sebebi de buldukları kültürde böyle bir meyvenin var olmayışıdır. Bir öğrenciye dil öğretmek için bunları göz önünde bulundurulmalıdır. Yani iyi ve kaliteli bir yabancı dil öğrenimi için kişinin belli bir kültür düzeyine varmış olması gerekiyor.

Diğer yandan öğrenci bir dili öğrenebilmek için o dilin kültürünü öğrenmeli ve en başta olmak üzere iletişim kurmalıdır. Kültürlerarası iletişim öğrenmenin en önemli unsurlardan biridir;

“Kültür, yalnızca dilsel yetiyi (competence linguistique) değil, aynı zamanda iletişimsel yetiyi (competence communicative) pekiştirir. İletişim kurmayan öğrenci, hangi yöntem uygulanırsa uygulansın, sistemden dışlanır, en azından dinamik bir unsur olmaktan çıkar. Oysa öğrenme her şeyden önce iletişim kurma ve dinamizm demektir. Bu ise, etkili bir mekanizmanın oluşmasıyla mümkündür.” (Kayra, Aslan, 2013: 170).

Bir diğer önemli unsur ise öğrencinin nerede ve hangi ortamda dil öğrendiğidir. Öğrenci gerek anadilde gerekse yabancı dilde genel kültür bilgisini öğrenmelidir. Öğrenilecek olan dilin kültüründeki terimler ve ifadeler öğrenciye doğru biçimde verilmelidir. Yani kültürü oluşturan şey aslında bireylerin aralarındaki ilişki ve en önemlisi aralarındaki iletişimidir.

Sonuç

Kültür, insanların aileden başlayarak oluşturduğu bir kavram olarak düşünülebilir. Aile toplumun en küçük yapı taşıdır; örf, adet, gelenek ve görenekler gibi kültürü içine alan tüm kavramlar ailede başlayıp okulda devam eder. Okul ailenin çocuğa verdiği toplumsal gerçekleri yeniden biçimlendirir. Okul ailenin gücü ve kapasitesinin yetmediği, toplumsal gerçeklerin yeniden oluşturulduğu ve gerçekleştirildiği yerdir. Kısaca kültür her yaşın içinde bulunduğu bir öğedir. Okulun devreye girmesiyle birlikte yabancı dil öğrenme durumu da başlamış olur. Kültürü ortaya çıkaran, değiştiren, kültürü oluşturan öğelerden biri de bireylerin ilişkileri ve en önemlisi iletişimleridir. Yine kültürlerarası etkileşimi sağlayan da farklı kültürlerin iletişimidir. İletişim ancak dil sayesinde meydana gelir. Dil, kültür kavramının en destekleyici öğesidir. Kültür, dilin yardımı olmadan meydana gelmesi ve gelişmesi düşünülemez bir olgudur. Dil ve kültür birbirlerinden etkilenen ve etkileşimleri devam eden oluşumlardır. Kültür, toplumu oluşturan kişileri, onları bir arada tutan dil ve haberleşme süreçlerini, sanatlarını, inançlarını, törelerini, hukuk kurallarını da kapsamaktadır. İletişimin hızla gelişmesi sayesinde bilgiye daha çabuk ulaşabilen insanoğlu farklı kültürlerle de daha hızlı ulaşabilmektedir. Dil ve kültürün birbirlerini etkileyip biçimlendirdikleri göz önüne alındığında yabancı dil öğretiminin kültürden ayrı düşünülmesi imkânsızdır.

Farklı kültürleri yurtdışı seyahatlerine çıkarak, o kültür hakkında okuyarak veya o kültürden bireylerle arkadaşlıklar kurarak tanıyabilir ve deneyimleyebiliriz. Farklı kültürleri tanımanın, kendi kültürümüzün tek ve en doğru, en iyi kültür ol-

madığının, her kültürün kendi dinamikleri çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğinin farkına varmanın en uygun ortamlarından birisi de yabancı dil sınıflarıdır. Yabancı dil öğrenen birey farklı bir kültürle karşı karşıyadır ve diğer kültürleri öğrenmeye açıktır. Yenilikler daima insanı geliştirmektedir bilinmeyi öğrenmek tanımak kişiyi sosyalde aktif tutar. Yabancı bir dil edinimi doğal olarak yabancı bir kültür edinimini beraberinde getirir. Ancak dil öğrenmeye bir bütün olarak bakıldığında kültürlerarası yetiye sahip olunur. Yani dili bir kurallar bütünü olarak değil, iletişim ve kültürün ayrılmaz olmadığını unutmamak gerekir.

Kaynakça

- Aktaş, T. (2004). “Yabancı Dil Öğretiminde İletişimsel Yeti”. Sosyal Bilimler Dergisi, Selçuk Üniversitesi, Konya, Sayı 12, s. 45-58.
- Auernheimer, Georg (Hrsg.) (2002) “Interkulturelle Kompetenz und Professionalität, Opladen”.
- Arslanoğlu, İbrahim: *Kültür Ve Medeniyet Kavramları* <http://w3.gazi.edu.tr/~iarslan/kulturvedenedeniyet.pdf>
- Baykara, Bahri: (2010) “Yabancı Dil Eğitiminde Kültürlerarasılık” (Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Batı Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı İngiliz Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı ELAZIĞ, 2010) Sayfa: IX, 158
- Bommes, Manfred (1990) “Die meisten türkischen Väter sind so.”, Informationsdienst zur Ausländerarbeit, H. 4.
- Bingöl, Cevdet: (2010) “Kültürlerarası İletişim Sürecinde Kültür, Kültürel Kimlikler ve Çeviri İlişkisi” (Yüksek Lisans Tezi Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Mütercim Tercümanlık Anabilim Dalı, Haziran 2010, Muğla)
- Dağabakan, Fatma Öztürk: (2006) İki Ayrı Kültür, İki Farklı Dil, A. Ü. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 31, Erzurum, 2006, s. 209
- Gaitanides, St. (2003) Ergebnisse der wissenschaftliche Begleitung eines Projekts zur Einführung des Qualitätsmanagement in der interkulturellen Kinder-, Jugend- und Familienarbeit in München. In: Sozialreferat der Landeshauptstadt München (Hg.) *Offen für Qualität. Interkulturell orientiertes Qualitätsmanagement in Einrichtung der Migrationssozialarbeit. München.*
- Gümüştekin, Nuray: (2011) “Kültür” Kavramı Ve Osmanlı’dan Günümüze Kültürel Yapının İncelenmesi, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu 38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi) 10-15. 09. 2007 Ankara / Türkiye, *Bildiriler, Kültürel Değişim, Gelişim Ve Hareketlilik I. Cilt* Ankara-2011: 317
- Kayra, Erol – Aslan, Nuran: (2013) Yabancı Dil Öğretiminde Genel Kültür ve Çeviri Olgusu, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Cilt 4, Sayı 4, Aralık 2013: 169
- Korkmaz, Zeynep (2007), *Gramer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara.
- Sıkı, Elif: (2014) “Kişilerarası İletişim Bilim Dalı Yabancı Dil Öğretiminde Kültür Farkındalığı Yaratma Ve Kültürlerarası İletişim Becerilerinin Geliştirilmesi” (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler Ve Tanıtım Anabilim Dalı, İstanbul, 2014)
- Toklu, Osman (2003), *Dilbilime Giriş*, Akçağ Yayınevi, Ankara.

Velilik ve Keramet Bağlamında Abdal Musa'nın Gerçek ve Menkıbevi Hayatı-Şahsiyeti

Okan Alay¹

Öz

Anadolu'nun ünlü erenlerinden ve Alevi-Bektaşî geleneğinin en önemli şairlerinden olan Abdal Musa, 14. yüzyılda Selçuklular döneminde, Teke Beyliği idaresindeki Antalya'da yaşamıştır. Anadolu'da tasavvuf anlayışının yayılmasında önemli bir misyon üstlenerek Elmalı'daki tekkesinde pek çok mürit yetiştirmiştir. Hacı Bektaş Veli'nin haleflerinden biridir. Ünlü şair Kaygusuz Abdal'ın ise selefi ve hocasıdır. Salt döneminin değil, sonraki yüzyıllardan günümüze değin özellikle Alevi-Bektaşî kültür dünyasında etkili olmuştur. Hayatı, şahsiyeti ve sanatına dair yazılı kaynaklardan ziyade menkıbe, velâyetnâme gibi anlatılar aracılığıyla şöhret olmuştur. Günümüzde edebî yönünün yanında Teke köyündeki türbesiyle kültür ve inanç dünyası için ayrıca önemlidir.

Bu çalışmada Abdal Musa Sultan olarak da bilinen derviş şairin, gerçek ve menkıbelerdeki hayatı ve şahsiyetine değinilmiştir. Birinci kısımda; *velilik, keramet ve menkıbe/menâkıbnâme* kavramların kültürel bağamlarına, ikinci kısımda Abdal Musa'nın yazılı kaynaklardaki hayatına dair bilgi verilmiştir. Üçüncü kısımda ise menkıbe-menâkıbnâme ve velayetnâme olarak bilinen anlatılar odağında, şairin hayatı ve şahsiyeti konusunda değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Velilik, Keramet, Menkıbe, Abdal Musa, Alevi-Bektaşî Edebiyatı.

In The Context of Guardianship and Miracle, Abdal Musa's The Life and Menkabevi (Tales/Legend) Personality

Abstract

Abdal Musa, one of the most famous poets of Anatolia and famous poets of Alevi-Bektashi tradition, lived in Antalya during the Seljuk period in the 14th century under the administration of the Teke Principality. Assuming an important

¹ Dr. , Hacettepe Üniversitesi Türkçe ve Yabancı Dil Uygulama ve Araştırma Merkezi, e-mail: okanalay@hacettepe.edu.tr

mission in spreading the understanding of Sufism in Anatolia, he trained many disciples in the ditch in Elmalı. Hacı Bektaş is one of Veli's successors. The famous poet Kaygusuz is the predecessor and teacher of Abdal. It has been influential especially in the Alevi-Bektashi cultural world, not from the time of the time, but from the later centuries. Rather than written sources on his life, personality and art, he became famous through narratives such as Menkıbe and Velâyetnâme. Today, besides the literary aspect, it is also important for the world of culture and faith with its tomb in Teke village.

In this study, the life and personality of dervish poet, also known as Abdal Musa Sultan, is mentioned. In the first part; In the second part, the information about Abdal Musa's life in written sources was given to the cultural contexts of the concepts of parenthood, miracle and menkıbe / menâkıbnâme. In the third part, the evaluations of the poet's life and personality were made in the focus of the narratives known as menkıbe menâkıbnâme and velayetnâme.

Keywords: Guardianship, Miracle, Tales/Legend, Abdal Musa, Alavi-Bektashi Literature.

Giriş

Anadolu'da Alevi-Bektaşî edebiyatının en önemli şairlerinden olan Abdal Musa, 14. yüzyılda Selçuklular döneminde, Teke Beyliği idaresindeki Antalya başta olmak üzere bölgede tasavvuf anlayışının yayılmasında etkili olmuş isimlerin başında gelir. Hangi tarihte doğduğu ve ne zaman Anadolu'ya geldiği bilinmemekle birlikte, aslen Azerbaycan'ın Hoy şehrinde olduğu menâkıbnâmesinde geçen; "*Turda Musa durup münacat eyler / Neslimiz sorarsan aslı-ı Hoy'danuz*" dizelerine dayanılarak kabul edilir.²

Hacı Bektaş Veli'nin haleflerinden olup onun manevi yolunun takipçiliğini yapan Abdal Musa, sonradan Türk halk edebiyatının en önemli şairlerinden olan Kaygusuz Abdal'ın da selefi ve hocasıdır. Bu bağlamda iki önemli manevi şahsiyetin ortasında yer alarak Alevi-Bektaşî ve Bâtını kültür-edebiyat dünyasında etkin bir isim olur. Hayatı, şahsiyeti ve sanatına dair yazılı kaynaklar sınırlı olsa da sözlü kültür odağında birçok menkıbe, velayetnâme gibi anlatılar aracılığıyla geçmişten günümüze değin tanınagelen bir Alevi-Bektaşî şahsiyeti olur.

Abdal Musa'nın yaşadığı dönemde, Antalya yöresinde, Antalya ve yöresini Teke Beyliği idare etmektedir. Teke ili çevresindeki sosyokültürel yapı, Orta Asya'dan Anadolu'ya yayılan tasavvuf anlayışı çerçevesinde gelişim gösterir, pek çok tekke ve dergâh açılır. Bunlardan biri de Elmalı'daki *Abdal Musa Tekkesi*'dir. Bu tekkede sayısız kişi irşad edildiği gibi Alevi-Bektaşî edebiyatının büyük ozanlarından olan Kaygusuz Abdal gibi şairler de yetiştirilir.³

2 Musa Çiftçi, "Abdal Musa'nın Gerçek Hayatı Menkıbevi Hayatı ve Şahsiyeti", Milli Folklor, Yıl: 3, Sayı: 8, Kış-1991, s. 8. [Prof. Dr. Abdurrahman Güzel'in özel kütüphanesindeki Menâkıbnâme-i Abdal Musa Sultan nüshası esas alınmıştır.]

3 Düünden Bugüne Antalya (Haz. A. Kerim Atılğan), "Meşhur Şahsiyetler, Abdal Musa", Antalya Valiliği, 2010, s. 510.

Geçmişten günümüze değin yörede etkin bir konuma sahip olan Abdal Musa tekkesi/türbesi hâli hazırda Antalya'nın önemli kültürel değerleri arasında yer alır. Antalya İli, Elmalı İlçesi, Tekke Köyü, 4 parselde bulunan tescilli Abdal Musa Türbesi, bölge için somut olmayan kültürel miras ve inanç turizmi bakımından ayrıca önem arz eder.

Bu çalışmada, Abdal Musa veya Abdal Musa Sultan olarak bilinen bu önemli derviş şairin gerçek hayatı ve menkıbelerdeki hayat ve şahsiyetine yer verilmektedir.

Velilik, Keramet ve Menkıbe/Menâkıbnâmeler

Türklerin İslamiyet'i kabulüyle birlikte kadim geleneksel inanışlarını, halk kültürünü, Şamanist inanış ve atalar kültü gibi birçok ögeyi bütünüyle terk etmemiş, bu yeni din ve medeniyet havzasında onları yoğurarak yeni bir şekil ve muhtevayla var etmişlerdir. Bu bağlamda velilik anlayışı ve kurumsal yapısı atalar kültü ve şamanlık bağlamında senkretik bir anlayışla tasavvuf ve tarikat kültürüyle gelişim gösterir.

İslam öncesi geçmiş zamandan İslami dönemde gelişim gösteren kültür ortamında ortak hafızanın aktarımı, bilge anlatıcıları ortaya çıkarır ve şaman/kam/baksı/ozan hatta âşık/abdal gibi icracı, önemli kişiler zamanın-kültürün gereği olarak var olagelirler. Farklı adlarla bilinen anlatıcı/icracı tipler, kültürel belleğin taşıyıcısı olurlar.⁴ Bu noktada veli, pir, abdal, derviş, ozan, halk şairi gibi kişiler menkıbe bağlamında sözellikten yazılıya doğru da bir kültür ve değer aktarıcısı olarak önem arz eder.

Bir veli, pir ya da mürşidin varlığına bağlı olarak onların ortaya koydukları olağanüstü olaylar, kerametler menkıbelerin esas özellikleri arsında yer alır. Bu anlamda menkıbe ve keramet kelimelerinin kullanımında kimi zaman bir ortaklık olduğu gibi söz konusu kavramların velilik kimliğinin yadsınamaz gerçeklikleri arasında yer alır.⁵

Arapça “*veli/vela*” biçimiyle, yakınlık, yaklaşmak anlamıyla ilintili olarak; dost, ahabap, yardımcı gibi anlamlar taşır. Tasavvufî terim olarak ise, veli kelimesi “*Allah'ı seven, O'nu dost edinen ve Allah tarafından dost edinilen*” anlamında kullanılır.⁶ Velilik; ermişlik, abdallık, erenlik, mürşitlik gibi bağlantılı kavramlar çerçevesinde dinî bir şahsiyet olarak, Allah'a yakın olan, nefsin terbiye eden, dünya hevesinden geçen kimsedir. Bu anlamda onda keramet olarak adlandırılan olağanüstü özellikler, lütuflar vardır.

Türkçe Sözlük'te keramet; “*1. İsim: Ermiş kimselerin gösterdiklerine inanılan, doğaüstü, şaşkınlık uyandırıcı davranış veya durum. 2. Olağanüstü durum*”⁷ olarak tanım-

4 Mustafa Arslan, “Kültürel Hafıza ve Zamansallık Bağlamında Türk Mitolojisi”, Türk Yurdu Dergisi, Cilt: 31, Sayı: 292, Yıl: 2011, s. 61.

5 Ahmet Yaşar Ocak, Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler (Metodolojik Bir Yaklaşım), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2010, s. 27.

6 Ahmet Yaşar Ocak, a. g. e., s. 1.

7 http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c7451bf6878a3.07954717 (25. 02. 2019).

lanır. Velilik makamına ulaş bir ermişin tamamlayıcı bir özelliği, onun keramet ehli olmasıdır. Velilik ve keramet bu noktada, birbirleriyle ilintili olarak menkıbe/menâkıbnâmelerin temel bir özelliğini oluşturur. Menkıbe türü bu esaslar üzerine inşa edilerek tarihî süreç içinde gelişim gösterir.

İslâm dünyasında menkıbe geleneğinin oluşumu ve gelişiminde Cahiliye dönemi olarak adlandırılan eski Arap anlatı geleneği ve mitolojisinin yanı sıra Musevi ve Hıristiyan kaynaklı anlatıların, menkıbelerin etkisi görülür. İslamî dönem değerleriyle yeniden şekillenerek birbirinden farklı pek çok Müslüman halkta menkıbe geleneği, kendi mecrasında varlık gösterir.

Menkıbe kelimesi, velilerin gösterdikleri kerametleri aktaran küçük hikâyeler olarak 9. yüzyıldan itibaren daha çok kullanılır. İslam coğrafyasında teşekkül eden veli kültü ile başlayan bu anlatı tarzı, Türk kültür ve anlatı dünyasında, özellikle tasavvufun dini ve sosyal hayattaki etkisiyle şekillenerek yer etmeye başlar.⁸

İslam kültür dünyasında; “Hz. Peygamber’in ashabının meziyet ve faziletleri için kullanılan”⁹ menkıbe kavramı, tarihî süreç içinde belli başlı dinî şahsiyetler ve tarikat mürşitleri için de söz konusu nitelikler odağında kullanılmaya başlanır. Bu anlamda menkıbeleri salt sahabeler için değil, birçok veli, mürşit gibi belli başlı dinî şahsiyetlerin hayatı ve onların gösterdiği olağanüstü halleri, kerametleri içeren hikâyeler olarak tanımlamak daha doğru olur. Böylece dinî şahsiyetlerin, tarihatın öncü isimlerinin kerametlerinin, olağanüstü hallerinin anlatılması ve bunların yazıya geçirilmesiyle menkıbe (menâkıbnâme veya velâyetnâme) türü ortaya çıkar.¹⁰

Menâkıbnâme kelimesi, Arapça: *menkabe*; Farsça: *nâme*, kelimelerinin birleşimi sonucu oluşmuştur.¹¹ Osmanlıca Türkçe Sözlük’te; *menkabe* şeklinde alınan kelime; “çoğu tanınmış veya tarihe geçmiş kimselerin ahvaline (*durumuna*) ait fıkralar, hikâyeler” olarak açıklanmaktadır.¹² Tarikat mensubu bir velinin menkabelerini içeren, kerametlerini anlatan metinlerdir. İslam öncesi atalar kültürünün etkisiyle Şamanist ve Budist izler olsa da genel itibarıyla İslamî motifler ve değerlerle şekillenen menkıbeler farklı dönem ve sahalarda gelişim gösterir.

Menâkıbnâme edebiyatının, Türk dünyasındaki ilk örneği olarak kabul edilen eser, *Tezkire-i Satuk Buğra Han*’dır. Bu eserden sonra ilk olarak Türkistanlı mutasavvıf Ahmed-i Yesevî (ö. 1166) ile ilgili menâkıbnâmeler yazılır.¹³

8 Ahmed Faruk Kemalöglü, Kaygusuz Abdal (Alâeddin Gaybî) Menâkıbnâmesi ve Velayetnâme-Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî’de Mitoloji, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar, 2016, s. 5.

9 Ahmet Yaşar Ocak, Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler (Metodolojik Bir Yaklaşım), Türk Tarih Kurumu. Yayınları, Ankara, 2010, s. 27.

10 Aynur Koçak-Serdar Gürçay, “Abdal Musa’nın ‘Dağların Taşların Yürümesi’ Kerametinin Zaman, Mekân ve Eşya Sembolizmi Bakımından Değerlendirilmesi”, Folklor/Edebiyat, Cilt: 24, Sayı: 94, 2018, s. 35.

11 Mustafa Güneş, “Klasik Türk Edebiyatında Menâkıbnâmeler ve Menâkıb-ı Akşemseddin”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 16, 2011, s. 196.

12 Ferit Devellioğlu Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Aydın Kitabevi Yayınları. Ankara, 2012, s. 713.

13 Ahmet Yaşar Ocak, Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler (Metodolojik Bir Yaklaşım), Türk Tarih Kurumu. Yayınları, Ankara, 2010, s. 43.

Türk edebiyatında menâkıbnâme, Anadolu sahasında tasavvuf kültürünün ve tarikatların ortaya çıkarak kurumsallaşmaya başladığı 13. yüzyıldan itibaren ilk örneklerini verir. Özellikle 15. Yüzyılda Alevi-Bektaşî edebiyatında velayetnameler/menâkıbnâmelerde; *Velâyetnâme-i Hacı Bektaş Veli* ya da *Menâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli* gibi başlıca menâkıbnâmeler ayrı bir öneme sahiptir.¹⁴ Aynı yüzyılda aralarında, *Velâyetnâme-i Abdal Musa*'nın olduğu diğer menâkıbnâmeler ise şunlardır: "*Velâyetnâme-i Hacım Sultan, Velâyetnâme-i Seyyid Ali Sultan, Velâyetnâme-i Sultan Şücâeddin, Velâyetnâme-i Otman Baba, Velâyetnâme-i Koyun Baba ve Velâyetname-i Demir Baba.*"¹⁵

18. yüzyıla kadar farkı şekillerde menâkıbnâme türünde eserler görülürken 19. yüzyıla ait menâkıbnâme örneği bulunmamaktadır. 19. yüzyıla birlikte menâkıbnâme türünün etkisini yitirmesinde devrin Batıcı-pozitivist-deneysel hayat görüşünün ve buna bağlı olarak sosyokültürel alandaki değişimlerin etkili olduğu düşünülmektedir.¹⁶

Hacı Bektaş Veli'den Sonra, Kaygusuz Abdal'dan Önce: Abdal Musa'nın Gerçek Hayatı

*"Abdal Musa oldum geldim cihana
Arif anlar bizi nice sırdanuz"*

Abdal Musa Sultan adıyla da bilinen tasavvuf şairinin kesin doğum ve ölüm tarihleri bilinmediği gibi, Azerbaycan ve Batı İran üzerinden Anadolu'ya ve Antalya yöresine ne zaman geldiği de tam olarak aydınlığa kavuşturulabilmiş değildir. Ancak menâkıbnâmesi ve bazı tarihî kaynakların verdiği bilgilerden hareketle, 14. yüzyılda yaşadığı, Orhan Bey ve Yıldırım Bayazıd devirlerini gördüğü bilgisine ulaşılır.¹⁷

Menâkıbnâme ve Alevi-Bektaşî büyüklerine dair söylene gelen rivayetlere göre babası Hasan Gazi, annesi Ana Sultan'dır. Dedesi Haydar Ata ise Hacı Bektaş Veli'nin amcasıdır. Buna göre Abdal Musa halifesi olduğu Hacı Bektaş Veli'nin aynı zamanda akrabasıdır.¹⁸

Ne yazık ki doğum ve ölüm tarihleriyle ilgili kesin verilere ulaşamıyoruz. Abdal Musa; ancak, Menâkıbnâme'deki bilgiler doğrultusunda bazı detaylara ulaşılabilir. Hacı Bektaş'ın ölümünün sonrasına kadar pek tanınmasa da hocası ve akrabası olan Hacı Bektaş Veli'ye (yaklaşık 1270) bağlılığı bilinir. Aşıkpaşazâde, Abdal

14 Ahmet Yaşar Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler (Metodolojik Bir Yaklaşım)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2010, s. 52.

15 Haşim Şahin, "Alevi-Bektaşî Tarihinin Yazılı Kaynakları: Velayetnameler", *Anadolu'da Aleviliğin Dünü Bugünü*, (Edit. Halil İbrahim Bulut), Sakarya Üniversitesi Yayınları, Sakarya, 2010, s. 361.

16 Ahmed Faruk Kemalöglü, *Kaygusuz Abdal (Alâeddin Gaybi) Menâkıbnâmesi ve Velayetnâme-Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli'de Mitoloji*, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar, 2016, s. 29.

17 Akt. Musa Çiftçi, "Abdal Musa'nın Gerçek Hayatı Menkabavi Hayatı ve Şahsiyeti", *Milli Folklor*, Yıl: 3, Sayı: 8, Kış-1991, s. 8. [Aşık Paşazâde Tarihi, İstanbul, 1332 esas alınmıştır.]

18 Düünden Bugüne Antalya (Haz. A. Kerim Atılğan), "Meşhur Şahsiyetler, Abdal Musa", Antalya Valiliği, 2010, s. 510.

Musa'nın piri Hacı Bektaş'ınölümünden sonra bir süre daha tekkede kaldığını ve sonrasında oradan ayrıldığını belirtir.¹⁹

Abdal Musa, asıl adı Alâeddin Gaybî olan ve genç yaşta buyruğuna giren Kaygusuz Abdal'ın ise hem hocası hem de ona; "*Gaybî, kaygudan reha buldun, şimdiden sonra Kaygusuz oldun*" diyerek mahlasını veren müşdidir.²⁰

Abdal Musa isminde yer alan *abdal* sıfatı, başlı başına tasavvuf ve Alevi-Bektaşî kültürel dünyasında, onomastik (isimlendirme) dağarcığında; *derviş*, *ermiş*, *veli*, *âşık*, *hak dostu* gibi kavramlarla bağlantılı olarak başlı başına bir referanstır.

Abdal Sözcüğü tasavvuf terimi olarak; kendini Tanrı'ya adanmış, nesnel yaşamın dışında manevî bir yaşamın varlığına inanmış kimseler için kullanılmaktadır. Türk Dili Kurumu'nun elektronik Türkçe sözlüğünde; "*gezgin derviş*" ve "*tasavvuf-ta manevî üst rütbe*" anlamlarına yer verildiği gibi, sözcüğün zaman içinde ayrıca Anadolu'da bazı oymaklar ve üstü başı perişan kimseleri tanımlamak için de kullanıldığına değinilmektedir.²¹

Abdal, yeryüzünde bağımsız bir inancın etkisiyle görünüşe aldırmayan, gösterişe önem vermeyen, belli bir düşünceye bağlanmış ve çoğunlukla gezgin olan derişlere verilen bir addır. Bundan dolayı Abdal Musa, Kaygusuz Abdal, Pir Sultan Abdal gibi birçok önemli Alevi-Bektaşî şairinin mahlasında kullanılagelir.

Abdal Musa ya da Abdal Musa Sultan yaşadığı dönemde, Hacı Bektaş Veli çizgisinde Bektaşî geleneğini güçlü temellere oturtmuş ve Türk halk edebiyatın ünlü isimlerinden olan Kaygusuz Abdal gibi birçok şaire hocalık yapmış, pek çok mürit yetiştirmiştir. Hayatına ve tarihî şahsiyetine dair bilgiler kısıtlı olsa da, yaşadığı zaman ve mekâna dair bazı bilgiler mevcuttur.

Abdal Musa'nın tarihi şahsiyetini kısmen de olsa aydınlatabilecek iki belge vardır. Bunlardan birincisi, Denizli'de bir çeşmenin sağ duvarında bulunan ve harap bir tekkeye ait olduğu tahmin edilen h. 811 (m. 1408) tarihli kitabede eş Şeyh Mustafa Abdal Musa adının bulunmasıdır. Orhan Gazi ile birlikte Bursa'nın fethine katıldığı söylenen bir kimsenin bu tarihlerde hayatta olması düşünülemez. Fatih devrinde, Teke iline ait resmi bir belgede ise Finike yakınlarındaki Abdal Musa Tekkesi'nden bahsedilmektedir.²²

Elmalı'daki Abdal Musa Tekkesi ise, Evliya Çelebi'nin de belirttiği gibi 17. yüzyıl ortalarında çok gelişmiş olduğunu söyler. Evliya Çelebi Seyahatname'sinin dokuzuncu cildinde Teke köyü ve Elmalı yöresinin o zamanki (17. yüzyıldaki) hali ve Abdal Musa dergâhı hakkında bilgiler verir. Çok sayıda vakıf arazisi, değirmen, bağ-bahçeye dair bilgiler aktarılır ve Elmalı'nın Abdal Musa'nın nüfuzu altında önemli bir Bektaşî merkezi olduğu belirtilir.²³

19 Aşıkpaşazâde. Tevârih-i Âl-i Osman, Maarif Kitabhânesi, İstanbul, 1326, s. 203.

20 Abdurrahman Güzel, Kaygusuz Abdal, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s. 42.

21 http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=ABDAL (27.02.2019)

22 Fuad Köprülü, "Abdal Musa", *İslâm ansiklopedisi*, C. 1. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1988, s. 64-65.

23 Fuad Köprülü, "Abdal Musa", *Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul, 1935.

Abdal Musa bir Bektaşî ereni olduğu gibi Osmanlı tarihçisi Âşık Paşazade'nin naklettiği bilgilere göre aynı zamanda Orhan Bey zamanında, Osmanlı yenice-rileriyle beraber Bursa'nın fethi esnasında Bizans'a karşı savaşa katılmış bir alp olduğu görülür.²⁴

Mevcut yazılı kaynaklar ve sonradan yazıya aktarılan velâyetnâmeler esas alındığında, Abda Musa'nın salt yaşadığı dönemin değil, bir bütün olarak Anadolu sahası Alevi-Bektaşî inancının ve edebiyatının usta isimlerinden olduğu, nicelik ve nitelik olarak birçok değer orta çıkmasında önemli bir misyona sahip olduğu bilgine ulaşılmaktadır.

Dilden Dile, Anlatılarda Abdal Musa'nın Menkıbevi Hayatı/Şahsiyeti

Abdal Musa Anadolu sahası Alevi-Bektaşî inanç ve edebiyatında gerçek hayatı ve şahsiyetine dair bilgiler oldukça sınırlı olduğu için velâyetnâme, rivayet, efsane gibi anlatılar aracılığıyla dilden dile aktarılarak halk belleğinde yer edinir. Şairin ölümünden sonra hayatı, şahsiyeti ve kerametlerinin bir başkası tarafından kaleme alınması sonucu ortaya çıkan velâyetnâmeler bu konuda önemli bilgiler içermesi yönüyle ayrıca kayda değer kılmaktadır.

Abdal Musa Velâyetnâmesi, yazarı belli olmayan Bektaşî Velâyetnâmeleri içinde hacim bakımından en küçük olanıdır. Velâyetnâmenin yazarı ilk bakışta Cezbi mahlaslı bir şair gibi görünse de dil ve anlatım özellikleri, metnin 15. yüzyıla ait olduğunu ve 17. yüzyıl sonu ve 18. yüzyıl başında yaşamış olan Cezbi'nin söz konusu bu eserin yazarı değil, düzenleyicisi olduğu anlaşılır.²⁵

Velâyetnâmede anlatılan olaylar Abdal Musa'nın yaşadığı yöre olan Teke yöresinde geçmektedir. Eserde, Abdal Musa'nın "*bir şeyh ve velayet ehli oluşu, pek çok kerametler göstermesi*" söz konusu edilmektedir.²⁶

Velilik ve keramet bağlamında, anlatı/menkıbe/velâyetnâmede, "*Dağların Taşların Yürümesi*" kerameti, Abdal Musa'nın ilahi yardım alan bir zat olduğunu göstermesi bakımından önemli bir örnektir. Bu anlatı çerçevesinde aşağıdaki birkaçına yer verilen kerametler Abdal Musa'nın halk ve inanç dünyasındaki hayatı ve şahsiyetine dair önemli ipuçları barındırmaktadır:

* "*Abdal Musa'ya her gün süt veren bir kadının evi onun yüzü suyu hürmetine felaketten kurtulur. [Süt; maddi değeri az ama temel bir besindir, mütevazıdır, anneliğin kutsal yönünü ve masumiyeti temsil eder. Maddi azlığı simgelerken, manevi büyüklükle özdeşleşir.]*"²⁷

* *Dağlar ve taşlar Abdal Musa'nın yürümesiyle hareketlendikleri gibi dur demesiyle, değneğini (çomağını) yere vurmasıyla hareketsiz kalırlar. Burada hem sözün*

24 Akt. Musa Çiftçi, a. g. m. , s. 9. [Âşık Paşazade Tarihi, İstanbul, 1332 esas alınmıştır.]

25 Ahmet Yaşar Ocak, Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler (Metodolojik Bir Yaklaşım), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2010, s. 53-54.

26 Ramazan Uçar, Sosyolojik açıdan Alevilik-Bektaşîlik: Abdal Müsa Tekkesi Üzerine Bir Araştırma, Andac Yayınları, Ankara, 2006, s. 52.

27 Aynur Koçak-Serdar Gürçay, "Abdal Musa'nın 'Dağların Taşların Yürümesi' Kerametinin Zaman, Mekan ve Eşya Sembolizmi Bakımından Değerlendirilmesi", Folklor/Edebiyat, Cilt: 24, Sayı: 94, 2018, s. 44.

gücü hem de dervişle özdeşleşen değnek nesnesini görmek mümkündür. [Derviş kutsî bir varlık olarak yaratıcının izniyle dağları yürütürken, değnek bir nevi dervişin bilgeliğini temsil etmektedir.]²⁸

* Anlatılarda Abdal Musa'nın tam olarak hangi bey/hükümdar olduğu zikredilmese de kendisini ve dervişlerini küçümseyen, dönemin Teke Beyi'yle mücadele ettiği ve onu yenilgiye uğrattığı dile getirilir. Bey nihayet Abdal Musa'nın elini öperek af diler. Böylece beyin zulmü sona erer.²⁹

Abdal Musa'nın kerametlerine dair yaygın bilinen bir diğer anlatı ise “Solak Değirmen” ya da “Murat Baba” adıyla bilinen menkıbedir. Kısaca şöyledir:

Dergâhın artan un ihtiyacını karşılamak üzere çözüm arayan Abdal Musa komşu köydeki bu değirmenin sahibi olan Marko adındaki Rum'un yanına gider. Bir çatının altında dört taştan ibaret değirmeni kendisine satmasını ister ama Marko satmaz. Abdal Musa bu kez ondan değirmeni kendilerine kiralamasını teklif eder lakin o bunu da kabul etmez ve Abdal Musa'yı kovar. Bunun üzerine 'Burası benimdir, beni nasıl kovarsın?' diyen Abdal Musa çözüm için zamanın kadısına başvurur. Kadı, keşif ister ama keşfe gelmeden davalılardan her birinin ifadesini alıp değirmenlerinin özelliklerini sorar. Marko 'Benim değirmenim dört taşlı bir değirmendir, başka bir niteliği yoktur' diyerek değirmenini betimler. Değirmeninin özellikleri sorulan Abdal Musa ise 'Marko değirmeni bilmiyor, nasıl sahibi olabilir? Benim değirmenim dört taşlı ise de sağdaki değirmen solak döner, ayrıca değirmenin başında ulu bir çınar vardır' der. Keşif neticesinde Abdal Musa'nın söylediklerinin doğru olduğu ortaya çıkar. Abdal Musa'nın bu kerameti karşısında büyülenen Marko hemen Müslüman olur ve 'Murat Baba' adını alır. Onun için bu değirmenin adı 'Solak Değirmen' olur.³⁰

Abdal Musa'ya dair menâkıbnâmeler/velâyetnâmeler dışında halk arasında adeta efsaneleşen bir şahsiyeti vardır. Keramet ve olağanüstülük yönü ona atfedilen efsaneler aracılığıyla dile getirilir. Bu efsanelerden biri de “Uçarsu”dur. Bu efsaneye göre Abdal Musa, Akdağ'ın eteğindeki Gömbe yaylasında esasını yere vurarak su çıkarmıştır.

“Rivayete göre; Gömbe'ye giden Abdal Musa, bir dağ köyüne de uğrar. Susuzluğun neden olduğunu kuraklık nedeniyle Abdal Musa'ya yiyecekler ikramda bulunmayan köylü durumdan rahatsız olur. Köylünün bu haline acıyan Abdal Musa, suyu çıkardıktan sonra mahsullerin yarısını kendilerine vermeleri hakkında söz alır. Asasını yere vurur; oradan su fişkırmaya başlar, su nedeniyle bol mahsul alan köylü, ürünün yarısını almaya gelen Abdal Musa'yı tanımazdan gelir. Bunun üzerine Abdal Musa “Yazın su içmeye kışın geçmeye yol bulamayın“ der. İşte o gün bugündür, dağın yamacından fişkıran su, yazın Elmalı Ovası'na kışın Kaş Ovası'na akar. Bu nedenle suya ‘Uçarsu’ denir.”³¹

28 Aynur Koçak-Serdar Gürçay, a. g. e. , s. 45.

29 Aynur Koçak-Serdar Gürçay, a. g. e. , s. 46.

30 Akt. : Abdulsalam Arvas, “Horasan'dan Antalya'ya Bir Erenin Hikâyesi, (Türler Arası Değişim Örneği Olarak Abdal Musa Velâyetnamesi)”, Antalya Kitabı, Selçukludan Cumhuriyet'e Sosyal Bilimlerde Antalya, Palet Yayınları, Antalya, 2018, s. 860.

31 <http://www.elmali.bel.tr/nerede-gezilir/abdal-musa-turbesi-304> (28. 02. 2019)

Yukarıda yer verilen *Dağların Taşların Yürümesi* ve *Uçarsu* gibi anlatılarda velilik ve keramet yönüyle tasavvuf dünyasında ve halk kültüründe ayrıca varlık bulan Abdal Musa, pek çok gönül insanı gibi ölümünden sonra bir türbeye defnedilir. Elmalı'da, Teke köyünde medfen olsa da, Bursa'da onun adına bir medfen daha olduğu bilinir.

Menâkıbnâme'deki bilgiler esas alındığında her ne kadar Bursa'nın fethine iştirak etmesi vesilesiyle onun adına Bursa'da da bir medfen bulunsa da asıl türbesinin yaşadığı yer olan Antalya ili Teke köyünde olduğu daha iyi anlaşılır. Kaldı ki dergâhına bağlı olan Geda Muslu gibi bazı Bektaşî şairlerin şiirlerinde de söz konusu yere ve türbeye dair atıflara rastlanır. Avlan Gölü, Elmalı şehri, Tanrıdağı, Sarıkız gibi yer isimleri ve Abdal Musa'nın gazabına uğrayan Teke Beyi'nden söz edilir.³²

Abdal Musa dergâhında; Sevindük Dede, Kilerci Baba, Kâfi Baba, Yatağan Baba ve tabii ki ünlü halk şairi Kaygusuz Abdal gibi birçok önemli halef yetiştirir, Alevi-Bektaşî anlayışı ve edebiyatına katkı sunar. Abdal Musa ve Kaygusuz Abdal arasında, Tapduk Emre ile Yunus Emre arasındakine benzer bir mürid-mürşid ilişkisinin varlığını ortaya koyar. Kaygusuz Abdal da, piri Abdal Musâ'nın ölümünden duyduğu üzüntüyü dile getirmek için yazdığı şiire nefes adını verir.³³

Kaygusuz Abdal'ın hocası Abdal Musa'ya intisabı hususunda yaygın olan rivayet şöyledir:

Alaiye Beyi'nin oğlu olan ozan, avlanmayı çok severmiş. Günün birinde ava çıkınca bir geyikle karşılaşmış, yayını gerip geyiği oklamış. Sirtına ok saplanan geyik kaçmaya başlamış. Alâeddin Gaybi de geyiğin ardınca koşmuş. Geyik, sırtındaki okla Abdal Musa Tekkesi'ne sığınmış. Tekke'ye geyiğin ardınca giren ozan, karşısında duran Abdal Musa'dan içeri giren geyiğin kendisine vermesini istemiş. Abdal Musa ise koltuğunun altına saplanan oku çıkarıp göstererek 'Oğul, attığın ok bu mu?' diyerek Kaygusuz'a gösterince ozan kendinden geçmiş, Abdal Musa'nın ayaklarına kapanarak ondan af dilemiş, böylece tekkeye girmiştir.³⁴

Bundan sonra bütün yaşamı boyunca duygu ve düşünce dünyasının şekillenmesinde hocasının etkisi görülür. 1397-98 yıllarında Mısır'a giderek orada bir tekke açar ve Bektaşîliğin Anadolu dışındaki bir başka coğrafyada da yayılmasında etkin rol sahibi olur.

Anadolu'nun ünlü erenlerinden ve ermişlerinden olan Abdal Musa Sultan, aynı zamanda ünlü bir ozan ve düşünürdür. Abdal Musa Sultan olarak da bilinir. Hacı Bektaş Veli'nin önde gelen halifelerindedir. Keramet sahibi bir velidir. Bu bağlamda onun hikmet, keramet içeren sözleri, öğütleri, bazı hatıraları sonradan rivayet ve anlatılar ışığında yazıya da aktarılır. Bu amaçla Abdal Musa'nın düsturlarını, anlayışını yansıtan; "*Pend-i Abdal Musa*" başlığıyla; bir *Pendnâme*'sinin³⁵ olduğu gün yüzüne çıkarılır.

32 Prof. Dr. Abdurrahman Güzel'in özel kitaplığındaki Menâkıbnâme-i Abdal Musa Sultan nüshası ve Bedri Noyan Dede-baba, Bütün Yönleriyle Bektaşîlik ve Alevilik, Cilt: 1, Ardıç Yayınları, 1998.

33 Prof. Dr. Abdurrahman Güzel'in özel kitaplığındaki Menâkıbnâme-i Abdal Musa Sultan nüshası.

34 Ö. Uluçay, Kaygusuz Abdal Sultan, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 1994, s. 16.

35 Bkz. M. Seyirci, Y. Hayati Sungar, "Abdal Musa", Elmalı-Tekke Köyü Abdal Musa Manzumesi ve Cami Koruma Yapıtirma Yaşatma Derneği Yayını, Antalya, 1988.

Hülasa Abdal Musa'nın Alevi-Bektaşî kültür ve inancında saygın bir yeri vardır. *"Hacı Bektaşî Veli'nin önde gelen halifelerindedir. Payesi sultanlık, mertebesi 'Abdallık', pir evindeki hizmet postu ise, 'Ayakçı Postu'dur. Bu post Bektaşî tarikatındaki on iki posttan on birincisi olup, diğer adı 'Abdal Musa Sultan Postu'dur. Ayakçılık, Abdallık mertebesidir".*³⁶

Geçmişten günümüze değin gerek edebiyat ve halk bilimi, gerekse Alevilik-Bektaşîlik açısından oldukça önemli bir şahsiyet olarak yâd edilir. Alevilerce Hacı Bektaş Dergâhından sonra en kutsal yer sayılan dergâh, her yıl düzenlenen Abdal Musa törenlerinde binlerce Alevî tarafından ziyaret edilir. 7 Her yıl 4-5 Haziran tarihleri arasında Abdal Musa anma törenleri düzenlenmektedir. Bugün Alevîlerin en çok ziyaret ettikleri dergâhlardan bir tanesidir.³⁷ Ayrıca Alevî dinsel törenlerinde, "görgü", "muhabbet cemi" ve "Abdal Musa" olmak üzere üçe ayrılır. Ayrıca "Abdal Musa Lokması" adı verilen tören vardır. Bütün bu inanış ve uygulamalar, Abdal Musa'nın Alevi-Bektaşî geleneğinde ne denli önem arz ettiğinin somut göstergeleri olarak ayrıca önem arz eder.

Sonuç

Abdal Musa Sultan adıyla da bilinen tasavvuf şairinin kesin doğum ve ölüm tarihleri bilinmemektedir. 14. yüzyılda Selçuklular döneminde, Teke Beyliği idaresindeki Antalya'da yaşayan şairin, Azerbaycan ve Batı İran üzerinden Anadolu'ya ve Antalya yöresine geldiği ancak tam olarak hangi tarihte ve nasıl geldiği tam olarak aydınlatılabilmemiş değildir.

Hacı Bektaş Veli'nin manevi yolunun takipçisi olarak Anadolu'da tasavvuf anlayışının yayılmasında önemli bir misyon üstlenerek Elmalı'daki dergâhında pek çok mürit yetiştirmiştir. Hacı Bektaş Veli'nin hem akrabası hem de haleflerinden biridir. Abdal Musa aynı zamanda ünlü şair Kaygusuz Abdal'ın selefi olup ona Kaygusuz mahlasını veren ve kendisine hocalık yapan kişidir. Hacı Bektaş Veli ve Kaygusuz Abdal gibi iki önemli manevî şahsiyeti birbirine bağlayan manevi bir köprü konumundadır.

Kültürel bellek odağında Alevi-Bektaşî inanç ve edebiyat dünyasında önceyi ve sonrayı birleştiren bir değer olarak salt döneminin değil sonraki yüzyıllardan günümüze değin etkili olmuştur. Bu şöhretine rağmen hayatı, şahsiyeti ve sanatına dair yazılı kaynaklar yok denecek kadar az olduğu için daha çok menkıbeler, velayetnâme gibi anlatılar aracılığıyla sınırlı da olsa bazı bilgilere ulaşılabilmektedir.

Söz konusu bu çalışmada da velilik, keramet ve menkıbeler odağında kavramların birbiriyle ilintili olduğu, menâkıbnâme veya velâyetnâme adı verilen anlatılar aracılığıyla sözellikten yazılı kültüre aktarım yapıldığına değinilmiştir. Bu bağlamda Abdal Musa şahsında bir veli, pir ya da mürşidin varlığına bağlı olarak onların ortaya koydukları olağanüstü olayların, kerametlerin menkıbelerin esas özellikleri

36 Dünden Bugüne Antalya (Haz. A. Kerim Atılğan), "Meşhur Şahsiyetler, Abdal Musa", Antalya Valiliği, 2010, s. 510.

37 Fevzi Rençber, Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilikte Cem ve Cem Evleri, Şırnak Üniversitesi Yayınları, Şırnak, 2018, s. 5.

arsında yer aldığı gibi halk kültür ve edebiyatının bu eserler aracılığıyla geleceğe aktarıldığı tespit edilmiştir. Sonuç olarak Abdal Musa Sultan adıyla özellikle Alevi-Bektaşî dünyasında saygın bir yeri olan, ünlü halk şairi ve gönül insanının gerçek ve menkıbevi hayatı/şahsiyeti adeta iç içe geçerek, zaman ve mekânın sınırlarını aşarak yaygınlık ve kalıcılık niteliğine kavuşmuştur.

Kaynakça

- Arslan, Mustafa, “Kültürel Hafıza ve Zamansallık Bağlamında Türk Mitolojisi”, *Türk Yurdu Dergisi*, Cilt: 31, Sayı: 292, Yıl: 2011, s. 57-65.
- Arvas, Abdulselam, “Horasan’dan Antalya’ya Bir Erenin Hikâyesi, (Türler Arası Değişim Örneği Olarak Abdal Musa Velâyetnamesi)”, *Antalya Kitabı-Selçukludan Cumhuriyet’e Sosyal Bilimlerde Antalya-*, Palet Yayınları, Antalya, 2018, ss. 856-865.
- Aşıkpaşazâde. *Tevârih-i Âl-i Osman*, Maarif Kitabhânesi, İstanbul, 1326.
- Çiftçi, Musa, “Abdal Musa’nın Gerçek Hayatı Menkabavi Hayatı ve Şahsiyeti”, *Milli Folklor*, Yıl: 3, Sayı: 8, Kış-1991, ss. 8-10.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara, 2012.
- Dünden Bugüne Antalya*, (Haz. A. Kerim Atılğan), “Meşhur Şahsiyetler, Abdal Musa”, Antalya Valiliği Yayınları, Antalya, 2010.
- Güzel, Abdurrahman, *Kaygusuz Abdal*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981.
- Güneş, Mustafa, “Klasik Türk Edebiyatında Menâkıbnâmeler ve Menâkıb-ı Akşemseddin”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 16, 2011, ss. 165-171.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler (Metodolojik Bir Yaklaşım)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.
- Kemaloğlu, Ahmed Faruk, *Kaygusuz Abdal (Alâeddin Gaybi) Menâkıbnâmesi ve Velayetnâme-Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî’de Mitoloji*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar, 2016.
- Koçak, Aynur-Serdar Gürçay, “Abdal Musa’nın ‘Dağların Taşların Yürütmesi’ Kerametinin Zaman, Mekân ve Eşya Sembolizmi Bakımından Değerlendirilmesi”, *Folklor/Edebiyat*, Cilt: 24, Sayı: 94, 2018, ss. 35-53.
- Köprülü, Fuad, “Abdal Musa”, *Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul, 1935.
- Köprülü, Fuad, “Abdal Musa”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1988.
- Dedebaba, Bedri Noyan, *Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevilik*, Cilt: 1, Ardıç Yayınları, İstanbul, 1998.
- Rençber, Fevzi, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilikte Cem ve Cem Evleri*, Şırnak Üniversitesi Yayınları, Şırnak, 2018.
- Şahin, Haşim, “Alevi-Bektâşî Tarihinin Yazılı Kaynakları: Velayetnâmeler”, *Anadolu’da Aleviliğin Dünü Bugünü*, (Ed. Halil İbrahim Bulut), Sakarya Üniversitesi Yayınları, Sakarya, 2010, ss. 356-366.
- Uçar, Ramazan, *Sosyolojik Açısından Alevilik-Bektâşilik: Abdal Mûsa Tekkesi Üzerine Bir Araştırma*, Andaç Yayınları, Ankara, 2006.
- Ö. Uluçay, *Kaygusuz Abdal Sultan*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1994.
- Seyirci, M. -Y. Hayati Sungar, *Abdal Musa*, Elmalı-Tekke Köyü Abdal Musa Manzumesi ve Cami Koruma Yaptırma Yaşatma Derneği Yayını, Antalya, 1988.

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c7451bf6878a3.07954717 (25. 02. 2019)

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=ABDAL (27. 02. 2019)

<http://www.elmali.bel.tr/nerede-gezilir/abdal-musa-turbesi-304> (28. 02. 2019)

Osmanlı Devleti'nin Güç Kaybetmeye Başladığı Dönemlerde Şark Meselesi

Nural Savcı¹

Öz

Bugünkü mantığımızla dillendirdiğimiz millet kavramı ve bu kavramın oluşumuna etki eden faktörler arasında psiko-sosyal nedenler, ötekini yaratmadaki başarı ve bu başarı doğrultusunda geliştirilen ve devam ettirilen stratejiler başat rol oynamaktadır. Batı toplumunun kendini tanımladığı kimlik, ötekini yaratmadaki başarısıdır. Bu başarıda doğu-batı karşıtlığını oluşturan mental yapının tarihsel arka planında Avrupa Hunları, ilerleyen dönemlerde de Müslüman Türkler gelmektedir. Bir on dokuzuncu yüzyıl argümanı olan Şark Meselesi birçok görüşe göre sadece o döneme ait bir argüman olmayıp, menşei itibariyle çok daha eski tarihlere indirilebilmektedir.

Avrupa'lar gittikçe güçlendikleri dönemlerde, emperyal politikalarını yaşayıp, yaşatabilecekleri Osmanlı coğrafyasını, hegemonik güçlerini idame ettirebildikleri bir bölgeye dönüştürmeyi hedeflemişlerdir. İlk kez 1815 Viyan Kongresinde yer alan Şark Meselesi kapsamında Osmanlı devletinin parçalanarak tasfiye edilmesi süreci gündeme gelmiş ve bu gündem kapsamında, Osmanlı Millet sistemi içinde yer alan azınlıklar bağımsızlık talepleriyle manipüle edilerek Osmanlı devletinin parçalanmasına hız veren çalışmalara destek vermişlerdir. Osmanlı Devleti ise, "İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı" olarak nitelendirilen bu kaotik durumu bir dizi reformist politikalarla en az hasarla atlattırma çalışmasına rağmen, büyük toprak kayıplarının ve devletin tasfiye edilmesi sürecinin önüne geçememiştir.

Meselenin, farklı versiyonları ile günümüzde de devam ettiği ve Avrupalılar nezdinde kapanmadığına dair yaygın bir kanaat mevcut olup, bu çalışmada konuya daha yakından ışık tutulmaya gayret gösterilmiştir. Çalışma kuşkusuz ki konu ile ilgili söylenen son söz olmayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Güç, Şark Meselesi

1 Dr., nuralsavci@gmail.com

Abstract

Among the concept of nation, which we express with our current logic, and the factors affecting the formation of this concept, psycho-social reasons, success in creating the other, and strategies developed and maintained in line with this success play a major role. Identity, which Western society defines itself, is its success in creating the other. In this success, the European Huns are in the historical background of the mental structure, which constitutes the east-west contrast, and in the following periods, the Muslim Turks come. According to many opinions, The Eastern Question, which is a nineteenth century argument, is not only an argument from that period, but it can be reduced to much older dates about its origin.

As Europeans became stronger in the following periods, they aimed to transform the Ottoman geography, where they could keep alive and sustain their imperial policies, into a region where they could maintain their hegemonic power. For the first time in the 1815 Vienna Congress, the disintegration on process of the Ottoman Empire was brought to the agenda within the scope of the Eastern Question and within the scope of this agenda, the minorities in the Ottoman Nations system were manipulated with the demands of independence and this supported the effort that accelerated the disintegration of the Ottoman State. The Ottoman Empire, on the other hand, tried to overcome this chaotic situation, which was described as the "Longest Century of the Empire", with the least damage through a series of reformist policies, but could not prevent the losses of big land and the liquidation process of the state.

There is a widespread belief that the issue is still continuing with different versions and that it has not been closed before the Europeans. In this study, an effort has been made to shed more light on the subject. The study will certainly not be the last word on the subject.

Keywords: Ottoman State, Power, Oriental Issue

Giriş

Sosyal psikoloji alanındaki otokinetik yanılı deneyi ile bilim dünyasında tanınan Muzaffer Sherif, ferdi şartların bir süre sonra grup standardına dönüştüğü yönündeki çalışması ile grup normlarının da bir süre sonra grup standardına dönüştüğünü ve böylelikle grup normlarının meydana geldiğini bilimsel olarak ispatlamıştır. Bizler de Muzaffer Sherif tarafından gerçekleştirilen bu çalışmayı toplumsal belleğin oluşumuna uyarlayabiliriz. Her toplumun kendine has inançları, meselelere bakış açıları, hayat tarzları farklılık arz etmektedir. Aynı ortak seciyeye sahip olan gruplar millet olma bilincine erişmiş olan topluluklardır ve bu topluluklar aynı grup normlarının etrafında kümelenmişlerdir.

Otokinetik Yanılı deneyi ile grup normlarının gelişimi açıklanabilir. Toplumsal normlarında aynı gruba mensup olanlar tarafından işlevsel hale getirilmekte olduğu sosyal bir realitedir.

Avrupa milletlerini bir arada tutan, aynı ortak değerler etrafında kenetlenmelerine sebep olan "ötekini" yaratmadaki başarılarıdır. Avrupalı kimliğin oluşumunda

Türk imgesinden dolayımınarak oluşan “öteki” kavramı başarıyla yaratılmış ve bu kötü Türk imgesi Avrupa’nın geçmişten günümüze kadar taşıdığı bir kavrama dönüşmüştür.

Modern psikolojide psikanalitik kavramlaştırmaya göre “yansıtılmalı özdeşim teorisi” * (*Melanie Klein’in ilk ortaya koyduğu psikanalitik kavramlaştırmaya göre, insan yavrusunun henüz yaşamının ilk aylarında yaşadığı güçlüklerle baş edebilmek için geliştirdiği savunma mekanizmalarından biridir. Bebek içindeki saldırganlık içgüdüsünün yıkıcı etkisinden kurtulmak ve hayatta kalmak için henüz bütünleşmemiş bir durumda olan olumsuz zihinsel temsillerini dışarıya yansıtır. Onları sanki dışarıdan geliyor gibi yaşar. İnsan yansıtma ile içindeki kötülüğü dışarıya yansıtır. “kötü olan ben değilim o” yanılmasıyla bundan kurtulmaya çalışır. Karşısındakine de yansıttığı kötü materyale uygun birisiymiş gibi davranmaya başlar, böylece onu da yansıttığı bu kimliği kabule zorlar, çoğu kerede kabul ettirir. Suçluluk duygusu hissederek bir an önce bebeğini beslemek için can atan annenin bu davranışında bebekten gelen yanlısamlarında payı büyüktür. Klein sonrası teorisyenlerin bu teoriden yola çıkarak yansıtılmalı özdeşimi, her türlü insan ilişkisinde ve büyük grupların kimlik oluşumları ve birbirleri ile olan ilişkilerimde de geçerli olduğunu öne sürmelerinin nedeni, içimizdeki olumsuzlukların yükünden kurtulmak, kendimizde daha pürü pak bir kimlik oluşturmak için bunları karşımızdakine yükleme çabamızın kökenlerinin buraya dayandığını görmeleridir.*)

Gerçekten de bir büyük grup olarak ulusların oluşum ve gelişim sürecinde “yansıtılmalı özdeşim” önemli bir işlev görür. Bizlik duygusunun kurulması, tek yumruk olunması ve ülküleştirilmiş özellikler etrafında toplanabilmesi için toplumun içindeki kötülüğü dışarıya yansıtması ve dışarıda bir düşman bir kötü yaratması gerekir.” (Göka ve diğerleri, 2005: 8) Bu teoriyi Avrupalıların ruh haline uyarlayacak olursak Roma imparatorluğunun kuruluşuna kadar giden uzun zamanlar boyunca kendi birliğini sağlayamayan, iç savaşlar ile çalkalanan Avrupa’yı bu süreçte yalnızca yabancı düşmanlığı ayakta tutmuştur. İlerleyen dönemlerde Avrupalılar için Hıristiyanlık birleştirici unsurlar arasında yer almış ve Hıristiyanlık dışı unsurlarda artık bu şekillenmede etkin bir rol oynamaya başlamıştır.

Yansıtılmalı özdeşim teorisini Avrupalılar açısından ele aldığımızda, hun saldırıları ile başlayan birliktelik ruhuna, Müslüman imgesinin de eklenmesiyle yaratılan öteki, Müslüman –Türk ile özdeş kavramlar haline gelmiştir. Bugüne kadar uzanan süreç boyunca Avrupa kimliği için varoluşunu tanımlayacağı, kendisindeki her türlü huzursuzluk verici özeliği yansıtılabileceği, aktarabileceği, gönderebileceği bir psikolojik rezervuar işlevi görecektir. Avrupalı kendi kimliğini oluşturabilmek için kendisindeki tüm olumsuz nitelikleri Türk imgesinin üzerine boca ederek, kendisini olumsuzluklardan arındıracak ve Türk gerçekliğini kendi yansıttığı bu olumsuz materyallerle karıştırarak algılayacaktır. (Göka ve diğerleri, 2005: 9)

Tüm bu kavramlar doğrultusunda, insan davranışlarının toplumsal normlara dönüşmesinde, hafızalarda yer eden olayların, algıların etkilerini batı toplumu ve o toplumun Şark Meselesi kavramı ile de ilintilenen, kendi kimliğinin oluşumunda

etkili olan ötekini oluşturmanın önemi ve bu doğrultuda şekillenen politikaların kesintiye uğramadan, farklı versiyonları ile devamettiğini Şark Meselesi kavramı üzerinden ele almayı amaçladık. Bu kavramı özellikle XVIII. yüzyıl sonlarında zirveleşmeye başlayan emperyal hareketler ve Oryantalist bakış açısı ile ele alarak açıklamanın, Protestanlığın doğurduğu kapitalist ruhla paralel gitmesinin inançboyutuna da değinerek, inancın ve aidiyet duygusunun zaman zaman tüm oluşumların önüne çıktığını, bilhassa XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti içinde millet sistemine dahil azınlıkların batılı devletler tarafından nasıl manipüle edilerek bağımsızlık söylem ve hareketleri ile Osmanlı devletinin dağılmasına, emperyal güçlerle birlikte hareket etmelerine neden olan temel saiklere dikkat çekmeyi amaçladık.

Şark Meselesi kavramının menşei ve süreç içerisinde bu kavram doğrultusunda şekillenen politikalar açısından ele alınabilecek Osmanlı-Avrupa ilişkilerinde, bizim açımızdan istenilen sonuca kısmen ulaşılma ile birlikte batılılar nezdinde Şark Meselesinin tarihin raflarında değil, yaşamın tam da içerisinde devam ettirilmeye çalışıldığına değinerek, geleceğin şekillenmesinde köprü görevi gören tarih biliminin ortaya koyduğu verilerle incelenerek değerlendirilmesinin, teorik bilimsel çalışmaların pratikteki işlevselliğini gözler önüne sererek, dönemin daha iyi anlaşılmasına ve geleceğin inşasına

Bazı hassasiyetlere dikkat edilerek katkıda bulunulması ve yol haritasının belirlenmesi oldukça önemlidir.

1. Kimlik Oluşumuna Etki Eden Psiko-Sosyal Nedenler

Makalemizin giriş kısmında sosyal psikoloji alanında “Otokinetik Yanılgı” deneyi ve bu deney sonrası ferdin standartlarının grup standardına dönüştüğü, grup standartlarının da grup normlarına dönüşerek toplumsal belleği oluşturduğundan söz etmiştik.

Yine ilk kez MelainneClein tarafından ortaya konan “Yansıtımlı Özdeşim”teorisidir. Clein sonrası teorisyenlerce de her türlü insan ilişkisinde ve büyük grupların kimlik oluşumları ve birbirleriyle ilişkilerinde de geçerli olduğunu, bu duruşun içimizdeki olumsuzlukları karşımızdakine yükleyerek kendimize daha saf bir kimlik oluşturma çabamızdan kaynaklandığını ifade etmiştik.

“Milletleri tanımak için tarihlerine değil, bu tarihe temel olan, bunun gelişmesini sağlayan hars anane ve zihniyetlerine bakmak gerekir. Nasıl insanı tanımak için onların fikirlerine bakmak yerine seciyelerindeki ve ruhlarındaki ahlaki temel söz konusu ise, milletlerde de maddi anlamda değil de onların oluşumuna ve devamına kaynaklık eden, kültürel değerlerine, örf ve adetlerine, zihni yapılarına bakmak gerekir” diyen Cafer Seyit Ahmet Kırımer “Rus Yayılmacılığının Kökenleri” adlı kitabında bu görüşe yer vermiştir. Gustave Le Bon da “Milletlerin Gelişmelerinin Psikolojik Kanunları” adlı kitabında Milletlerin mukadderatlarının anahtarları onların anane ve seciyelerindedir” derken, tarihi doğu-batı çatışmasının nüvesini de bir nevi açıklamış olmaktadır. Batılılara Heredot’u tarihin babası yapan

olay, dönemindeki Yunan-Pers Savaşlarını Truva Savaşları ile başlayan doğu-batı çatışmasına dayandırmış olmasıdır. Taraflar arasındaki ayırım ve çatışma dünya görüşleriyle de pekiştirilmiştir. Heredot'un anlatımına göre tarafların dünya görüşleri arasındaki ayırma dayanmaktadır. Köleliği kendi düzeninin doğal bir parçası olarak benimseyen Yunan düşünürleri yayılmacılığa izin vermeyen, sınırlayan doğuyu "insan hürriyetine izin vermeyen barbar, despot" toplumlar olarak tanıttacaktır. Doğu ile batı arasındaki ayırım ve çatışmanın başlangıcına kız kaçırma hikâyesinin konulması, farklılık ve çatışmanın kaynağının açıklanamaması nedeniyledir. Yunanlılar ben soygun yapmak için savaşıyorum diyemeyeceği için taraflar arasındaki çatışma bir namus meselesi haline getirilecek, karşı taraf ile uzlaşma imkânı ortadan kaldırılacaktır. Kavgayı çıkaran Yunanlılarda olsa böyle bir mesele de Yunanlılara arka çıkılacak, arkasındakiler de (Avrupa) karşı tarafa yabancılaşacaktır. Daha sonra batı sanat eserlerinde de Osmanlıdan saraydan kız kaçırma hikâyelerinin belli başlı tema olması boşuna değildir. Truva savaşını desantlaştıran İlayda'nın sadece Yunanın değil, batı kimliğinin de en önemli eserlerinden biri olması bu nedendir" (Eğribel, 2005: 156) yine kız kaçırma olayının Avrupa mantalitesinde nasıl yer ettiğini birçok önemli sanat eserinde kız kaçırma temalı heykellerin yer aldığını, özellikle rönesansın merkezi olarak kabul edilen Floransa'daki Sinyorlar Meydanında Sabine'den kız kaçırma temalı heykellerin ön plana çıktığı ve Avrupa mantalitesinde kız kaçırma olayının sanat eserleriyle de milli kimliklerindeki yapıda yer aldığını görmekteyiz.) Yine Heredot'a ve Avrupa kimliğine gelecek olursak Heredot tarihi Yunan kimliğinin dolayısıyla kendini Yunan kimliği ile özdeşleştiren batı kimliğinin oluşturulmasına yol açan olaylar zincirinin yazılmasından dolayı önem arz etmektedir." Heredot Yunan tarihini bütün insanlığın tarihi olarak genellemektedir. Çünkü ona göre Yunanlılar, Doğu dışında kalan bütün diğer insanlardır. Doğu toplumları ise insanlığın bu tarihini anlayabilmek için başvurulan dolaylı bir araçtır. Bu toplumlarla yapılan karşılaştırmalar sonucunda Yunan'ın medeni kimliği belirginleşir. Heredot'a göre doğunun vahşi, göçebe, ilkel, kelle avcısı insanına ve despotizmine karşılık , Yunan'ın yerleşikliği, yasaları ve demokrasisi bulunmaktadır." (Yıldırım, 2005: 204-205)

Tarihte doğu- batı çatışması evrensel dinlerin ortaya çıkması ile yeni bir içerik ve boyut kazanmaya başlamış, bu aşama ile birlikte çatışma evrensel bir ölçüğe ulaşmıştır.

2. Şark Meselesi

2.1. Şark Meselesi Nedir? Değişik görüşler ışığında Şark Meselesi

Kolonyalizm ve emperyalizm ile ilgili önemli olan kavramlardan biride oryantallizmdir. Edward. W. Said tarafından ortaya atılmış ve sömürgecilikle sıkı bir ilişki içinde olan Oryantalizm "18. yy sonlarından itibaren doğu üzerinde hâkimiyet kurma, bu toprakları tekrar oluşturma ve tahakkümü sürdürmeyi ifade etmektedir. E. Said Oryantalizmakademik bir çalışma alanı olup, akla uygunluk ya da nesnellik iddiaları olmasına karşın, durumun böyle olmadığını söylebileceğini ifade eder." Akıl, çoğunlukla ayırım yaparken ya da değer oluştururken keyfi hare-

ket etmektedir. Oryantalizm kapsamında yapılan çalışmalarda böylesi bir keyfîlik fazlasıyla bulunmaktadır. Zihin tarafından yapılan belli ayırımlar nesnel sanılsa da aslında ayırımların çoğu kurmaca nitelikte olabilir. Dolayısıyla nesnel gibi gözükene fakat nesnellik dışı olan yollarla kendisinden olmayı ötekileştirme durumu söz konusudur. Barbar diye nitelendirilen ötekileştirilmişlerin bu durumu kabul edip etmesi çok da önem teşkil etmemektedir. Ötekileştirme yapılırken özellikle ötekine yönelik varsayımlar, çağrışımlar, kurmacalar ve söylemler oluşturulmaktadır. Tarih yazınları da batının üstünlüğünü vurgular şekilde söylemseldir. Bu söylem içerisinde Doğu'nun batıya sızan bir tehlike olduğu da vurgulanarak doğuya karşı yapılacak faaliyetlerin meşruluğu sağlanmaya çalışılmıştır." (İplikçi, 2017)

Doğunun batıya sızan tehlike olarak görülmesi ve genellikle Türklerin batıya girmesi ile Şark meselesi olarak adlandırılan kavramın oryantalizm ile resmi olarak aynı zamanlarda devreye sokulması acaba bir tesadüf mü? Doğu-batı çatışmasının menşei hakkında etraflıca bilgiler edindikçe Avrupalıların "Şark meselesi" olarak adlandırdıkları oluşumun, aslında tarihsellikte aynı ölçekte değerlendirilmesi gereken bir mevzuu olduğu düşünülebilir. Rus tarihçisi Soloviyef'e göre şark meselesi zaman ve mekan sınırlarını aşan, insanla ilgili olmaksızın tabii olarak ortaya çıkan bir meselesidir. Yine Borjva, Şark meselesini zaman ve mekândan çok geniş tutmuştur. O Şark meselesini Ortaçağın başlangıcından itibaren Hıristiyan kavimler ile Hıristiyan olmayan kavimlerin çarpılmaları şeklinde kabul etmektedir. (Kardağ, 2005: 11) İlk kez 1815 Viyana Kongresinde Rus Çarı tarafından ifade edilen bu kavram geçmişte ve günümüzde tartışılmaya yazılmaya devam eden konuların başında gelmektedir.

Sosyal bilimler yoruma açık bilimler olup zaman zaman farklı görüşlerde karşılaşabilmektedir. Yusuf Akçura'da "tarihi meseleler, tarihi olaylar muhtelif yazarlar tarafından muhtelif zaman ve mekânda farklı bakış açıları ile tarif edilirler. Şark Meselesinin tarifi, şimdiye kadar tek bir şekilde tarif edilmemiştir. Fakat hemen hepsinin esas noktalarında benzerlikler vardır. (Akçura, 1913)

Şark meselesi konusunda en çok başvurulan çalışmalardan birisi de Eduard Driault olup Yusuf Akçura'nın onun görüşlerine sıkça yer verdiğini görmekteyiz. Şöyle ki, "Şark meselesinin yazarı E. Driault, meselesinin kökeninin hemen hemen Nuh Tufanına kadar çıkarırsa da meselenin ilk çağlarına o kadar ehemmiyet vermez. Driault'a göre meselenin mahiyeti ehl-i İslam ile gayr-i Müslimlerin kavgasıdır. Yani meseleyi bu kavgaya irca eder. Driault'un fikrini şöyle tabir edebiliriz. Şark meselesi Sultan Mehmet'in İstanbul'a ayak basması ile değil, Nebi Muhammed'in dünyaya ayak basmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu cihetle şark meselesi İslam meselesi demektir." (Akçura, 1913)

Yine Yusuf Akçura'nın E. Driault'dan alıntılıdığı ifade ile "büyük İskender, Batı Akdeniz ve sahra, doğu İndus Nehri olan bir memlekete yani Avrupa'nın Hindistan'a giden yoluna sahip olmuştu. Ondan sonra Romalılar nadiren Dicle Nehrine yaklaşabildiler. İran mevcudiyetini korudu. Daha sonra 7. ve 8. asırlarda Arap İmparatorluğu (daha doğrusu İslam İmparatorluğu) Akdeniz'den İndus'a kadar tevessül etti. ve güneyinden biraz genişlemek üzere İskender İmparatorluğu-

la örtüştü. Daha sonra 12. asırdan 15. asra kadar barbar istilaları Avrupa ve batı Asya'ya yayılıp oturdu. Batı Asya yine kavimler göçü ile çalkalandı. Cengiz ve Timur'un saltanatları Küçük Asya'dan Ganj'a kadar yayıldı. İstanbul Şark'tan ve uzak doğudan gelenlere mukabil Avrupa'nın son kalesi idi. Müstevlilerin son bir dalgası onu da, Hıristiyanlığın İslam'a karşı kurulmuş seddini de yıktı. Devlet-i Osmaniyye dört asırdan fazla şarki Avrupa ve garbi Asya'da Tuna'dan Acem Körfezine (İran Körfezi) kadar hakim kaldı. Lakin Osmanlı Türklerinin faaliyeti fethedilmiş ülkeye derin köklersalıvermemiştir. 17. asırdan itibaren Devlet-i Osmaniyye zayıfladı, hudutları geriye çekildi; kurumuş bir meyve gibi usaresini kaybetti, buruştu. İslam'ın Avrupa ve Asya'da ricati şark meselesini doğurdu. Şark meselesinin tarihi İslam milletlerine komşu milletlerin, İslam milletleri zararına gelişmeleri ve ilerlemeleri tarihidir. Bu cihetle şark meselesi dini niteliklere haizdir." (Akçura, 1913)

E Driault "şark meselesini İslam-Hıristiyan mücadelesi olarak yorumlarken, İngiltere Harbiye Nazırı Lord Kitchener'in "Türkleri dünya haritasından silinceye kadar harbe devam edeceğiz" sözünün ifade ettiği anlam, şark meselesinin bir ırk şark meselesi ve emperyalistlerin Türk politikası meselesi" (Yalçın, 2015) olduğuna işaret etmektedir.

Hıristiyanlar ile Türkler karşı karşıya geldiklerinde din faktörü Avrupalılar için birleştirici unsur olmuştur. Salah Sonyelde Avrupalıların bu ruh halini şu cümlelerle ortaya koymaktadır."Hıristiyan batının ruhani ve sivil önderleri Türkleri, Hıristiyanlığı reddettikleri, yeniden şahlanan yabancı bir dine (Müslümanlık) katıldıkları ve Hıristiyan batının mücevheri olan İstanbul'u ele geçirerek, yıpranmış ve çürük Ortodoks Hıristiyan Bizans imparatorluğuna son darbeyi vurdukları için onları asla affetmemişlerdir." (Sonyel, 1986: 447)

Yine çağdaş araştırmacılar tarafından pek ilgi çekmesede Albert Sorel'in 18. asırda "Mesele-i Şarkıyye ve Kaynarca Muahedesi" adlı kitabının önsözünde "Türkler Avrupa'ya ayak bastığı günden beri Şark meselsi zuhur etti" ifadesinin dışında pek dikkate alınmasa da "Şark meselesinin Avrupa'lı büyük güçlerin çıkar-çatışma paradoksu ekseninde hangi şartlarda doğduğunu izah etmektedir. Albert Sorel, Türk düşmanlığının temelinde kıskançlık, haçlı ruhu gibi duyguların yattığına işaret etmektedir."Türkler Avrupa'da görünür görünmez ortaya bir Şark meselesi çıktı. Papaların ve küçük küçük zorbaların idaresine kendisini rahatça teslim etmiş, şarabını içip uyuklayan Avrupa'nın kapısından içeri giren bu dipdiri, erkek güzeli insanlar; yepyeni bir nizam içinde akıp gelen, başarılı muazzam kuvvetler, o zaman ki Avrupa'nın örümcekli ve bulanık kafasında şok tesiri yaparak onda şifa bulmaz bir dehşet hastalığı doğurmuştur. Türklerin uyuklayan Avrupa'nın afyonunu patlatması hadisesi öylesine derin bir tesir yapmıştır ki; aradan yedi asır gelip geçmiş olmasına ve bir gün eski dipdiri delikanlının, hasta adam şekline sokulmasına rağmen, Avrupa'nın yirminci batın torunları dahi bu Türk hastalığından; Türk şokundan tamamen şifa bulamamıştır." (Sorel, 1911)

Batıda bu konuda en bilindik isimlerin ardından bizim aydınlarımızın bu konu ile ilgilidüşüncelerini özellikle 19. asır Türk düşünce dünyasının önemli ismi Namık

Kemal'in yazdığı birçok makalede bu konuya değindiğini görmekteyiz. Osmanlı Devletinin sorunlarına bu sorun çerçevesinde değinerek azımsanmayacak ölçüde makale yazmıştır. N Kemal'e göre Şark meselesi"İki, asırdan beri yanardağlar gibi hiç ummadığı bir zamanda ateşengiz-i galeyan olarak zelzele-i sadametiyle-ruy-ıarzın şeklini taşıyır etmesinden korkulan devahir-i siyasetin adı" (Gümüş, 2010) olarak tanımlanır. Ona göre Küçük kaynarca Antlaşmasından sonra bu mesele doğmuştur. Onun Şark Meselesini K: Kaynarca'ya dayandırması meselenin sadece siyasi olmayıp, dini bir mesele olduğunu göstermektedir. Çünkü Rusya Osmanlı tebaası olan Ortodoks Hıristiyanları himaye etme kararı almıştır.

Günüm araştırmacılarından Sadettin Gömeç'te "umumiyetle 19. yy başına konulan bu mesele hususunda birtakım tarihçiler daha erken devirlere kadar gitmektedirler ki, bunda da haklı tarafları vardır. Belki isim olarak geç bir zamanda ortaya çıkmıştır amaşark meselesinin başlangıcı Türk-Hun ordularının Avrupa'yı fetihleri, Roma'nın ikiye ayrılması dönemine kadar götürülebilir. O çağa kadar Avrupa, karanlık bir âlem içerisinde, özellikle kilise ve feodal idarelerin etrafında oluşan güç birliktelikleri şeklinde, insanların köle misali yaşamaya zorlandığı bir ortamda idi. Türklerin gelmesiyle kurulu düzen ve çıkar ilişkilerinin tepe taklak olduğu gerçektir. Bu yüzden Avrupalılar kendisine yabancı, çok dinamik ve bütün işlerini bozan bu millete karşı nefret duymuşlar; Avrupa Kıtasına ayak bastıkları günden itibaren Türkleri geldikleri yere geri göndermek için elbirliği yapmışlardır. Dolayısıyla Şark Meselsi bazılarının dediği gibi İslam-Hıristiyan çatışması değil, belki de İslam nazarında Türk-Avrupa savaşıdır."(Yağmur, 2010: 352-357) Genel kanaatlerin Türk _Avrupa savaşı olduğu yönündeki anlayışlara bir yenisi de Kemal Beydili, tarafından getirilmektedir."Avrupa tarihi içinde önemli yer tutan ve Türklerin Avrupa'dan atılması şeklinde tanımlanan Şark meselesi yabancı dillerde yerleşmiş bir terim olarak geniş çağrışımlar oluşturur. Şark meselesi kavramının 19. yy Osmanlı zayıflamasının neticesinde toprakların paylaşılması anlamında miras kavgası şeklinde algılanması en doğru yaklaşım sayılmakla birlikte, genelde bunun kapsamınınTürklerin Anadolu'ya girişine kadar (1071) geriye götürülmesi söz konusu olmaktadır"(Beydili, 2010: 352-357) der.

Abdurrahman Küçük'te "Şark meselesi geçmişte Türk meselesi olarak anlaşılıyordu, günümüzde de Türk Meselesi olarak anlaşılmaktadır. Dünle bugün arasında değişen şey; sadece yöntemdeki farklılıktır. Yöntemi ne olursa olsun amaç; Türkleri geldikleri yere göndermekti."(Küçük, 2006: 227) Kimi yazarlarda olayın Türklerin Orta Asya'ya geri gönderilmesinin şark meselesinin sadece siyasi alanı olduğunu, konunun bununla sınırlı olmayıp, ekonomik ve kültürel alanını da ilgilendirmektedir derken klasik anlayışın dışında konunun üç aşamada incelenebileceğini "Türkleri Avrupa ve Anadolu topraklarından Kovma Dönemi (1815-1923), kültür emperyalizmi bombardımanı Dönemi (1923-1990) ve Yeni Azınlıklar Yaratma Dönemi(1990-) olup, sonuç olarak Şark Meselesi yöntem ve içerik değiştirerek, ancak hedef saptırmaksızın Türk toprakları ve bu topraklar üzerinde uygulanmaya devam etmektedir." (Veysi, 2006: 227)

Cevdet Küçük ise; “Avrupalı büyükdevletler, Osmanlı İmparatorluğunu iktisadi ve siyasi nüfuz ve hükmü altına almak veya sebepler ihdas ederek parçalamak ve Osmanlı idaresinde yaşayan muhtelif milletlerin istiklalini temin etmek istemlerinden doğan tarihi meselenin tümünü şark Meselesi olarak tanımlayarak Seignobos’un tanım ve yaklaşımını benimsemektedir” Yine Bayram Kodaman ise “düvel-i muazzamanın Osmanlı devletine karşı bazen ayrı ayrı bazen de müştereken yürüttüğü ve takip ettiği dış politika ve diplomasisinin adı” (Erbaş, 2006: 227) olarak tanımlar

Şark Meselesi kavramının zaman ve tarihsellik olarak mutlak bir ölçekte yer almadığı birçok araştırmacı tarafından kabul edilmekte olup genelde bir 19. yüzyıl argümanı olarak ele alınmakla birlikte konunun doğu-batı, Hun-Avrupalı, Müslüman-Hıristiyan bağlamında ele alındığı fakat özeldir Türkleri Avrupa’dan atmaya yönelik projenin adı olduğu ve günümüzde de farklı versiyonları ile hayatıyietini devam ettirdiği yönünde yaygın bir kanaat hasil olmaktadır.

Osmanlının güç kaybettiği dönemlerde Avrupalı devletlerin özellikle 19. yüzyıl başlarından itibaren gayr-i Müslim azınlıkları manipüle ederek Osmanlı devletine karşı bağımsızlık istek ve söylemleri ile isyan ettirerek şark meselesindeki amaçlanan stratejileri hayata geçirmek için kullanmışlardır.

3. Millet Sistemi ve Azınlık Kavramı

Fetih hareketleriyle birlikte Türk-İslam coğrafyası çok geniş bir sahaya yayılmıştı. Bu saha içerisinde farklı etnik ve dini kimliğe mensup insanlarla bir arada yaşama stratejisi geliştirilmiş ve bu strateji başarıyla tatbik edilmiştir. Bunu gerçekleştirenken Kuran-ı Kerimdeki kıstaslar esas alınmıştır. “Bu kıstaslar zaman vemekâna göre değişiklikler göstererek, geliştirilerek Osmanlı Devletindeki *millet sistemi* adı verilen uygulamanın doğmasına yol açmıştır. Bu sistem Osmanlı devletinde bir arada yaşama tecrübesi konusunda zamanında pek çok ihtiyaca cevap vermiş, fakat bilhassa 18. yüzyıldan sonra batıda hızla gelişen fikri, sınai gelişmelerin etkisine, Osmanlı devletindeki statikliğinin de eklenmesiyle yetersiz kalmıştır. Bu yetersizlik batıların Doğu sorunu adını verdiği Osmanlı devletini nasıl ve neşekilde paylaşacağı meselesi ile birleşince ortaya Osmanlının iç işlerine müdahale etmenin en kestirme yolu olan azınlıklar meselesi çıkmıştır.” (Önder, 2004: 10)

3.1. Millet Sistemi

“Arapçada; ezberden yazdırmak, dikte etmek anlamındaki imlâl kökünden türeyen millet, işitilen ve okutulan bir şeye dayanması, dikte edilmesi ve yazılması anlamında din karşılığında kullanılmış, ayrıca kelimeye izlenen, gidilen yol manası verilmiştir.” (DİA, 2005: 64)

“Gazali; İnsanın varlığını sürdürebilmesi için belirli, adil ve toplayıcı bir esasa dayanan, karşılıklı yardımlaşma ve himaye ile davranış ve ilişkilerin iyi ve doğru olacağı bir toplum içinde yaşamaya muhtaç olduğunu ve bu toplumu oluşturmakefiyetine de millet ve şariat denildiğini, Şehristani ise insanların gerek hayatlarını sürdürmek ve gerek ahrete hazırlanmak için birlikte yaşamaya ihtiyaç

duyduklarını, bu sosyal yapının yardımlaşmayı ve birbirini himaye etmeyi sağlayacak biçimde oluşması gerektiğini, birlikteliğin bu şekilde teşekkülüne de millet denildiğini belirtir.” (DİA, 2005: 64)

İlber Ortaylı millet kavramının bugünkü manası içinde kullanılmayıp “Arapça’da millet community-communitas anlamında dini topluluğu karşılayan bir terim, etnik grup karşılığı kavim olabileceğini söyler.” (Ortaylı, 1985: 996) “Kuran-ı Kerim’de de on beş ayette millet kelimesi din anlamında kullanılmaktadır.” (Ortaylı, 1985: 996) İslam dini, ortaya çıktığı coğrafya itibarıyla değerlendirildiğimizde birçok farklı unsurun yaşadığı bölge olup, bu farklılıkları özümseyerek, bir arada yaşamayı mümkün kılacak, gerekli hukuki düzenlemeleri yaparak birtakım kıstaslar belirlemiştir. İslam hukukçuları öncelikle insanları Müslim-Gayr-i Müslim olarak ikili bir tasnife tabii tutar. Gayr-i Müslimler de Ehl-i Kitap olanlar ve Ehl-i kitap olmayanlar diye ayrıca bir sınıflamaya daha tabii tutulurlar. Ehl-i Kitap denilince kendilerine kitap verilen Yahudi ve Hıristiyanlar anlaşılır.

Osmanlıda millet kavramı ırki ve etnik bir toplumu değil, bir dine mensubiyet duygusu ile bağlı olan grubu tanımlamaktadır. Ulus; dil ve ırk aidiyetine dayanan bir olgudur. Osmanlıdaki millet ise din ve mezhep aidiyetine dayanır.

Osmanlı Devletinde millet sistemi içinde ele alınan grupların kanuni hakları, yükümlülükleri ve sınırlandırılmaları ile ilgili düzenlemelerin sadece İslam’daki zımni politikalarına dayandırıldığını söyleyemeyiz. Gayr-i Müslimler ile ilgili düzenlemeler yapılırken İslam’ın hukuki gelenekleri, İslam devletinin uygulamaları, coğrafyanın gerçekleri ile tüm bu gerçekleri yorumlayan Osmanlı yöneticileri ve ulemanın yorumları Millet Sisteminin işleyişindeki politikaları belirlemiştir.”Osmanlı devleti, toplum üzerindeki yetkilerini, genel yönetim, güvenlik, adalet, nüfus, dini işler ve vakıf hizmetleri gibi temel fonksiyonları, din ve mezhep esasına dayalı millet teşkilatları eliyle yürütmek üzere gayrimüslim topluluklara bırakmıştı. Batıdaki komün idareleri ya da bugünkü deyişle belediye yönetimleri, yalnızca buldukları şehir ve kasabalarla sınırlı bir hizmet yetkisi ve sorumluluğuna sahip oldukları halde, Osmanlı cemaat yönetimleri, kendi cemaatlerinin işlerini tek bir merkezden idare etmek yetkisine sahip olmakla nüfuz ve hâkimiyetlerini tüm Osmanlı şehir ve kasabalarına hatta köylerine yaymışlardı.” (Eryılmaz, t. y. : 236) Millet sistemi”sosyo-kültürel ve hukuki planda çoğulcu bir modeldir. Çünkü devleti oluşturan toplum, din ve mezhep özelliklerine göre örgütlenerek idari-siyasi sistem içinde yer almaktadır. Her inanç grubu, hükmi şahsiyet olarak kabul edilmiştir. Toplumdaki dini farklılık, idari-siyasi sisteme yansımıştır. Söz konusu dini itikadi gruplar kendi seçtikleri liderleri vasıtasıyla devlet organizasyonunda temsil edilmektedir. Bu gruplar, Osmanlı merkez ve taşra yönetimin doğrudan müdahalesinden uzak çok geniş sivil alanlara sahiptiler. Ayrı yasaları, müstakil eğitim, kültür, sağlık ve sosyal güvenlik kurumları, homojen mahalle hayatı ve idaresi bu sivil adımların genişliğini gösteren bazı örneklerdir.” (Eryılmaz, 1996: 220)

Tüm bu olumlu bakış açılarına ve yönlerine rağmen Millet sisteminin Osmanlı Devletinin parçalanma sürecine olan etkilerinin de yadsınamaz boyutta olduğunu kabul eden görüşler de mevcuttur. “Millet sisteminin farklılığı ve çeşitliliği

yok etmek değil, korumak istediği için, kültürel yönden çeşitlilik içinde bütünlük amaçlamak için oluşturulmuş olmasına rağmen, gayrimüslim toplulukların kendi farklılıkları üzerinde yükselen bir milliyetçiliğe ve ulus-devlet sürecine giden yolu açmış olduğu, fakat bu sistem ile gayrimüslimlerin Osmanlı toplumuna entegre edilmesi amaçlanmışken, yaşanan süreç sonunda bu toplumların ayrılıkçı hareketlerini kolaylaştıran bir unsur haline gelmiş” (Turgay, 2001: 161) oldukları da ifade edilmektedir.

Osmanlı Devletinin geleneksel hoşgörü politikasının, gayri Müslimlere yaklaşımının İslam hukuk geleneği ile devletin kendi iç dinamiklerini harmanlaması sonucu olduğu, 19. yüzyılda ise Osmanlı vatandaşlığı kavramı ile ulus-üstü yaklaşımın yaratılmak istendiği, fakat sistemin devletin dağılışını hızlandıran etkenleri çok daha seri bir şekilde devreye soktuğu gerçeği millet sisteminin diğer yönünü oluşturmaktadır.

Şark meselesini ele aldığımız bu makalede meselenin Osmanlı millet sistemi içinde yer alan azınlıklar nezdindeki önemine geçmeden önce azınlık kavramının ne olduğu üzerinde kısaca durarak konuya açıklık getirmeye çalışalım.

3.2. Azınlıklar

Azınlık kavramı bir 20. yüzyıl argümanı olarak karşımıza çıksa da insanların toplu halde yaşadıkları dönemlerden itibaren görülen bir kavram olduğu gerçeği karşımıza çıkmaktadır.”tarihi gelişim içinde azınlık kavramı milletlerarası ilişkiler bakımından önemli bir kavram haline gelmiş ve gerek hukuki açıdan, gerek sosyo-politik açıdan çok çeşitli yorumlara tabi tutulmuştur. Zaman içinde teorik tanımlarla birlikte çeşitli anlaşma ve yazılı hukuki siyasi metinlerle kavrama çok çeşitli anlamlar yüklenmiştir.” (Güler, 2004: 21)

Azınlık kavramının “ulus devletlerin ortaya çıkması ile birlikte devletin kendi öznesi olarak tanımladığı “ulu” bütünü dısında kalan etnik, dilsel, dinsel veya kültürel gruplar (Antropoloji Sözlüğü: 107) olarak tanımlanır. Modern dönemlerde ortaya çıkmış bir olgu olarak değerlendirilen azınlık kavramını daha da eskilere götürdüğümüzde daha ziyade dini farklılıkların hukuki manadaki ayrılıklarla bir tutulduğu gibi bir yargıya sahip olabiliriz.”Azınlık sorununa kaynaklık eden gelişmeler, 19. yüzyıldan itibaren genelde Osmanlı imparatorluğu topraklarına, özelde de Balkanlara şamildi” Antropoloji Sözlüğü: 110)

Azınlık kavramı ile ilgili bir diğer görüş de “topluluk içerisinde kültürel ve fiziksel özellikler açısından diğerlerinden farklı olan, farklılıklarından dolayı, eşit muameleye tabi tutulmayan bu yüzden de ortak farklılıkları özümseyen grupları azınlık” (Sonyel, 1993: 1) olarak tanımlayan görüşür.

Azınlık kavramı Avrupa hukukuna yeni girmiş olan bir kavram olup, yeni tasniflerle geliştirilmeye çalışılan bir kavramdır. Toplumun çoğunluk olan kesimlerine göre daha az özgürlüklere sahip gruplar olarak nitelendirilebilirler.

Osmanlı da millet sisteminin ve beraberinde getirdiği gayri Müslim dini azınlık kavramının dönemin şartları içinde ve diğer toplumlarla mukayese edilerek ele

alındığında çok daha hümaniter bakış açıları ile hayatlarını idame ettirdiklerini söyleyebiliriz. Tüm bu olumlu duruma rağmen şark meselesi kapsamında batılı devletler tarafından bağımsızlık talepleriyle isyan eden Osmanlı teb'ası bir takım azınlıkları "himaye" adı altında desteklenmesi, kışkırtılması şeklindeki politikalar da Osmanlı devletinin yıkılmasında etkili olmuştur. "Nitekim Osmanlı İmparatorluğu toplum yapısı itibarıyla, kozmopolit bir bünyeye sahip olup azınlıklar, cemaatler halinde teşkilatlandırılmıştır. Her cemaate din, mezhep ve kültür imtiyazları tanıdığı gibi, medeni haklar bakımından da, temsilcileri vasıtasıyla devletle işleyişleri düzenlenmekteydi. Osmanlı Devleti'nde bu suretle içtimai düzeni meydana getiren veya bu şekildeki cemaatlerin örgütlenmesi "Millet Sistemi" şeklinde gerçekleşmiştir. Başka bir ifade ile Osmanlı tebaası içindeki Gayrimüslim halkın hak ve görevleri "Millet Sistemi" kapsamı içinde belirtilmiştir. Osmanlı Devleti içindeki Gayrimüslim unsurlar özel bir statüye sahip idiler. Türk anlayış ve hoşgörüsünün yaratmış olduğu ortamdan istifade ile azınlıklar tüm dinî, kültürel, millî, gelenek ve göreneklerini muhafaza edebilmişlerdir. Dinî liderlerinin birleştirici özellikleri, Osmanlı'nın sağlamış olduğu güvenlik onlar için cemaatleşmenin zirve noktasına çıkmasını hazırlamıştır. Buradaki "millet" yapısı bugünkü anlamdaki etnik bir yapı olmayıp, dinî kıstaslar esas alınmak suretiyle bir araya gelmiş cemaatler kastedilmektedir. Yani Osmanlı Devleti'nde yöneten ve yönetilen arasında memnuniyet esasına göre kurulmuş bir düzen vardı. Bu düzen Şark Meselesinin doğurduğu politikalar yüzünden 19. yy. dan itibaren bozulmaya ve her cemaatin "etnik" temele dayalı bir milliyetçilik peşinde koşmasına sebep olmuştur." (Yalçın, 2015)

4. Osmanlı Devletinin Son Dönemlerinde Şark Meselesi ve Mesele Karşısında Alınan Tedbirler

17. yüzyıl sonlarından itibaren zayıflamaya başlayan Osmanlı devleti güç kaybetmeye başlamış, Osmanlı devletinin toprakları, İngiltere, Rusya, Avusturya ve Fransa'nın menfaatlerinin çatıştığı odak noktasına dönmüştür. Sahip olduğu jeo-stratejik konum, Osmanlı Devletine batılı devletler nezdinde kolonyal amaçlarına hizmet edecek başat rol biçmekte ve politikalarının bu doğrultuda şekillenmesine kaynaklık etmektedir.

"19. yüzyıla Osmanlı' en uzun yüzyılı denmesi boşuna değildir. Devlet bu yüzyıl boyunca bir yandan ayrılıkçı hareketlerle beyhude yere uğraşmış, bir yandan şark meselsini kendilerince halletmek isteyen güçlerle mücadele etmiş, bir yandan da varlığını devam ettirebilmek için toplum hayatını her seviyede etkileyebilecek düzenlemelere girişmiştir. Tüm bu düzenlemelere rağmen kaçınılmaz son engellenmemiştir. Osmanlı Devleti, çok geniş bir coğrafyada farklı etnik ve dini grupların yaşadığı büyük bir siyasal güçtü. Bu konumunu on dokuzuncu yüzyıla geldiğimizde kaybeden Osmanlı Devleti, endüstri çağına ayak uyduramamış, tarımsal sistemi çökmüş ve sömürgeleşmenin önünde engel teşkil etmesinden dolayı, batılı devletlerin üzerinde odaklaştıkları düşman haline gelmişti. Batılı devletler ortak düşmanlarını ekarte edebilmek için devletin içindeki etnik ve dinsel azınlıkları

devlet aleyhine kışkırtarak yeni bağımsız devletler oluşturmak ve bu sayede Osmanlı Devleti'ni küçülterek zamanla tasfiye etmek amacına yönelmişlerdi. Tüm bu yaşananlar süresince Osmanlı Devleti; çözülme ve çöküş sürecine girmiş, güçten düşmüş, ekonomik krizle yüz yüze gelmişti. Bütün bu olumsuzluklar topluma da yansımış ve toplumda bir umutsuzluk hasıl olmuştu. İşte bu umutsuzluk atmosferi içerisinde “Devleti dağılma ve çöküş sürecinden çıkarıp kurtarmak umuduyla ilan edilen” (Okumuş, 1999: 228) Tanzimat Fermanı bir kurtuluş umudu olmuştur. EricFromn'un da ifadelerinde yer aldığı gibi “umut, daha büyük bir canlılık, duyarlılık ve rasyonalite sağlamak amacıyla gerçekleştirilmek istenen her sosyal değişimin belirleyici unsurudur.” (Okumuş, 1999: 228)

Kurtuluş umudunun psikolojisini yönlendirerek etkileyen unsurlardan birisi Avrupalı Devletlerin baskısı meselesidir. Tanzimat Fermanını kendi istek ve arzuları çerçevesinde hazırlatan devletler fermanının hazırlanmasında yoğun diplomatik baskı uygulamışlardır. Tanzimat Fermanının hazırlanmasının psikolojik arka planında Batılıların fikirleri, Aydınlanma felsefesi ve Fransız Devrimi olup bu fikirlerin etki sahası içinde olan modernist Osmanlı aydınları ve bürokratları benimsedikleri bu fikirleri icra etmek için uygun bir ortam bulmuşlardı. Osmanlı Devleti'nde “on yedinci asırdan itibaren biri ıslahat diğeri muhafazakarlık olmak üzere iki fikir ve temayül tebarüz etmeye başlamış olup, Devletin harici vaziyeti ve Avrupalı Devletlerle olan münasebetlere göre yani sulh ve harp, duraklama veya mağlubiyet durumlarına göre birinci veya ikinci temayülün kuvvetlenmesi” (Tanzimat- I, 1999: 2) söz konusu olmuştur.

On dokuzuncu yüzyılda batılı devletlerin kışkırtması ile başlayan milliyet isyanları, bağımsızlık teşebbüsleri, Mısır Meselesinin Batılı Devletlerin müdahalesi ile çözülebilmesi, İngiltere ile imzalanan Baltalimanı Ticaret Sözleşmesi gibi mevcut durumu aleyhimize çeviren hadiseler zinciri, Osmanlı Devleti'ni de Avrupalı Devletlerin istek ve arzularının ön plana çıkarıldığı, klasik dönemin oluşumlarını sarsacak reformların gerçekleştirildiği ıslahat projelerine yerini bırakmıştır. Immanuel Wallerstein'a göre politik istekler kültürel kisveler içinde ön plana çıkarılmaktadır. “Kültüre duyulan alaka, mevcut sistemden çıkış yollarının başarısızlığa uğramış gözükene, klasik çareler vasıtasıyla, olanlardan başka çıkış yollarının araştırılmasını temsil etmektedir. Bu bakımdan siyasi faaliyeti besleyip ona güç vermektedir.” (İlhan, 2004: 156)

Bu bağlamda değerlendirdiğimizde idari, hukuki, mali ve sosyal alanda radikal bir değişim paketi olan Tanzimat Fermanı'nda Müslümanlarla gayrimüslimlerin eşitliği meselesi Tanzimat'ın genel amacı ve ana fikri olup, fermana eşitlikle ilgili esasların “Osmanlı Devletinin aydınlanmacı tesirlerle kaynaşan Müslüman olmayan tebaasının ve batı devletlerinin gönlünün hoş edilmesi” (Okumuş, 1999: 246) meselesi olduğu ve bu meselenin peşini bırakmayan batılı devletlerin gayrimüslimlerle ilgili daha fazla haklar istemesinin ve dolayısıyla demokrasi, insan hakları ve eşitlik adına yapılan insani isteklerin siyasi arenadaki legalizasyonudur. Tanzimat Fermanı Müslim gayrimüslim eşitliği ilkesini temel olarak ele almıştır. Tanzimat Fermanından önce Osmanlı Devleti'nde yaşayan azınlıklar İslam

hukukuna göre etnik kökenleri dikkate alınmadan, mensup oldukları din veya mezhep esasına göre gruplandırılmışlardır. Fatih'ten itibaren de Arapça din veya mezhep anlamına gelen millet kavramı kullanılmıştır, İslam milleti, Rum milleti, Yahudi Milleti. Osmanlı Devleti'nde Tanzimat öncesi dönemde “Müslümanlara İslam hukuku ve örfi hukuk kuralları uygulanırken, azınlıklar özel hukuk alanında kişi, aile, miras, borçlar, ticaret hukuku) mensup oldukları toplulukların dini ve sosyal yaşama ilişkin kurallarına, kamu hukukunda ise Müslüman olmayanlar için koyduğu kurallara tabi tutuluyorlardı. Yani azınlık ve çoğunluk farklı hukuk kurallarına buyruktular. Bunun nedeni devletin teokratik temellere dayanmasıydı.”(Bozkurt: 51)

Klasik dönemde Osmanlı Devleti meşruiyetini dinden sağlamaktaydı. Dinin meşrulaştırıcı özelliğine binaen, Osmanlı azınlıklarına bazı sosyal ve hukuki kısıtlamalar getirilirken, vicdan hürriyetleri konusunda son derece rahattılar. “Dini binalarına, mezarlıklarına, vakıflarına karışılmazdı. İbadet hürriyetlerine ise Müslümanları rahatsız etmemeleri için çan çalma yasağı gibi bazı kısıtlamalar konmuştu.” (Bozkurt: 51)

Hukuki alandaki kısıtlamaları ise kamu hizmetlerine alınmama, Müslümanlar aleyhine tanıklık edememeleri, Müslüman kadınlarla evlenme yasağı ile farklı dinden olanların birbirlerine mirasçı olamamaları kuralı vardı. “ Ceza hukuku alanında ise, azınlıklar açısından Müslümanlarla tam bir eşitlik söz konusudur. Üstelik Osmanlı ceza hukukunda, İslam hukukunda olmayan ilginç bir kuralla karşılaşırız: suç işleyen bir gayrimüslime aynı suçu işleyen Müslümana verilen cezanın yarısı verilmektedir.” (Bozkurt: 51)

Osmanlı Devleti'nde azınlıklar, birey olarak değil, cemaat olarak muhatap alınmışlardır. Bu amaçla her milletin başında kendi cemaatlerince seçilen, devletçe onaylanan birer dini şef bulunurdu. “Çünkü milletlerin başları kendi ibadethanelerinin örgütlenmesi çerçevesinde en üst noktada devletin onayına bağlı idi. Dolayısıyla yönetimce, kendine bağlı bireyler değil, kendine bağlı cemaatlerin olması daha uygundu. Nitekim, Osmanlı yönetimi gayrimüslimleri cizye vergisi dışında hiçbir şekilde birey olarak muhatap almamış, cemaat-millet olarak muhatap almıştır. Toplumsal organizasyonun temelini oluşturan bu cemaat milletler arasında geçiş yapmak kesinlikle yasaktı. Millet yöneticileri, önceleri cemaatin kendi dinsel lideri idi. Bu dini liderler genellikle ömür boyu bu makamda otururlar, devlete ihanet etmedikçe veya kendi topluluklarının kurallarına aykırı davranmadıkça görevden alınmazlardı. Topluluğun mallarını, eğitim işlerini yönetir, cemaatin özel hukuk işlerini çözümlerdi.”(Adıyeke, 1999: 256-257)

“Cemaat şefleri dini, mali, hukuki işlerde gerekli giderleri karşılamak üzere cemaatlerinden vergi toplarlardı. Bu konuda aşırıya kaçmamaları ise devletçe denetlenirdi.” (Bozkurt: 52) Hatta denetleme mekanizmalarında cemaatin iç hukukuna müdahil olma konusunda kesin tavırlı olunmadığı için eleştiri getirilebileceğini bakın Stanford Shaw nasıl dile getirmektedir. “Osmanlılar, eğer Müslüman olmayanlar üzerinde kötü yönetimle suçlanacaklarsa bu onların doğrudan uyguladıkları baskı ve zorbalık nedeniyle değil, yalnızca özerk milletlerin içişlerine bu

tür zorbalık dönemlerinde müdahale ederek bunları önleyememeleri yüzünden olabilir.” (Shaw, 1985: 1002) demektedir.

Yine azınlıkların özel hukuka ilişkin meselelerinden doğan davaları patrikhanelerde kurulan cemaat vakıfları görür ve gereği Osmanlı Devleti'nin icra memurlarınca yerine getirilirdi. “Tanzimat öncesi dönemde geçerli olan bu kurallar, Tanzimat Fermanı'nın 1839 yılında ilanı ile değişime uğramış ve din kıstasına dayanan millet sistemi kaldırılarak, yerine Osmanlı vatandaşı kavramı konmuş; hukuki statü farklılıklarına son verilerek, azınlıklar için ön görülmüş ve uygulanmakta olan tüm sosyal ve hukuki kısıtlamaların kaldırılması amaçlanmıştır. Bu fermanla teokratik Osmanlı Devleti'nde din kavramı hukuk için bir kıstas olmaktan çıkarılıyor, Osmanlı topraklarında yaşayan herkesin fark gözetilmeksizin aynı hak ve güvencelerden yararlanacakları, aynı mükellefiyetlere tabii olacakları ilk kez bir pozitif hukuk kuralı olarak saptanıyordu. Yani tek, ortak bir hukuk sisteminin, azınlık çoğunluk ayırımı yapılmaksızın, Osmanlı topraklarında yaşayan herkese uygulanması amaçlanıyordu. Bu amaçla batıdan kanunlar alınarak kamu hizmetine girme yasağı kaldırıldı. Eyalet ve sancak merkezlerinde kurulan meclislerde Müslümanlarla eşit sayıda azınlık temsilcisi bulundurulmaya çalışıldı. (Bozkurt: 52) İdari meclislerin yanında “Tanzimat reformcuları Avrupalılarca kabul edilebilir, yasal prosedüre uygun Osmanlı kanunları yapmak için geleneksel İslam kanunlarını modernize etmeye başladılar. Bu amaçla ticaret, denizcilik, ceza ve medeni hukukla ilgili” (Sonyel: 152) kanunları uygulamak üzere kurdukları nizamiye mahkemelerinde azınlık üyeler yer alırken, ülkede (Bozkurt: 52; Shaw, 1985: 1002; Bozkurt: 52, Salah Sonyel: 152) uygulanacak kanun ve tüzük tasarılarını hazırlayacak Şuray-ı Devlet'e de azınlık temsilcileri alınarak yasama işlerine katılmaları sağlandı. Bu mahkemelerin kurulması ve mevcut kanunların yapılarak uygulanması ise tamamen ulemanın kontrolü dışında gerçekleştiriliyordu. Mevcut kanunlardaki değişimler ışığında, azınlıklar artık askeri okullar dâhil, tüm okullara kabul ediliyor, cizye ve haraç adı altında İslam hukuku prensiplerine göre tahsil edilen vergilerin alınmasını öngören şer'i kurallar kaldırılıyordu. Tanzimat Fermanı ile millet kavramı anlayışı Osmanlılık fikrine dönüştü. Klasik dönemdeki hakim millet anlayışından bütün gayrimüslimlerin siyasi bakımdan Müslümanlarla eşit hale geldiği bir anlayış döneme damgasını vurdu. Türk demokrasi tarihinin önemli mihenk taşlarından birini oluşturan Tanzimat düşüncesi, eşitlik prensibini öne çıkararak Türk hümanizması olarak lanse edilmiş, Enderuni görüşün tesiri altındadır. “Demokrasi, parlamentarist rejim, kültür, değerler sistemi, batının tarihsel gelişiminin, hatta Weber'in yerinde teşhisiyle Protestan ahlakının ürünüdür. Türk demokrasisi ve parlamentarist modelinin tıpkı ekonomisi gibi bir manevi yapısı, zihniyeti (ideolojisi) yoktur.” (Türkdoğan, 1999: 275)

Bu zihniyet değişimi içinde radikal değişiklikler içeren Tanzimat düzenlemelerinde (1839-1876) 1839'da şeriaten söz edilirken 1856'da şeriat kavramından söz edilmemiştir. Islahat fermanı yabancı devletlerin hazırladığı, Bab-ı Ali'nin kabul etmek zorunda kaldığı düzenlemeler olup, bu fermanı gayrimüslimler kendilerini yönetilen statüsünden kurtaran berat olarak gördüler.”Islahat Fermanı ile cemaat şeflerinin yetkilerinin sadece dini olduğu belirtilerek dünyevi yetkileri ellerinden

alındı. Cemaatlerinin yönetimi din adamlarından ve laik kişilerden oluşan meclislere bırakıldı. Böylece azınlıklara, dini şeflerinin yüzyıllardır süren, bazen keyfiliğe varan kesin otoritesinden sıyrılarak, kendi cemaatlerinin yönetimine katılma hakkı verildi. Bu fermanın çıkartılmasındaki amaç azınlıkları Müslümanlarla hak ve görevlerde eşit kılmaktı.” (Bozkurt: 53)

Eşitlik prensibi cizyenin kaldırılarak gayrimüslimlerinde askere alınması prensibini beraberinde getirdiği için hiç memnun olmadılar. Ruhani reisler ise eski ayrıcalıklarının ve dünyevi yetkilerinin ellerinden alınmasından son derece rahatsızlık duydular. Ayrıca her cemaatin eşit sayılacağı hükmüne de en çok Rumlar tepki gösterdiler. Çünkü Rumlar gayrimüslim gruplar içinde en imtiyazlı olan gruptu. Bu yüzden Rumlar Yahudilerle aynı tutulmalarına karşı tepkilerini “Biz İslam’ın üstünlüğüne razı idik.” sözleri ile yeni düzene karşı tepkilerini dile getirmişlerdir. İslahat fermanı ile ortaya çıkartılan hukuki düzenlemeler, her grubun kendi dini hukuklarını uygulamaya devam etmesi yüzünden kaotik bir sürece girmişti. “1864 Tabiiyet Nizamnamesi’nden 1876 Anayasası’na kadar, çıkartılan tüm hukuki düzenlemelerde Osmanlı tabiiyetinde bulunan herkes, hangi din ve mezhepten olursa olsun, istisnasız Osmanlı tabir olunur denilerek uyruklu kavramı ve uyruklar arasında fark gözetilmediği vurgulanıyor, bir yandan da azınlıkların iç yönetimlerini düzenleyecek nizamnameler çıkartılıyordu. Her milletin kendi komisyonlarınınca hazırlanan bu nizamnameler Bab-ı Ali tarafından onaylanarak yürürlüğe girdi.” (Bozkurt: 53)

Nizamnameler milletlerin iç yönetiminde Adem-i Merkezîyetçiliğe ağırlık veren bir yaklaşımla yazılmış olup, Rum Patrikliği Nizamnamesi 1861’de, Ermeni Nizamnamesi 1863’te, Yahudi Nizamnamesi 1865’te, Amerika, İngiltere ve Almanya’nın etkisiyle 1850’de millet olarak tanınan Protestan Nizamnamesi ise 1878’de kabul edildi. Bu nizamnameler ile Osmanlı azınlıkları ayrıcalıklı gruplar olma özelliklerini sürdürürken, batılı devletlerde, onların bağımsızlıklarına giden yollardaki bütün engelleri kaldırma yolunda büyük çaba harcayarak, Osmanlı Azınlık Hukuku’na ve politikasına sürekli müdahale ettiler. Azınlıklar da bu ilgiyi ustaca kullandılar. Ayrıca gayrimüslimlerin eşitlik taleplerine cevap verebilmek amacıyla 1864’te yayımlanan Vilayet Nizamnamesi’nde, vilayet, sancak, kaza ve köy şeklinde idari birimlere ayrılan bölgelerdeki idare meclislerinde Müslümanlarla birlikte gayr-i Müslim temsilcilerinde katılması kararlaştırıldı. Bütün bu reformist politikalara rağmen azınlıkların istekleri bitmemiş, batılı devletlerin Şark Meselesi etrafında şekillenen politik ihtiraslarının devamı olarak reform istekleri sürdürülmüştür. Bununla da yetinmeyen batılı ülkeler “Osmanlı Devleti’nin yabancılara kapitülasyonlarla tanımış olduğu hakları berat adı verilen belgelerle her yıl yüz binlerce Osmanlı azınlığına da tanıyarak, milyonlarca kişinin Osmanlı kanunlarına tabii olmaktan çıkartılmasına” (Bozkurt: 54) neden oldular. Bu kanunlara tabii olmadan yaşamaya başlayan gayri Müslimler askerlik yapmadılar, vergi vermediler, işledikleri adi ve siyasi suçlardan sorumlu tutulmadılar. Kısaca gayrimüslimlere tanınan eşitlik, Müslüman grupların sırtına büyük bir kambur olarak eklenirken, onlar giderek zenginleştiler, sorumsuzca davranmaya başladılar ve birlikte yaşadıkları komşularını gözlerini kırpmadan vurdular. Tanzimat düzenle-

meleri ile getirilen hukuktaki çeşitlilik, birbirinden çok farklı kökenlere dayanan mahkemelerin görevlerini yaparken yetki-görev çatışması yaşanmış ve böylece Tanzimat'ın getirdiği eşitlik ilkesi, devleti içinden çıkılması zor bir döneme sokmuştur. Tüm bu gelişmelerin dışında önümüze koyulan bu tabloya baktığımızda 19. yy başlarında belirmeye başlayan milli cereyanlarında dönemsellik itibariyle eşitlik, bütünleşme gibi unsurlarla taban tabana zıt temayülleri de beraberinde getirdiğini görmekteyiz. Büyük dinlerin dahi milli bir hareketi uyandırmaya çalıştığı görülüyordu. “ Hatta ilk zamanlar Hıristiyan olan reaya arasında bile, milli ideolojiler yüzünden ihtilaflar çıkmaya başladı. Osmanlı İmparatorluğu’nda yalnız iktisadi faaliyet ile iktifa eden Musevileri bir tarafa bırakırsak, geri kalan Hıristiyan ve Müslüman unsurlar, kendi aralarında olsun vahdet arz etmekten gittikçe uzaklaştılar. Aynı din içindeki mezhep ihtilafları keskinleşiyordu. Hariçten gelen emperyalist tesirlerden her biri, bu mezheplerden birine desteklik ediyordu. İngilizler Protestanları, Fransızlar Katolikleri himaye altına alıyorlardı. Ortodokslar arasında Rumluk, Bulgarlık endişeleriyle ihtilaflar çıktı. 1850’den sonra Türkiye Ortodokslarını Rumlaştırma cereyanı başladığı zaman Babı Ali Bulgarların şikâyetlerini dinliyordu.”(Tanzimat-II, 1999: 631)

On dokuzuncu yüzyılda emperyalist batılı devletlerin birbirlerine karşı gösterdikleri siyasi manevralarda en büyük saha çalışması, destek verdikleri Osmanlı Azınlıkları üzerinden yapılıyordu. Farklı mezhepleri savunan batılı devletlerin bu tutumu Osmanlı Devletini kısa bir süre de olsa devletin siyasi yapısının devamına dayanak teşkil etmişti.

Sonuç

“Şark Meselesi”başlangıç itibariyle batının kendi dışında ve kendinden farklı gördüğü, algıladığı ve anlamlandırdığı, kendine yönelik bir tehdit unsuru olarak değerlendirildiği doğuya yönelik politikalarının bütünü olarak, tamamen politik zeminde üretilmiş “ötekini adlandırma”sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Batı toplumunun kendini tanımladığı kimlik, ötekini yaratmadakıbaşarıdır. Bu başarıda doğu-batı karşıtlığını oluşturan mental yapının tarihsel arka planında Avrupa Hunları, ilerleyen dönemlerde de Müslüman Türkler gelmektedir. Bir 19. Yüzyıl argümanı olarak literatüre giren Şark Meselesi birçok görüşe göre sadece o döneme ait bir argüman olmayıp menşei itibariyle çok daha eski tarihlere indirilebilmektedir. Avrupa’nın güç kazanarak emperyalpolitikaları için bulunmaz bir coğrafyayı yani Osmanlı coğrafyasını hegemonik güçlerini idame ettirebildikleri bir bölgeye dönüştürmeyi hedeflemişlerdir.

Bu amaçla Osmanlı devletinde yaşayan, millet sisteminin sağladığı tüm olumlu şartlara rağmen, batılı devletlerin manipülasyonları ile bağımsızlık söylem ve eylemlerine girişen azınlık grupları, 19. yüzyılı Osmanlı Devleti için en uzun yüzyıla dönüştüren yapıda etkin rol oynamışlardır. Şark Meselesini kendi lehine neticelendiren İngiltere Osmanlı Devletinin en büyük hammadde kaynaklarının olduğu yerleri eline geçirmiş, Osmanlı Devleti ise bu kaotik durumu bir dizi reformist politikalarla en az hasarla atlattığına çalışmasına rağmen 93 Harbi, Trablusgarp ve

Balkan savaşları ve I. Dünya Savaşı ile ciddi toprak kayıplarına uğramıştır. Kurtuluş Savaşı ve Lozan Barış Antlaşması ile her ne kadar Şark meselesi kapandı desek de meselenin bir batı dış politikası olduğu ve farklı versiyonları ile karşımıza çıkmaya devam ettiği özellikle yeni azınlık yaratma çabaları ile Doğu'da Kürt sorunu ve yeni etnisiteler yaratılma çabaları vs. gibi oluşumlara çanak tutulmakta, Ortadoğu'daki istikrasız yapının asıl hedefinin yine Türkiye olduğu birçok araştırmacı tarafından ifade edilmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdurrahman Küçük; "Şark Meselesinin Amacı Türkleri Orta Asya'ya Göndermektir.", Türk Yurdu Dergisi, Temmuz 2006, Yıl 1995, Sayı: 227.
- Albert Sorel, La Question d'Orient, Paris (Meseley-i Şarkiyeye), 1911, terc: Yusuf Ziya İstanbul, 1889.
- Ali Güler, Sorun Olan Avrupa Birliği, Ankara, Berikan Yayınları, 2004.
- Alper İplikçi, Kolonyalizm ve emperyalizm Üzerine Bir Değerlendirme, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Aralık 2017, C: IV, Sayı: 21.
- Bilal Eryılmaz, Osmanlı Devletinde Gayr-i Müslim Tebaanın Yönetimi, II: Baskı, Risale Yayınları, İstanbul, 1996.
- Bilal Eryılmaz; "Osmanlı devletinde Farklılıklara ve Hoşgörüyeye Kavramsal Bir Yaklaşım", ed: Güler Eren, Osmanlı, C: 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Ejder Okumuş, Türkiye'nin Laikleşme Sürecinde Tanzimat, İstanbul, İnsan Yayınları, 1999.
- Emrullah Yalçın, Şark meselesi ve emperyalistlerin Türk Politikası, Toros üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler dergisi, C: II, Sayı: 4, 2015
- Emrullah Yalçın, Şark Meselesi ve Emperyalistlerin Türk Politikası, Toros Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C: II, Sayı: 2, 2015.
- Emrullah Yalçın'dan İktibaslar;
- Ergün Yıldırım, "Tarihte Doğu-Batı Çatışması" Sosyoloji Yıllığı, İstanbul, Kitap 12, Kızıl Elma Yay, 2005, Herodot Tarihinde Doğuyu Okumak.
- Erol Göka, Murat Beyazyüz ve Fatih Volkan Yüksel, "Savaş Meydanlarından müzakere Dosyalarına", Türkiye Günlüğü, 2005, Sayı: 8.
- Ertan Eğribel, "Tarihte Doğu-Batı Çatışması", Sosyoloji Yıllığı, İstanbul, Kitap 12, Kızıl elma Yayınları, 2005.
- Gülnehal Bozkurt; Türk Hukuk Tarihinde Azınlıklar, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/299/2784.pdf>, Erişim Tarihi: 13.07.2019, s. 51.
- İlber Ortaylı; Osmanlı imparatorluğunda Millet", Tanzimat'tan Cumhuriyete Türk Ansiklopedisi, C 4, İstanbul, iletişim yayınları, 1985, s. 996
- Kemal Beydili; Şark Meselesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2010, Cilt: 38.
- M Macit Kenanoğlu; Osmanlı Millet Sistemi, İstanbul Klasik yayınları, I. Baskı, 2004, s33
- Musa Gümüş; Namık Kemal'e Göre Şark Meselesi ve Osmanlı Devletini Çöküşe Götüren Sorunlar, History Studies, Ortadoğu Özel Sayısı, 2010.

- Nuri Adıyeke, “ Islahat Fermanı Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi ve Gayr-i Müslimlerin Yaşantılarına Dair”, ed: Güler Eren; Osmanlı, C: 4. , Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.
- Okumuş, Türkiye’nin Laikleşme Sürecinde Tanzimat, İstanbul, İnsan Yayınları.
- Orhan Türkdoğan, Kemalist Sistem, İstanbul, Alfa Yayınları, I. Baskı, 1999.
- Önder Kaya, Tanzimat’tan Lozan’a Azınlıklar, İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2004.
- Raif Karadağ, Şark Meselesi, İstanbul, Emre yay, III: Baskı, 2005.
- Sadettin Yağmur GÖMEÇ; Şark Meselesi Üzerine , türk tarihi ve Kültür araştırmaları
- Sadık Erbaş; Şark Meselesi ve Boğazlar Sorunu, Türk Yurdu Dergisi, 2006, Yıl 95, Sayı: 227.
- Salah Sonyel, MinoritiesandtheDestruction Of TheOttomanEmpire, TurkishHistoricalSociety, Printing House, Ankara, 1993, s1
- Stanford Shaw, Osmanlı İmparatorluğu’nda Azınlıklar Sorunu, İstanbul, TCTA, C: 4, İletişim Yayınları, 1985.
- Suat İlhan, Türkiye’nin Zorlaşan Konumu, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2004.
- Tanzimat I. , MEB Araştırma- İnceleme Dizisi, “Tanzimat ve Amillerine Umumi Bakış”, İstanbul, 1999.
- Turgay Uzun; Osmanlı Devletinde Milliyetçilik Hareketleri İçerisinde Ermeniler, YTY Yayınları, Ankara, 2001.
- Türkiye diyanet Vakfı, İslamAnsiklopedisi, Millet Maddesi, C: 39, İstanbul, 2005.
- Veysi Akın; Şark Meselesi Türk Yurdu Dergisi; Temmuz 2006, Yıl 1995, Sayı: 227.
- Yusuf Akçura; Şark Meselesine Dair ve Eski Şuray-ı Ümmette Çıkan Makalelerimden, İstanbul, 1913, Hazırlayan: Erol Kılınç.

Hadisçilerin Rivayet Telakkisi ve İçerik Tenkidi Meselesi¹

Zişan Türcan²

Öz

Hadisin kaynağına nispet durumunu tespit ile hadisin metnindeki sorunları tespit ve tashih ameliyesi belli bir ölçüde karıştırılmaktadır. Bunun neticesinde hadisçilerin hadisin muhtevasıyla hiçbir zaman ilgilenmedikleri ya da hadislerin sübutunu akıl, Kur'an, tecrübe ve tarihî gerçekler gibi başka delillere arz ettikleri şeklinde bir yanlış ortaya çıkabilmektedir. Hadisçilerin sübut durumunu tespit ederken ravi ve isnad odaklı bir yöntem uygulamaları, ehl-i re'ye karşı geliştirilmiş bir taktik olmayıp, bütünüyle itikadî ve kelamî bir temele sahiptir. Hadisçilerin içerik tenkidine başvuramaları meselesi sahip oldukları haber telakkileri ile doğrudan ilgilidir. Dinî bilginin yegâne kaynağının haber olduğu düşüncesi, hadisçilerin bütün uygulamalarının karakterini belirlemiştir. Hadisçilere göre sahih hadisle amel vaciptir ve hadisin dışında başka bir delile ihtiyaç yoktur. Bu durum hadisin sübutunu ancak senedi üzerinden denetleme imkânı vermektedir. Fakihler ise hadisleri amel edilebilirlik yönüyle ele almışlardır. Hadislerin amel edilebilirlik bakımından ele alınması içerik tenkidinin yolunu açmıştır. Zira hadisin içeriğinin asıllara arz edilmesi mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Hadisçiler, İsnad Tenkidi, İçerik Tenkidi, Amel Edilebilir, Haber Telakkisi

Riwayah Consideration Of Ahl Al Hadith And Content Criticising Issue

Abstract

To some degree, the confusing that the practice on determining the status of the hadith in terms of belonging to the source, and identifying and correcting the textual problems of the hadith can lead the readers to a misconception that ahl

1 Bu makale, Akdeniz Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi (BAP) tarafından desteklenen SBA-2018-2454 kodlu "Hadis İlminde Yöntemsel Bir Tartışma: Tarihçi Bakış" isimli proje kapsamında kaleme alınmıştır.

2 Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı, z.turcan@hotmail.com

al-hadith never dealt with the content of the hadith, or to another misconception that they compared content of hadith with other proofs such as reason, Qur'an, experience and historical facts. In determining the status of the hadith, the applying rawi and isnad centred method by ahl hadith is not a tactic developed against the ahl ra'y, but wholly based on the creed and religious principles. The question of that why the ahl hadiths didn't apply the content criticizing is relevant with their consideration of riwayat. The thought that only source of religious knowledge is riwayat, characterized the all applications of ahl hadith. According to ahl hadith, to act with the correct hadith is compulsory (wajib) and no need for source other than hadith. This attitude does not allow the inspection of the status of hadith, but only on the basis of the sanad. The jurists classified the hadiths in terms of processability. The classifying the hadiths in the view of processability leads to content criticism, because it is possible to present the content of the hadith to the main principles.

Keywords: Ahl al-hadith, The isnad criticising, The content criticising, The Processability, The consideration of riwayat.

Giriş

Hadisçilerin hadislerin sübutunu tespit ederken içerikleriyle ne düzeyde ilgilendikleri konusu, hadislerin ne kadar güvenilir oldukları sorusuyla ilişkilendirilmesinden dolayı önemini yitirmeyen bir tartışma konusu olagelmıştır. Ne var ki, çoğu zaman tartışmalarda hadisün sübutunu tespit yöntemi olarak içerik tenkidi ile hadisün metnindeki sorunları tespit ve tashih ameliyesi birbirinden tefrik edilmemektedir. Metin tenkidi ile içerik tenkidinin belli bir ölçüde karıştırılması, hadisçilerin içerikle hiçbir zaman ilgilenmedikleri şeklinde bir yanılgıya sebebiyet verebilmektedir. Yine bu yaklaşımdan hareketle hadisçilerin bir hadisün sübutunu tespitinde isnadı esas aldıklarına dair düşüncelerin bir olumsuzlama/tahkir içerdiğine ilişkin algı da sağlıklı değerlendirmenin önünde bir engel olarak durmaktadır.³ Hadislerin Kur'an'a, akla, tecrübeye vb. aykırılığı gibi kriterlere dayanarak yapılan tenkide kavram karışıklığını önlemek amacıyla *metin tenkidi* yerine *içerik/muhteva tenkidi* denilmesi münasip görünmektedir.⁴ Hadis metninin orijinal halini tespit ve metin için hataları tashih uygulamalarının *metin tenkidi* şeklinde isimlendirilmesi ise, ilgili bilgi alanındaki kullanımına da uygun düşecektir.⁵

Tartışılan hususun şu soruyla netleştirilmesi gerekir: Hadisçiler, bir hadisün kaynağına nispet durumunu tespit ederken, özellikle Hanefilerde görüldüğü gibi ha-

3 Mesela bk. İ. Lütfi Çakan, *Ana Hatlarıyla Hadis* (İstanbul: Ensar, 2017), 63.

4 Salahattin Polat, *Metin Tenkidi* (İstanbul: İFAV, 2010), 25. Polat'ın önerdiği kavramı, Jonathan Brown da tercih etmekte ve "matn criticism" yerine "content criticism" tabirinin daha uygun olacağını düşünmektedir. Brown, "How We Know Early Hadith Critics Did Matn Criticism and Why It's So Hard to Find", *Islamic Law and Society*, 15 (2008): 144.

5 Metin tenkidi (textual criticism) tabiri Batı'da, bir metnin tarihsel süreçte geçirdiği safhaları dikkate alarak orijinal halini tespit etme çabası anlamında kullanılmaktadır. Geniş bilgi için bk. Polat, *Metin Tenkidi*, 23-24.

disin içeriğinin Kur'an'a, akla, tecrübeye, tarihi gerçeklere aykırılığı gibi kriterleri işletmişler midir?

Makalede hadisçilerin içerik tenkidi kullanıp kullanmadıklarına dair tespitler yapılmakla birlikte asıl vurgulanan nokta, hadisçilerin hadislerin sübutunu tespit ederken kullandıkları tenkid yönteminin düşünsel temelidir. Çalışmada hadisçilerin hadislerin sübutunu tespit ederken isnad odaklı bir tenkid yöntemi kullandıkları ve bunun da temelde dinî bilginin kaynakları ve habere ilişkin telakkilerine dayandığının altı çizilmektedir.

Hadisçilerde Hadisin Sübutunu Tespit Yöntemi

Hadisçilerin, hadisin sıhhatini hangi yöntemlerle tespit ettikleri meselesi son dönemlerde, özellikle Batı'da tarih tenkid metotlarının gelişmesiyle birlikte daha fazla tartışılır hale gelmiştir. Kimileri hadisçilerin, mevsukiyet tespitini ravi ve sened üzerinden yaptıklarını iddia ederken,⁶ diğer bir kesim, hadisçilerin de tıpkı Hanefiler gibi içerik tenkidi yöntemini kullandıklarını; hadislerin muhtevasını, akla, Kur'an'a, tarihî gerçeklere arz ederek sıhhat tespiti yaptıklarını savunmaktadır. Bir başka yaklaşım da hadisçilerin bu iki yöntemi bir arada kullandıklarını; içerik tenkidi yaptıkları halde isnadı öne çıkardıklarını belirtmektedir. Bu yaklaşıma göre "hadisçiler hadis metnini inceleyip onu, koydukları kaidelere aykırı bulunca, senedindeki kusuru söylemekle yetinmiş, metnin kusurunu ayrıca belirtme yoluna gitmemişlerdir"⁷ ya da hadisçilerin mütehasısları, sened ve metni birbirinden ayrılmaz unsurlar addederek hem sened hem de metin üzerinde birlikte durmuşlardır. Dolayısıyla hadis münekkidlerinin metinden ziyade senedle ilgilendiklerini söylemek ciddi bir vehimdir.⁸ Jonathan Brown ise hadisçilerin baştan beri içerik tenkidi yaptıklarını fakat yöntemlerini isnad tenkidi gibi gösterdiklerini savunur. Yazar dikkat çekici bu görüşünü şöyle dile getirir:

"Daha sonraki dönem münekkidlerince içerikleri nedeniyle reddedilen materyaller ile erken dönemde isnad tenkidiyle reddedilenler arasındaki anlamlı ilişki, erken dönem hadis âlimlerinin sanılandan çok daha sık bir şekilde içerik tenkidi yaptığını göstermektedir."⁹

Brown'a göre bu durum, erken dönemde aslında içeriği sorunlu görülen hadislerin, senedlerindeki sorun ileri sürülerek tenkit edildiğini göstermektedir. Erken

6 Hadisçilerin sadece isnadı dikkate aldıkları, hadisin içeriği ile ilgilenmedikleri şeklindeki eleştirilerin evveliyatı erken dönem kelamcılarına kadar geri götürülebilir. Özellikle Mutezile'nin hadisçilere bu minvalde biraz da tahkir içeren tenkitleri olmuştur (İbn Kuteybe, Ebü Muhammed Abdullah b. Muslim ed-Dineveri, *Te'vilu muhtelifi'l-hadis* (b. y. : el-Mektebetü'l-İslâmi, 1419/1999), 57-58). Oryantalistlerin büyük çoğunluğu da hadisçilerin isnadı esas alan bir tenkid yöntemi kullandıklarını savunurlar. İsnad doğru olduğu sürece metnin mantıksal ya da tarihsel bir hata içermesinin öneminin olmadığı iddiası için bk. (Ignaz Goldziher, *Muslim Studies*, çev. S. M. Stern ve C. R. Barber (Chicago: Aldine Atherton, 1971), II, 140-141). Modern dönemde kimi müslüman ilim adamları da benzer görüşleri paylaşmaktadır. Geniş bilgi için bk. Enbiya Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2014), 41-56.

7 Çakan, *Anahatlarıyla Hadis*, 64.

8 Subhî es-Salih, *Ulümü'l-hadis ve mustalahuhü* (Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, 1984), 278.

9 Brown, Jonathan A. C. , "Erken Dönem Hadis Münekkitlerinin Metin Tenkidi Yaptığını Nasıl Biliyoruz ve Bulmak Niçin Bu Kadar Zor?", çev. Salih Kesgin, *Usul*, 25 (2016/1), 267.

dönem hadis münekkîdlerinin niçin böyle davrandıklarını da şu şekilde izah etmektedir:

“Bir hadisin anlamında, isnadın analiz edilmesiyle bir sonuca varmadan sorun tespit edilebileceğini kabul etmek rasyonalistlerin metodolojisini teyit etmek olacaktır. Bu nedenle, içerik tenkidinin, isnad tenkidi ifadesinin içinde gizlenmesi gerekmiştir.”¹⁰

Hadis ilimlerinden bazılarının içerik tenkidi ile ilişkili olduğunu ileri sürerek benzer bir görüşü dile getiren yaklaşımlar da vardır. Buna göre, çağdaş hadis ilmi terminolojisinde, hadislerin isnad tenkidinden ayrı olarak metinlerinin muhtevasının Kur’an’a, akla, tecrübeye, gözleme, bilime, tarihi gerçeklere aykırılığı gibi kriterlere uygun olup olmadığının araştırılması, ilk dönemlerden itibaren mevcuttur. Ancak bu dönemlerde bu tenkid yöntemlerini kapsayan özel bir terim ve kavram üretilmemiş daha ziyade “hadislerin Kur’an’a arzı”, “hadisin nazara aykırılığı” gibi tabirlerle her bir tenkid kriteri ayrı ifade edilmiştir. İçerik tenkidi, *İhtilâfî'l-hadîs*, *Muhtelifü'l-hadîs*, *Müşkilü'l-hadîs*, *Te'âruz*, *Te'vil* gibi “hadis ilimleri” tabir edilen daha genel başlıklar altında ele alınmıştır.¹¹

Ehl-i hadisin, hadislerin sıhhatini tespit ederken ne tür bir tenkid yöntemine başvurdukları, hadis ilminde üretilen bilgi alanlarının (*ulümü'l-hadîs*) içeriklerine bakılarak anlaşılabilir. Ne var ki, sözü edilen alanlarda ortaya konulan uygulamaların doğru değerlendirilmesi ise başka bir problem olarak görünmektedir. *Muhtelifü'l-hadîs*, *Müşkilü'l-hadîs*, *Te'âruz*, *Te'vil* gibi bilgi alan ve yöntemlerin ya da maktûb, müdrec, musahhaf-muharref gibi hadis türlerine ilişkin değerlendirmelerin içerik tenkidine dair çabalar olduğu düşüncesi dile getirilebilmektedir. Bu tür yaklaşımlar, hadislerin metninde karışıklık, tutarsızlık, üslup bozukluğu gibi metnin çerçevesinde kalan tespit ve değerlendirmeler ile hadisin kaynağına nispetindeki doğruluğun ya da yanlışlığın tespitine yönelik tenkidlerin karışık biçimde algılandığını göstermektedir. Metin içi hataları tespit ve edisyon kritik anlamındaki metin tenkidinin, metnin kaynağına nispetini (sübut) belirlemeye yönelik yapılan içerik tenkidıyla ilişkisi bağlamında, her ikisini aynılaştıran ya da en azından birini diğeri bir parçası olarak gören yaklaşımlar bulunmaktadır.¹² İçerik tenkidinin metin tenkidi yapıldıktan sonra devreye girmesi doğru bir yöntemdir.¹³ Bununla birlikte, metin içi hataları tespit ameliyesinin haberin/metnin sübutunu belirleme ameliyesinin bir parçası olarak görmekten ziyade bu iki ameliyeyi farklı faaliyetler olarak değerlendirmek gerekmektedir. Geleneksel hadisçi perspektifinde bu, iddia edilenin aksine, tıpkı bir evin kime ait olduğunu ya da sahibi olarak anılan kişinin doğru olup olmadığını tespit etmek ile evin içindeki eşyaların ilk düzenini tespit etmek arasındaki fark gibidir.

10 Brown, “Erken Dönem Hadis Münekkîtlerinin Metin Tenkidi Yaptığını Nasıl Biliyoruz ve Bulmak Niçin Bu Kadar Zor?”, çev. Salih Kesgin, *Usûl*, 25 (2016/1), 309.

11 Polat, *Metin Tenkidi*, 24. Hadis ilimleri olarak sayılan hususlardan “te'âruz” ve “te'vil”i *ihtilâfî'l-hadîs* alanında kullanılan yöntem/metotlar olarak ifade etmek daha uygundur.

12 Ahmed Ateş, “Çünkü metin tenkidi de orijinali aramak ve ona vasıl olmak için kullanılan vasıtaların ve takip edilen yolun heyeti umumiyesidir.” şeklinde ifade etmiştir (Ahmed Ateş, “Metin Tenkidi Hakkında”, *Türkiyât Mecmuası*, Ayrı basım (İstanbul: 1939): 255).

13 Polat, *Metin Tenkidi*, 293.

Temel kaynaklarda aktarılan haberlerin ekseriyeti hadisin metninin/muhtevasının anlaşılmasını ve bu çerçevede metnin unsurlarının orijinal halini konu etmektedir. Hem ehl-i re'yn ve kelimcilerin eleştirileri hem de hadisçilerin kendi içlerinde birbirlerine yönelttikleri tenkitler ya da özeleştiriler genellikle bahsedilen noktaya odaklanmaktadır.¹⁴

Hadisçilerin edâ ve tahammül yollarından özellikle semâ ve kıraat yöntemlerini diğerlerine üstün görmeleri, tahrîf, tashîf, idrâc, kalb gibi durumların tespitine çalışmaları, yazılan nüshaların hocanın nüshasıyla ya da onunkiyle karşılaştırılmış sağlam bir nüshayla mukayese etmeleri gibi uygulamalar hadis metninin orijinal halini korumaya yöneliktir.¹⁵ Üstelik ihtilâf, tahrîf, tashîf, idrâc, kalb, şâz ve illet gibi hadis metinleri ile ilgili hususlar temelde farklı tariklerin karşılaştırılmasıyla (mu'âraza) anlaşılır.¹⁶ Zaten hadisçiler isnad ve metindeki bozulmaları ve değişimleri temel olarak hadisin farklı varyantlarını mukayese etmek suretiyle tespit ederler.¹⁷ Farklı tariklerin karşılaştırılması ameliyesi ise her halükarda ravilerin durumunu esas almayı gerektirir. Zira bir hadisin metninde görülen sıkıntılar, daha kuvvetli ravinin rivayetine ya da sayıca fazla ravilerin rivayetlerine aykırılığı ile anlaşılmaktadır. Hadis usûlü eserlerinde müdrec, maktûb, muzdarib, musahhaf-muharref gibi konuların "muhalefet" çerçevesinde ele alınması bu yaklaşımdan kaynaklanmaktadır.¹⁸

Hadisçilerin hadisin metni ile ilgilendiklerini gösteren önemli bir çaba *muhtelifü'l-hadis*dir.¹⁹ Muhtelifü'l-hadis temelde fikhî çerçevede gelişmiştir ve bu yönüyle hadisçilerin çabalarının salt rivayet uygulamasında kalmadığını; hadislerin içerdiği hükümlerle, hadislerin amel edilebilirlik yönleriyle de ilgilendiklerini göstermektedir. Ancak ihtilâfın temelde ravilerin güvenilirlik durumları ile doğrudan ilgili olduğu gözden kaçırılmaması gereken önemli bir noktadır. İhtilâf, ancak iki sahih hadis arasında söz konusudur. el-Hâkim en-Neysâbüri (ö. 405/1014) bu genel yaklaşımdan ayrılarak ihtilâfı sıhhat ya da zayıflık bakımından denk olan müteâriz her türlü hadisle ilgili konu etmiştir.²⁰ Hadisler arasındaki denkleğin

14 Mesela bk. İbn Abdilber, Ebû Ömer Yûsuf en-Nemerî, *Câmiu beyâni'l-ilm ve fadlihi*, thk. Ebû'l-Eşbâl ez-Züheyrî (Suûd: Dâru İbni'l-Cevzi, 1414/1994), II, 1020; örnekler için bk. Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi*, 45-50.

15 Polat, *Metin Tenkidi*, 91.

16 Mesela İbn Dakîk el-İd, müdrec hadisteki idracın tespiti de Hz. Peygamber'in lafzı ile ravinin lafzını ayıran diğer tariklere bakarak yapılır" demektedir (İbn Dakîk, Ebû'l-Feth Muhammed b. Ali el-İd, *el-Iktirah fi beyâni'l-istilâh* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, ts.), 23).

17 Polat, *Metin Tenkidi*, 89.

18 İbn Hacer, bahsedilen konulara en başta *ع با س ل ا م س ق ل ا ي ه و ، ة ف ل ا خ م ا م ث* şeklinde giriş yapar. Ardından her meseleyi *ن ا ت ن ا ك ن ا ة ف ل ا خ م ا م ث* ifadeleriyle izah eder. Bk. İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali, *Nüzheti'n-nazar fi tadvîhi nuhbeti'l-fiker fi mustalahi ehli'l-eser*, thk. Abdullah b. Dayfillah er-Rahîli (Riyad: Matbaatü sefir, 1422), 114, 116, 117.

19 Hadisçilerin hadislerin metni ile ilgilendikleri bilinmektedir. Özellikle muhkem ve müteşâbih gibi tanımlamalar isnadı esas almamaktadır. Bununla birlikte kimi çalışmalarda, isnadın esas alındığı ferd, garib, mütâbi, şâhid gibi sınıflandırmalar muhkem ve müteşâbih gibi türlerle beraber metin odaklı değerlendirmeler olarak sunulmuştur. Bu tür bir yaklaşım için bk. Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi*, 191-192.

20 Hâkim eserinde, hadislerin tearuzu ile ilgili bölümün başlığını şu şekilde belirlemiştir: "Bu nev, sıhhat ve zayıflık bakımından birbirinin dengi olup da tearuz eden ve mezhep âlimlerinin (fukaha) ikisinden birini delil olarak aldıkları Rasûlullah'ın sünnetlerinin (hadisler) bilinmesi ile ilgilidir." el-Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed en-Neysâbüri, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadis*, thk. es-Seyyid Muazzam Hüseyin (Beyrut:

senedlerinin durumlarından dolayı olduğunu yine Hâkim'in, verdiği örnekler bağlamında kullandığı

“فهذه الأسانيد صحيحة كلها، والخبران يعارض أحدهما الآخر”

(Bu isnadların hepsi sahihtir ve iki haberden biri diğeriyle tearuz etmektedir)²¹ şeklinde kullandığı ifadeden anlaşılmaktadır.

Muhtelifü'l-hadis çabası temelde sened ve ravi odaklıdır. Zira hadislerin görünürde çelişkili olduğuna (ihtilâf) hükmetmek ancak metnin dışında bir başka ölçüye göre konuşmayı gerektirir. Kısacası çelişik iki haber arasını telif ve te'vile zorlayan durum her iki haberin de kaynağına nispet durumlarındaki denkliliktir. Zira zayıf hadisle sahih arasında bir çelişkiden bahsedilmez. Aynı içerik iki sahih hadis arasında olduğunda te'vil edilirken, zayıf hadisle sahih hadis arasında bu tür bir çabaya girilmez. Hatta zayıf hadisin içeriğinin doğruluğu terkedilmesine engel teşkil etmez.

Biri sahih diğeri zayıf olan hadislerin içerikleri çelişkili görünse de sahih hadis tercih edileceği için burada bir ihtilâf yoktur. Bundan dolayı her ikisi de en geniş anlamda sahih (makbûl) olan²² sahih ve hasen türlerinin ayrılması da ihtilâf anında anlam kazanmaktadır. Sahih ve hasen hadislerin farkı ravilerinin kuvvetiyle açıklanmıştır. Hasen terimini ilk defa kullanan ve tanımlayan Tirmizî ile ondan sonra hasenin tanımını yapan Hattâbî'nin görüşleri hasen hadisin ravisinin vasıflarını ve sayılarını esas almaktadır.²³ Sonraki dönemlerde yapılan tanımlarda da sahih ile hasen hadisin farkı, hasen hadisin ravisinin zabt bakımından sahih hadisin ravisinden daha düşük olmasıyla açıklanmıştır.²⁴

Hadisçilerin baştan beri hadislerin muhtevasıyla ilgilendikleri, özellikle bablı nakil çerçevesinde hadisleri fikhî boyutlarıyla ele aldıkları ve nihayet hicrî III. asırda itikâdî ve fikhî konularda hadisleri daha sistemli bir şekilde kullandıkları bilinmektedir.²⁵ Ancak hadisçiler, hadislerin muhtevasıyla ilgilerinden ayrı olarak

Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1397/1977), 122.

21 Hâkim, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadis*, 125.

22 es-Süyûtî, Celâlüddin Ebû'l-Fadl Abdurrahman, *Tedribü'r-râvi fi şerhi takribi'n-Nevevi*, thk. Ebû Kuteybe Muahmmmed el-Fâryâbî (B. y. : Dâru tayyibe, ts.), I, 174.

23 Tirmizî hasen hadisi, “İsnadında yalanla itham edilmiş bir ravi bulunmayan, şâz olmayan ve benzeri başka tariklerden rivayet edilmiş olan hadistir” (et-Tirmizî, Muhammed b. İsâ, *Sünen (el-İlel)*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Fuâd Abdalbâkî, İbrahim Ütve, (Mısır: Matbaatu Mustafa el-bâbî el-Halebî, 1395/1975), V, 758) şeklinde tanımlarken, Hattâbî, “Mahreci bilinen, ravileri meşhur olan hadistir. Hadislerin çoğu hasen etrafında döner. Hasen hadis tüm âlimlerin kabul ettikleri ve fukahanın ekserisinin amel ettikleri hadistir” şeklinde tanımlar. el-Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed, *Me'âlimü's-sünen* (Halep: el-Matbaatü'l-ilmîyye, 1351/1932), I, 6.

24 İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 78.

25 Hz. Ömer, İbn Mes'ûd ve Hz. Ali gibi sahabilerden hadis alan Abidetü's-Selmâni (ö. 72/691) ve İbn Abbas'ın öğrencisi Ebû'l-Âliye'nin (ö. 90/708) münferit konulu eserler kaleme aldığına dair rivayetler, bablandırma faaliyetinin ilgili döneme kadar geri götürülebileceğini göstermektedir. Abidetü's-Selmâni'ye yüz babla ilgili soru sorulmasından bahsedilir (Bk. el-Hatib, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit, *el-Câmi' li ahlâki'r-râvi*, thk. Mahmud et-Tahhân, (Riyad: Mektebetü'l-me'ârif, ts.), II, 432). Fıkıhta Kâdî Şurayh'a denk görülen Abide'nin fıkıhçı yönü düşünüldüğünde hadisleri bab mantığıyla ele alması anlaşılabilir bir durumdur (ez-Zehabi, Şemsüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* (Kâhire: Dâru'l-hadis, 1427/2006), IV, 41). Görünen o ki, hadis rivayeti genel olarak bab mantığı içerisinde

hadisin kaynağına nispetini tespit ederken ravi ve senedi esas almışlardır. Nitekim hadisleri bab başlıkları ile zengin bir şekilde yorumlamış olan Buhârî'nin *Sahih*'inin otorite kazanma süreci iğerdiği haberlerin senedleri üzerinden gelişmiş, ²⁶ Dârekutnî gibi hadisçilerce yoneltilen tenkidlerde yine isnadları dikkate alınmıştır. Buhârî ve Müslim'in *Sahih*lerinin mukayesesinde de ravi ve sened odaklı bir karşılaştırma yapıldığı gürölür. ²⁷

Hadisçilerin ehl-i bid'at olarak nitelendirdikleri grupların ortaya çıkmasıyla birlikte teşekkül süreci hızlanan hadis ilminin temel gayesi de hadislerin sahihleri ile sakim olanlarını ayırmak şeklinde belirmiştir. Hadis ilminin teşekkül sürecinin başında İbn Sirîn (ö. 110/728), isnadın nasıl bařladđını ya da yerleştiğini konu eden sözünde, haberin doğruluğunun ravinin durumuna dayandırıldığını belirtmektedir. ²⁸ Öte yandan diğer kùltürlerde gürölen benzer örneklerle hatta hadisin dışında kalan dini ilimlerdeki isnad uygulamaları ile hadisteki isnad uygulaması arasındaki farklılık isnada atfedilen önemle ilgilidir. İsnad yöntemi, hadisçilerce haberin sıhhati için en temel hatta yegâne araç addedilmiştir. "Hadisin sıhhati ancak isnadın sıhhati sayesinde bilinir" diyen şu'be b. Haccâc'ın (ö. 160/777), "İlmin (hadis) ortadan kalkması, isnadın ortadan kalmasıyla olur" diyen Evzâ'î'nin (ö. 157/774) ve "İsnad olmasaydı, din giderdi" diyen İbnü'l-Mübârek'in (ö. 181/797) sözleri böyle bir düşüncenin ürünüdür. ²⁹

Hadisçiler isnadı, Muhammed'in (s.a.) ümmetine Allah'ın bahşettiği bir ayrıcalık olarak değerlendirmişlerdir. Onlara göre Allah, isnad sayesinde ümmeti nimetlendirmiş, yüceltmiş ve üstün kılmıştır. ³⁰ İsnad bu ümmeti diğer ümmetlere üstün kılan bir özellik ve sùnnet-i müekkededir. ³¹ İbn Teymiyye (ö. 728/1328), isnad ve rivayet bilgisini sùnnet ve dalâlet üzere olanların neredeyse temel bir farklılığı olarak sunmaktadır. O, Ehl-i kitâb'ın ve aynı şekilde ehl-i bid'atin naklettikleri haberlerin isnadının bulunmadđını, onun ancak Allah'ın büyük nimette bulunduğu İslam ve sùnnet ehline ait olduğunu vurgulamaktadır. ³²

devam etmiştir. Nitekim Katâde (ö. 118/736) "Gelir, hadisi ilgili olduğu babıyla birlikte yazar ve babı altında ezberler; ezberledikten sonra da yazdığımı imha ederdim" şeklindeki sözleriyle böyle bir uygulamaya bizzat tanıklık etmektedir. el-Fesevî, Ebü Yusuf Ya'kùb b. Süfyân, *el-Ma'rifetü ve't-târih*, thk. Ekrem Zıyâ el-Umerî (Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 1401/1981), II, 283-284.

26 Kamil Çakın, "Buhârî'nin Otoritesini Kazanma Süreci" *İslâmi Araştırmalar* 10/2 (Ankara 1997): 101-109.

27 en-Nevevî, Ebü Zekerıyyâ Muhyiddin Yahyâ b. şeref, *el-Minhâc şerhu sahihi Müslim b. Haccâc* (Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsü'l-arabî, 1392), I, 14-15; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 208.

28 İbn Sirîn şöyle demektedir: "İlk devirlerde (hadis rivayetinde) isnad sormuyorlardı; ne zamanki fitne zuhur etti, sùnnet ehlinin hadislerini almak, bid'at ehlinin hadislerini terk etmek için 'ravilerinin isimlerini söyleyin bakalım' demeye başladılar." Müslim, Mukaddime, 5; Tirmizî, *Sunen*, (İlel), V, 739; er-Râme-hürmüzî, Hasen b. Abdırrahman, *el-Muhaddisü'l-fâsil beyne'r-râvi ve'l-vâ'i*, thk. Muhammed Accâc el-Hatib (Beyrut Dâru'l-fikr, 1404), 208. İbn Sirîn'den nakledine bu söz üzerine yapılan bir inceleme için bk. Arif Ulu, "Hadis Rivâyetinde İsnadın Başlaması Ya da Fitnenin Tarihi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 12/1 (2012): 119-166.

29 İbn Receb, Zeynüddin Abdurrahman b. Ahmed el-Hanbelî, *şerhu ileli't-Tirmizî*, thk. Hemmâm Abdurrahîm Sa'îd (Ürdün: Mektebetü'l-menâr, 1407/1987), I, 477, I, 360-361.

30 Hatîb, *şerefu ashâbi'l-hadis*, thk. Mehmed Said Hatiboğlu, (Ankara: ts.), 40.

31 İbnü's-Salâh, Ebü Amr, Osman b. Abdırrahman, *Ulûmu'l-hadis*, thk. Nureddin İtr (Beyrut: Dâru'l-fikri'l-mu'âsır, ts.), 255.

32 İbn Teymiyye, Takıyyüddin, *Mecmû'u fetâvâ*, thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım

İsnad hadisçilere göre, kendilerini özellikle muhaliflerinden ayıran bir yöntemdir. Bu aynı zamanda isnadın, hadis alanının konusunun, temel problemlerinin ve terminolojisinin belirlenmesinde temel bir etkiye sahip olduğu anlamına gelmektedir. Zira bir bilgi alanında kullanılan temel yöntem ya da yöntemler, o alanın konusu, temel meseleleri (mesâil) ve gayesi ile doğrudan ilişkilidir. Dolayısıyla kullanılan yöntemlerin anlaşılmasında bu yöntemlere uygun olarak oluşturulmuş terminoloji de fikir verebilir. Dördüncü asır ve sonrası telif edilen müstakil hadis usûlü eserlerinin ele aldığı ıstılahların hemen hepsinin ravi ve senedle ilgili olması dikkat çekicidir.³³

Hadisçilerde İçerik Tenkidinin Tespitinde Dönemsel Bakış

Hadisçilerin içerik tenkidi yapıp yapmadıkları konusu ele alınırken dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta, hadis ilminin gelişim süreçlerinin doğru okunmasıdır. Başka bir ifadeyle hadis ilminin teşekkül dönemleri ile özellikle üç ve dördüncü asır sonrasını kendi şartları içinde değerlendirmek gerekmektedir. Erken dönemde Mutezile başta olmak üzere diğer ekollerin ortaya çıkışı, mihne olayları, *Sahîhayn* ve bazı sünenlerin telifi ve itibar kazanma süreçleri ile özellikle ehl-i re'y ve ehl-i hadis tartışmalarının seyri önemli hususlar olarak görünmektedir. Hadisçilerin tutumlarına ilişkin yapılacak tespitlerin, ilimlerin birbirinin veri ve yöntemlerinden fazlasıyla etkilendiği sonraki dönemlerde ortaya çıkan ve büyük ölçüde münferit sayılabilecek yaklaşımlara bina edilmesi yanıltıcı olabilir.³⁴ Özellikle el-Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071), İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201), İbn Kayyim (ö. 751/1350) ve İbn Arrâk (ö. 963/1556) gibi âlimlerin içerik tenkidine yönelik söz ve uygulamalarında kişisel ilgi ve dönemsel şartların etkisi ön plandadır.³⁵ İbn Hacer, beşinci asır hadis âlimi Hatîb'in içerik tenkidine dair

(Medine: 1416/1995), I, 9.

33 Subhî Sâlih, ıstılahların hem ravi hem de mervî ile ilgili olduğunu vurgulamaktadır. Onun bu yaklaşımı, senedle ilgili meseleleri aynı zamanda metinle ilişkilendirmesinden kaynaklanmaktadır. Mesela sahabe mürseli ile ilgili şu cümlesine bakılabilir: "Sahabe mürseli seneddeki inkitâ'a rağmen makbuldür. Çünkü sahabenin aktardığı metnin uydurma olması düşünülemez." (Subhî Sâlih, *Ulümü'l-hadis ve mutalahuhû*, 279).

34 Jonathan Brown da hadis geleneğinde içerik tenkidinin var olduğunu savunanların hicri 3. ve 4. yüzyıllardan sonraki döneme ait kanıtları kullandıklarına işaret etmektedir (Brown, "Erken Dönem Hadis Münekkitlerinin Metin Tenkidi Yaptığını Nasıl Biliyoruz", 273). Hadis ilmindeki bu dönemsel farklılıkları göz ardı eden yaklaşımlara rastlanmaktadır. Hadisçilerin hadisleri Kur'an'a arz ederek metin tenkidine başvurduklarını ispat sadedinde mevzuat kitaplarındaki uygulamalar örnek verilmektedir (Kamil Çakın, "Kur'an'a Arz Meselesi", *AÜİFD*, 7 (1993): 247; Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi*, 465).

35 Hatîb, hadisin sübutunun belirlenmesine dair ravi ve sened odaklı olmayan birtakım kriterleri konu etmiştir. Buna göre haber-i vâhidin terkedilmesini icap ettiren durumlardan birincisi, aklın gerektirdiklerine aykırı olmasıdır ki, bu durum haberin batıl olduğunu gösterir. Çünkü din aklın mümkün gördüğü hususları vaz eder, akla aykırı olanlara yer vermez. İkincisi, haberin, Kitâb'ın ve mütevatir sünnetin nasına aykırı olmasıdır. Bu tür haberlerin ya aslının olmadığı ya da mensûh oldukları anlaşılır. Üçüncüsü, haberin icmâa muhalif olmasıdır. Haberinin icmâa aykırı olması, o haberin mensûh ya da aslının olmadığı anlamına gelir. Çünkü ümmetin hem sahîh olup hem de mensûh olmayan bir haberin hilafına icmâ etmesi düşünülemez. Dördüncüsü, genelini bilmesi gereken bir hususun tek kişinin rivayeti şeklinde gelmesidir ki, bu durum da haberin aslının olmadığını gösterir. Beşincisi ise mütevatir olarak nakledilmesi beklenen genel bir uygulamayla ilgili hususun tek kişi tarafından rivayet edilmesidir. Hatîb, *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh*, thk. Ebû Abdîrrahman el-Garâzî (Suud: Dâru İbni'l-Cevzî, 1421), I, 354-355. İçerik tenkidi prensipleri için bk. (İbn Kayyim, Muhammed b. Ebi Bekr el-Cevziyye, *el-Menâru'l-münîf fi's-sahîhi*

yaklaşımlarını Bâkıllanı'den aldığını söyleyerek onun bu yaklaşımında aslında hadisçilerin çizgisini yansıtmadığını da söylemiş olmaktadır. ³⁶ Zaten Hatib'in kendisinin de, zikrettiği bu kriterleri eserlerinde uygulamamasından, içerik tenkidine dair bu hususları teorik bir aktarım düzeyinde konu ettiği anlaşılmaktadır. ³⁷

Bu istisnai ve teorik düzeyde kalan yaklaşımlar ile altıncı asır itibarıyla –ki bu dönem artık hadis metinlerine ilişkin sıhhat denetlemesinin büyük ölçüde bittiği ve aynı zamanda ilimlerin farklı yöntemlerinin belli ölçüde karıştığı bir dönemdir-bahsi geçen isimler gibi birtakım hadisçilerin içerik tenkidi yaptıkları nı gösteren örneklerden hareketle hadisçilerin içerik tenkidini yaygın biçimde uyguladıklarına dair yapılan tespitler yanılıtcı olabilir. ³⁸ Benzer Şekilde, erken dönemlerde isnad bakımından tenkid edilen hadislerle altıncı asır sonrasında içerik tenkidi yapılan hadislerin aynı olması, Brown'un iddiasının aksine, erken dönemde de içerik tenkidi yöntemine başvurulduğunu göstermez. Tam tersi de olabilir. Hatta bu daha makuldür. Zira bir hadisin içerik tenkidi temelde, hadisin kaynağına nispet durumundan g alır. Nuh'un (a. s.) kavmi içerisinde kaldığı sreden bahseden haber³⁹ gibi tecrübeye aykırı görünen fakat mütevatir olarak gelen dinî haberlerde içerik tenkidinin yapılamaması bu gerçekliği teyit eder. Yine, Hz. Peygamber'in, obanlarını öldüren kişilerin ellerini ve ayaklarını çaprazlama kestirip, gözlerini oydurup lme terk etmesinden bahseden hadis karşısında Beyhaki'nin "İsnadı sahih olduktan sonra inkârın bir anlamı yoktur"⁴⁰ Şeklindeki ifadesi de içerik tenkidinin haberin isnad durumuyla ne kadar ilişkili olduğunu göstermektedir. Altıncı asırdaki hadis mnekkidlerinin doğrudan içerik tenkidi yapabilmelerinde, ele alınan hadislerin isnad bakımından sıkıntılı olmasının etkisi daha öncelikli görünmektedir. Öte yandan, altıncı asır itibarıyla ne içerik tenkidi yapan hadis mnekkidlerince ne de başka hadisçilerce, erken dönem hadis mnekkidlerinin aslında içerik tenkidi yaptıklarını fakat bu uygulamalarını isnad tenkidi olarak gösterdiklerini ifade eden bir görüşe de rastlanmamaktadır.

Öte yandan, içerik tenkidinin re'y ve te'ville ilgili olduğu açıktır. Bu doğrudan akli çıkarımı içerdiği gibi diğer asıllara arz boyutuyla da belli bir akli ameliyeyi gerektirmektedir. Re'y ise akılların ihtilaf etmediği, herkesin bildiği bedihi ve bütün delillerin doğruluğuna işaret ettiği kesin gerçekler için kullanılamaz. Zira re'y

ve'd-da'if, thk. Abdülfettah Ebû Gudde (Halep: Mektebetül-matbûati'l-İslamiyye, 1390/1970), 50 vd. ; İbn Arrak, Nruddin Ali b. Muhammed, *Tenzihs-Őeri'ati'l-merfu'a ani'l-ahbâri'Ő-seni'ati'l-mevdu'a*, thk. Abdlvhab Abdüllatif-Abdullah Muhammed el-Gumari (Beirut: Darül-kütübi'l-ilmiyye, 1399), I, 7.

³⁶ İbn Hacer, *en-Nüket alâ kitabi İbni's-Salah*, thk. Rabi' b. Hadi (Medine: 1404/1984), II, 844-845.

³⁷ Bk. Brown, "Erken Dönem Hadis Mnekkidlerinin Metin Tenkidi Yaptığını Nasıl Biliyoruz", 275-276. Haber-i vahid karşısında kıyası reddederken, kıyasa nazaran haberde ictihadın daha az kullanılmasını gerke göstermesi de hadisçilerin re'y ve te'vil konusundaki genel yaklaşımlarından pek ayrılmadığını göstermektedir. Türcan, *Hadis İliminin Oluşumunda Kelami Düşüncenin Etkisi* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2019), 96-97.

³⁸ Bu tür değerlendirmeler için bk. Yıldırım, Enbiya, *Hadiste Metin Tenkidi*, 502-503; akan, *Ana Hatlarıyla Hadis*, 65.

³⁹ "Andolsun, biz Nuh'u kendi kavmine peygamber olarak gönderdik. O da elli yıl müstesna, bin sene onların arasında kaldı." (Ankebut, 29/14).

⁴⁰ el-Beyhaki, Eb Bekr Ahmed b. el-Hüseyin, *Ma'rifets-snen ve'l-âsar*, thk. Abdlmu'ti Emin Kal'aci (Kahire: Darül-vefa, 1412/1991), XIII, 205.

tefekkür, teemmül ve aklı çıkarım gerektiren şeydir. ⁴¹ Buna göre hadisçilerin, saçma, tutarsız ve temel itikadî prensiplere aykırılığı aşikâr olan rivayetlerin uydurma olduğuna hükmetme tavırlarını, konu ettiğimiz içerik tenkidi ile kastedilen yöntemden ayrı değerlendirmek gerekir. Çünkü bu tür rivayetlerin uydurma olduğunu anlamak için aklı çıkarıma ve muhakemeye pek ihtiyaç hissedilmez. Kaldı ki bahsedilen türden rivayetlerin senedleri de genellikle çok zayıf veya kezzab ravileri barındırmaktadır.

Hadisçilerde Haber Telakkisinin Haberin Sübutunu Tespit Yöntemine Etkisi

Hadisçilerin dinî bilginin mahiyet ve kaynaklarına ilişkin düşüncelerinin tahlili, haberlerin sübutunu tespit için geliştirdikleri metodolojinin odağında niçin ravi ve senedin bulunduğunu anlamamıza yardımcı olabilir. Bu çerçevede hadisçilerin sünnet tanımı, Kur'an-sünnet ilişkisi, sıhhat-amel edilebilirlik ilişkisi, re'y ve te'vil ile ilgili temel yaklaşımlarına yakından bakmak gerekmektedir.

Ehl-i hadisin tamamı re'ye; bir kısmı da hem re'ye hem de te'vile karşıdır. Buna bağlı olarak hadisçiler için dinî bilginin kaynağı sadece haberdir. ⁴² Hicrî birinci asrın sonlarına kadar re'y doğal bir meleke ve olumlu bir özellik olarak görülürken, bu dönemden sonra ilmin karşıtı olarak konumlandırılmaya başlanmıştır. İbn Cüreyc (ö. 150/767), "Atâ b. Ebî Rabâh (ö. 115/733) bir şeyden bahsettiğinde ona 'Bu ilim mi, re'y mi?' diye sorduğunu, onun da bahsettiği eser ise ona ilim, görüş ise ona da re'y dediğini bildirmiştir. ⁴³ Atâ'nın bu tutumu, hicrî ikinci asrın başından itibaren ilmi nakilden ibaret gören anlayışın yavaş yavaş belirginleşmeye başladığını göstermektedir. ⁴⁴

Şa'bî (ö. 103/721) "Sana Rasûlullah'ın ashâbından bir şey naklederlerse onu al. Re'yleri ile söylediklerinin üstüne bevlet"⁴⁵ sözüyle, haberle gelmeyen sözlerin değersizliğine dikkat çekmiştir. Tâvus b. Keysân'ın (ö. 105/723), Habîb b. Ebî Sâbit'e (ö. 119/737 veya 122/739) hitaben söylediği "Sana bir hadis naklettiğim ve sübut durumunu sana açıkladığım vakit o konuda başkasına bir şey sorma"⁴⁶ şeklindeki sözü de dinî bilginin yegâne kaynağının nakil olduğu anlayışının bir başka göstergesidir.

Hadisçilerin dinî bilginin kaynağını haberle sınırlandırma şeklindeki genel tavır haberle ilgili bütün konulara şamil biçimde kendini göstermiştir. Bu tavır re'y ve te'vile karşı tutumun bir gereği olarak da pekişmiştir. Buna göre haberin doğruluğu ravinin doğruluğuna bağlıdır. Ancak ravinin doğruluğu ile haberin dışında bir

41 İbn Kayyim *İ'lâmü'l-müvakkî'in*, II, 124.

42 Hadisçiler için hadisin yegâne bilgi kaynağı olduğu konusunu çeşitli boyutları ile ele alan bir çalışma için bk. Türcan, *Hadis İlminin Oluşumunda Kelamî Düşüncenin Etkisi*, 58-64.

43 İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. İhsan Abbâs, (Beyrut: Dâru sâdir, 1968), V, 469.

44 M. Emin Özafşar, "Kültür Tarihimizde Rey-Eser Çatışması", *AÜİFD* 41 (2005): 233.

45 Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'* (Abdurezzak'ın *Musannef*'inin sonunda), thk. Habîburrahmân el-A'zamî (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1413), XI, 255.

46 İbn Sa'd, V, 539.

bilgi kaynağı kabul etmeme şeklindeki tavır arasında bir ilişki kurulmuş ve re'ye başvuran ravinin haberi geçerli görülmemiştir. Yani haberi nakleden ravinin de her içinde habere dayanmasının ya da bunun gerekliliğine inanmasının lüzumu vurgulanmıştır. Abdullah b. el-Mübârek'in (ö. 181/797) vefatından birkaç gün önce Ebû Hanife'nin hadislerini sildiğinden bahsedilmektedir. ⁴⁷ Ahmed b. Hanbel'e göre de ehl-i re'yden hadis nakledilmez. ⁴⁸

Hadislerin sübutunu tespit etme yöntemleri, fikhî yaklaşımların metodik bir nitelik kazanma süreçlerinde belirginleşmiş gibi görünmektedir. Hadisçiler ile fukahanın hadislerin sübutunun tespitine ilişkin uyguladıkları tenkid yöntemlerindeki farklılıklar bir yönüyle sıhhat ve amel edilebilirlik ilişkisini ele alma biçimine dayanmaktadır. Hadisçiler için bir hadis sahih ise onunla amel etmek vaciptir. ⁴⁹ Onlara göre ehl-i re'yin en temel yanlışlarından biri bazı hadislerle sahih olduğu halde amel etmemeleridir. Ukaylı'nın (ö. 322/934) Ebû Hanife ve arkadaşları hakkında söylediği "Onlar hadisleri hafife alıyor ve gereği ile amel etmiyorlar; olmayan şeyleri ilave ederek rivayetleri ifsat ediyorlar"⁵⁰ şeklinde te'vile bir karşıtlık da içeren sözü, hadisle amel etmenin gerekliliğini vurgulamaktadır. Benzer şekilde İbn Ebî şeybe'nin (ö. 235/849) *Musannef*'inde "Ebû Hanife'ye reddiye" başlıklı bölümde Ebû Hanife'nin hadislerle amel etmeyerek sünnete nasıl muhalefet ettiğini ispat çabası dikkat çekicidir. ⁵¹

Hadisin sahihlik vasfı ile amel edilebilir oluşu arasında zorunlu bir irtibatın kurulup kurulmaması, temelde dinî bilgiye ulaşma konusunda kabul edilen delillerle ilgili bir neticedir. Hadisçilerin temel gayesi hadisin kaynağına nispetinin doğruluğunu tespit etmektir. Amel meselesi ise buna bağlı olarak var olur. ⁵² Buna karşılık fakihler (Hanefiler ve Mâlikiler) sahih hadisi delillerden sadece biri olarak kabul ederler. Birinci yaklaşımda haberin geliş yolu ön planda iken ikincilerin yaklaşımında muhteva/içerik ön plandadır. Hadisçilerin aynı metne sahip iki farklı senedle gelen ve aynı muhtevaya sahip rivayetlerden birini sahih kabul edip diğerini reddetme tavrı bahsedilen durumu teyit etmektedir. Buna bağlı olarak hadisçilerin literatüründe *ihtilâfü'l-hadis*, hadisler arasındaki tearuzu konu ederken, fakihlerde *te'âruzu'l-edille* kavramı ön plandadır ve bununla sadece hadislerin kendi arasındaki tearuzu değil, hem hadislerin diğer delillerle hem de

47 Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl (Abdullah rivayeti)*, thk. Vasıyyülla Muhammed b. Abbâs (Riyad: Dâru'l-hâni, 1422/2001), III, 269 (5194).

48 Ahmed b. Hanbel, *İlel*, II, 102 (1707); el-Ukaylı, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr, *Kitâbü'd-du'afâi'l-kebir*, thk. Abdulmu'ti Emin Kal'acı (Beyrut: Dâru'l-mektebeti'l-ilmiiye, 1404/1984), I, 23.

49 Mesela bk. Hattâbi, *Me'âlimu's-sünen*, I, 138.

50 Ukaylı, *Kitâbü'd-du'afâi'l-kebir*, I, 24.

51 İbn Ebî şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed, *el-Kitâbü'l-musannef fi'l-ehâdisi ve'l-âsar*, thk. Kemal Yusuf el-Hüt (Riyad: Mektebetü'r-ruşd, 1409), VII, 277-325.

52 Hadisçiler için amel edilebilirlik vasfının sahihlik vasfına bağlı olarak ortaya çıktığını göz ardı eden yaklaşımlar mevcuttur. Mesela mevkûf hadisi zayıf hadislerden sayan Kâsimi ve Talat Koçyiğit'in buna gerekece olarak sahabe sözünün dindeki huccet değerine atıfta bulunmaları, hadisçilerin sahih ya da zayıf nitelemesini hadisin kaynağına nispet durumuna göre yaptıklarını; o hadisin hüccet değerinin ise amelle (fıkıh) ilgili bir konu olduğunu ve ikinci sırada gündeme geldiğini göz ardı ettiklerini göstermektedir. Bk. el-Kâsimi, Muhammed Cemâlüddin b. Muhammed, *Kavâidü't-tahdis min funûni mustalahi'l-hadis* (Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmiiye, ts.), 130; Talat Koçyiğit, *Hadis Usûlü* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1993), 115.

diğer delillerin kendi arasındaki tearuzu ifade ederler. Fakihlere göre, daha güçlü deliller mevcut olduğunda sahih hadis pekâlâ terk edilebilir ya da zayıf hadisi destekleyen başka deliller olduğunda zayıf hadisle amel edilebilir.⁵³ Zira bir hadisin içeriğini tenkid etmek, metnin dışında başka bir muhtevayı esas ölçü kabul etmekle mümkündür. Hadisçilerde içerik tenkidinin fakihlerdeki gibi bir mahiyet ve düzeyde olmayışı, onların hadisle amel edilmesini sadece hadisin belli bir sıhhat düzeyine sahip olmasını yeterli görmeleriyle ilgilidir. Nitekim hadisçilerde senedi sahih bir rivayetin içeriğinden hareketle reddedilmesi pek rastlanılan bir durum değildir. Buna karşılık Hanefiler, senedi sahih olsa da içeriği asıllara aykırı olan bir hadisle ilgili manevî inkıtâ nitelemesi yapabilirler.⁵⁴ Esasen aralarındaki temel farklılık, fıkıhın elde edildiği kaynaklarla ilgilidir. Ehl-i re'y, Kur'an ve sünneti fıkıhın en temel iki kaynağı görmekle birlikte, nassların işaret ettiği ilkeler, örf, kıyas ve istihsan gibi haber nitelikli olmayan kaynakları da dikkate alır.⁵⁵ Hadisçiler ise fıkıhın bütünüyle hadislerin muhtevasıyla karşılandığını düşünmektedirler. Nitekim Ebû Hanife, Vekî' b. el-Cerrâh'a (ö. 196/811) "Hadis yazmayı bıraksan da fıkıhla ilgilenen daha iyi olmaz mı?" dediğinde, Vekî', hadisçilerin bakışını yansıtır biçimde, "Hadis, fıkıhın tamamını ihtiva etmiyor mu?" şeklinde cevap vermiştir.⁵⁶ Hadisçilerde görülen bu yaklaşım, daha metodolojik ifadesini Şâfi'nin fıkıh anlayışında bulmuştur. Sünnetin kaynağını vahiy olarak gören Şâfi,⁵⁷ bu düşüncesiyle tutarlı bir şekilde sünnetin tek vasıtasının merfû hadis olduğunu vurgulamıştır. Onun bu doktrini III. asırdan itibaren hadisçilerin çalışmalarında etkisini göstermiştir.

Hadisçilerin dinî bilginin mahiyeti ve kaynaklarına dair düşüncelerinin sistemli hale gelmesinde ve metodik bir nitelik kazanmasında genel olarak Şâfi'nin büyük bir etkisi vardır.⁵⁸ Şâfi'nin sünnet tanımı, Kur'an-sünnet ilişkisine dair anlayışı, haber-i vâhidin geçerliliğini temellendirme biçimi ve nihayet sahih hadis tarifi, mihne olaylarından sonra iyice belirginleşen⁵⁹ ehl-i hadis düşüncesinin fikrî alt yapısının oluşmasına katkı sağlamıştır.

Şâfi'nin Mutezile ve ehl-i re'ye karşı savunduğu temel konulardan biri haber-i vâhidin geçerliliğidir. Dikkat edilirse tartışmaların temelinde tek kişinin haberinin bağlayıcılık durumu vardır. Kısacası bu, ravi odaklı bir tartışmadır. Şâfi tek

53 Polat, *Hadis Araştırmaları*, 150.

54 es-Serahsi, Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ahmed, *Usûl* (Beyrut: Dâru'l-ma'rife, ts.), I, 364; İ. Hakkı Ünal, *İmam Ebû Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1994), 173.

55 Sahip Beroje, "İslâm Hukukunda Ehl-i Re'y ve Re'y Merkezli Fıkıh Anlayışı", *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 15/1-2 (2002): 153.

56 Hatib, *Nasihatü ehl'l-hadis*, thk. Abdükerim Ahmed el-Verikât (Ürdün: Mektebetü'l-menâr, 1408), 40. Yine Vekî'in aynı anlayışını yansıtan başka bir sözü için bk. *Nasiha*, 41.

57 eş-Şâfi, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris, *er-Risâle*, thk. Ahmed Şâkir (Kahire: Mektebetü'l-Halebi, 1358/1940), 90.

58 Türcan, "Üçüncü Asır Hadis Musannefâtı Üzerinde eş-Şâfi'nin Etkisi", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 7/1 (2009), 87-100.

59 Ehl-i re'y ve ehl-i hadis ayrımının tarihsel sürecini takip eden bir çalışma için bk. Mansur Koçinkağ, "Erken Dönem Fıkıh Düşüncesinde Ehl-i Re'y ve Ehl-i Hadis Ayrımı", *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (2017): 53-78.

kişinin haberinin geçerliliğini ispat sadedinde, Hz. Peygamber'e itaatin, hem onun devrinde hem de sonraki devirlerde yaşayanlar için eşit derecede farz olduğunu belirterek, sonrakilerin bu farzı yerine getirmelerinin ancak hadis ve sünnete ittibâ ile mümkün olabileceğini ifade eder.⁶⁰ Haberin sıhhati için en az iki raviyi Őart koşanların rivayet ile Őahitlięi benzeştirmelerine karřılık⁶¹ Şâfi, haber-i vâhidin delil oluşunun, başka hiçbir Şeye kıyas etmeye ihtiyaç bırakmayacak kadar açık olduğunu savunur.⁶²

Şâfi'nin düşüncesinde haberin amel edilebilir olması için ravilerinin âdil olması, munkatı ve Şâz olmaması yeterlidir. Bu noktada, hadisle amelin vcubiyeti için hadisin sahih olmasının yeterli olduğunu düşünen hadisçiler ile Şâfi'nin pek bir fikir ayrılığı görünmemektedir. Şu var ki, Şâfi, tearuz eden iki hadis karşısında, ihtilafı giderecek bir telifin yapılamaması durumunda Kur'an veya sünnete daha uygun olanının tercih edileceğini söyler. Yine de Şâfi, bir haberin sıhhatini ve dolayısıyla amel edilebilir oluşunu tespit ederken Kur'an'a ve başka sünnete uygunluğu kriterini işletiyor değildir. O, arz yöntemine, ihtilaflı iki rivayet arasında tercih yaparken başvurmaktadır.⁶³ Şâfi'nin ihtilaflı iki hadis arasında bir tercih unsuru olarak başvurduğu arz yöntemi erken dönem hadisçilerin değil, farklı alanların yöntemlerinin fazlasıyla karıştığı geç dönem hadisçilerin eserlerinde tekrar edildiği görülmektedir.⁶⁴ Gerçekte Şâfi, sahih olan bir haberin Kur'an'a arzını gerekli görmez.⁶⁵ Benzer Şekilde Ahmed b. Hanbel'in de aralarında bulunduğu hadisçiler, Kur'an'ın zahirinden anlaşılan manaya göre hadislerin değerlendirilip reddedilmesini kabul etmezler.⁶⁶ Belirtilmelidir ki, hadislerin Kur'an'a

60 Şâfi, *el-m* (Beyrut: Dâru'l-ma'rif, 1410/1990), VII, 288, VIII, 587.

61 el-Basri, Eb'l-Hseyñ Muhammed b. Ali, *el-Mu'temed fi usûli'l-fık*, thk. Halil el-Meyyis (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye), 1403, II, 140.

62 Şâfi, *Risâle*, 383.

63 Şâfi, *Risâle*, 216. Şâfi, Őahitlikle hadis rivayetinin farklarından bahsederken de Şöyle der: "Hadisler arasında ihtilaf olduğunda, Kitâb, sünnet, icmâ ve kıyas ile istidlâl ederek birini tercih ederim. Őahitlikte ise böyle bir Şey söz konusu olamaz." Şâfi, *Risâle*, 369.

64 İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 110.

65 Şâfi'ye göre sıhhat Őartlarını taşıyan bir haber Kur'an'a arz edilmez. Zira Kur'an'a aykırı bir haber sıhhat Őartlarını zaten taşımıyor demektir. Kısacası her iki Şekilde de Kur'an'a arz etmenin anlamı yoktur. Sahih bir haberin zanni bilgi gerektirdiği düşüncesinde olan Şâfi'nin bu yaklaşımı çok da tutarlı görünmemektedir. Diğer taraftan Kur'an'ın delâletinde mevcut olan zannilik, İsa b. Ebân gibi bağı âlimlerin savunduğu Şekilde, sahih haberin Kur'an'a arzının da bağı mahzurlar taşıdığını göstermektedir (Bk. Basri, *Mu'temed*, II, 154). Hadislerin Kur'an'a arz edilmesi ameliyesinin barındırdığı ictihadiliğin/sübjektifliğin boyutlarına dair bir çalışma için bk. (Polat, *Hadis Araştırmaları -Tarih, Usûl, Tenkid, Yorum-* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2011, 281-291). Hadislerin Kur'an'a arzında anlamadan kaynaklı problemlere işaret eden bir çalışmayı görmek için bk. Ahmet Keleş, *Hadislerin Kur'an'a Arzı* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2011), 137 vd.

66 İbn Kayyim, *İ'lâmü'l-mvakkı'in an Rabbi'l-âlemin*, thk. Muhammed Abdüsselam İbrahim (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1411/1991), II, 207. Bu yaklaşımın temelinde sünnetin – ki hadisten ibarettir– tıpkı Kur'an gibi vahiy kaynaklı olması düşüncesi bulunmaktadır. İbn Hazm'ın Şu ifadeleri sözü edilen hususu açıkça ortaya koymaktadır: "Allah, Hz. Peygamber'in (s.a.) sözlerinin bütünüyle kendi katından bir vahiy olduğunu; Kur'an'ın da bütünüyle katından bir vahiy olduğunu ve yine Allah Azze ve Celle "Őayet o (Kur'an) Allah'tan başkasından gelseydi, onda pek çok çelişki bulurlardı" (Nisa, 4/82) buyurduğuna göre, Kur'an ve sahih

arzı, hadisçilerin baştan beri reddettikleri bir yöntemdir. Mesela hadis ve tefsir konusundaki rivayetleriyle tanınan tâbiünden Sa'îd b. Cübeyr'in (ö. 94/713) tavrı bu konuda örnek olarak zikredilebilir. Sa'îd b. Cübeyr bir seferinde Hz. Peygamber'den bir hadis naklettiğinde, Mekkeli bir adam kendisine "(Oysa) Allah, kitabında şöyle şöyle buyuruyor" demiştir. Buna çok sinirlenen İbn Cübeyr adama, "Rasûlullah, Allah'ın kitabını senden daha iyi bilirken, sen Allah'ın kitabının Rasûlullah'ın (s.a.) hadisiyle tearuz ettiğini mi düşünüyorsun!" diyerek çıkmıştır.⁶⁷

Sonuç

Hadisçilerin haber telakkilerinin göz önüne alınması, hadisteki bilgi alanlarının ve bu arada hadislerin sübutunu tespitte yönelik ortaya konulan uygulamaların doğru anlaşılmasında büyük bir öneme sahiptir. Hadislerin naklini temel bir görev olarak üstlenen hadisçilerin haberlerin içerikleriyle ne düzeyde ilgilendikleri meselesi iki farklı boyuta sahiptir. Birincisi hadislerin muhtevasını anlama, hadis metnindeki kusurları tespit etme ve hadisten hüküm çıkarma gibi metne/muhtevaya dair uygulamalar; diğeri ise içeriği; Kur'an, akıl, meşhur sünnet, icmâ gibi asıllara arz ederek hadisin kaynağına nispet durumunu tespit uygulamasıdır. Hadisçiler özellikle erken dönemde metin içi hataları tespitte yönelik bakışlar geliştirmiş, hadisleri tasnif etmiş, birçok bilgi alanı üretmişlerdir. *Muhtelifü'l-hadis*, *Müşkilü'l-hadis*, *Te'âruz*, *Te'vil* gibi bilgi alanlarının ya da maktûb, müdrec, musahhaf-muharref gibi hadis türlerine ilişkin değerlendirmeler hadisçilerin hadislerin metin ve muhtevasıyla ilgilendiklerinin bir göstergesidir. Bununla birlikte bir kısmının hadisin kaynağına nispetini konu etmemesi, diğer bazılarının da ravi ve senedin durumuna göre sonuçlanması yönüyle bu uygulamalar içerik tenkidi sayılamaz. İhtilâf, tahrif, tashif, idrâc, kalb, şâz ve illet gibi hadis metinleri ile ilgili hususlar temelde farklı tariklerin karşılaştırılmasıyla (mu'âraza) anlaşılır. Hadisler arasındaki karşılaştırma ise her halükarda ravi ve senedin durumunu dikkate almak zorundadır. Hadislerdeki metin içi hatalar ya da hadisler arasındaki tearuz, ravisi kuvvetli veya sayıca çok olan hadisler ölçü alınarak tespit edilebilir.

Ravi ve isnad, hadisçiler için bir hadisin doğruluğunu yani kaynağına nispetinin gerçekliğini tespitte temel bir ölçüdür. Zira hadis ilminin teşekkül sürecinin başında isnad vurgusu olduğu gibi, temel kaynakların itibar ve otorite kazanma süreçleri de hep ravi ve senedleri üzerinden gerçekleşmiştir. Üstelik hadisçiler isnad uygulamasını ayırıcı vasıfları olarak öne çıkarmışlardır.

Hadislerin sıhhat tespit çabalarının büyük ölçüde tamamlandığı, otorite eserlerin ortaya çıktığı hicri altıncı asır itibarıyla hadisçilerin bir kısmı, hadislerin sübutunu belirlerken hadislerin içeriğini -tıpkı erken dönem Hanefilerin yaptığı gibi- akıl, Kur'an, tarihî bilgi ve tecrübeye arz etmişlerdir. Sonraki hadisçilerin bu tavrı, erken dönemde isnad tenkidi yaparak hadisleri reddeden hadisçilerin de aslında

hadisin örtüştüğünü, ikisinin aynı şey olup aralarında bir çatışma ve ihtilaf olmadığını söylemek gerekir." İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Dâru'l-âfâki'l-cedide, ts.), I, 100.

⁶⁷ Hatib, *Câmi'*, I, 200.

benzer hadislerle ilgili içerik tenkidi yaptıklarını fakat yöntemlerini isnad tenkidi olarak gösterdiklerini kanıtlamamaktadır. Tam aksine, geç dönemde içerik tenkidi yöntemini kullanan bu hadisçilerin, erken dönemdekilerin aynı ya da benzer hadislerle ilgili isnad tenkidi yapmalarından güç aldıkları söylenebilir. Zira içerik tenkidi meşruiyetini temelde, hadisin kaynağına nispet durumundan alır. Mütevattir olarak gelen dinî haberlerde içerik tenkidinin yapılamaması bu gerçekliği teyit eder.

Hadislerin naklinde hem metin tenkidi yani aslına uygun bir şekilde aktarılıp aktarılmadığını tespit yolları hem de içerik tenkidine denk gelen uygulamalar systemsiz bir şekilde baştan beri var olmuştur. Ancak her iki yöntem de itikadî ve fikhî düşüncenin metodik hale gelmeye başladığı dönemlerde netleşmiştir. Hadisçilerin bir hadisin sübutunu tespit ederken yaptıkları ravi ve sened odaklı tenkid, rastgele ya da erken dönemde ehl-i re'y ile çatışmalarında taktiksel olarak öne çıkardıkları bir uygulama değildir. Kullanılan yöntem itikadî ve kelamî bir temele sahiptir ve hadisçilerin haber telakkileri ile doğrudan ilgilidir. Dinî bilginin yegâne kaynağının haber olduğu düşüncesi hadisçilerin bütün uygulamalarının karakterini belirlemiştir. Fikhî hadislerin muhtevassından ibaret gören hadisçiler, hadisin sahihlik vasfı ile amel edilebilirlik vasfı arasında zorunlu bir irtibat kurmuşlardır. Hadislerin sıhhatini değil de amel edilebilir oluşunu esas alan fakihlerden ayrıldıkları nokta da budur. Bu nokta hadisçilerin niçin içerik tenkidi yapmadıklarını izah etmektedir. Hadisçiler sahih olan bir hadisle ameli vacip görürken, fakihler daha güçlü deliller karşısında aynı hadisi terk edebilir; ya da başka delillerle desteklenen zayıf hadisle amel edebilirler. İki kesim arasındaki farklılığı göstermesi açısından, tearuz meselesinde hadisçilerde, sadece hadisler arasında görünen çelişkiyi ifade eden *ihtilâfü'l-hadis* kavramına karşılık fakihlerde *te'aruzu'l-edille* kavramının mevcudiyeti önemli bir örnektir. Hem hadislerin kendi arasında hem de hadislerle diğer deliller arasındaki *ihtilâfı* ifade eden *te'aruzu'l-edille* kavramı içerik tenkidi yöntemine yol vermektedir. Zira bir hadisin içeriğini tenkid etmek, metnin dışında başka bir muhtevayı esas ölçü kabul etmekle mümkündür.

Kaynakça / Reference

- Ahmed b. Hanbel. *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl (Abdullah rivayeti)*. thk. Vasıyyü'llah Muhammed b. Abbâs. Riyad: Dâru'l-hânî, 1422/2001.
- Ateş, Ahmed. "Metin Tenkidi Hakkında". *Türkiyât Mecmuası*. İstanbul ayrı basım (1939): 253-267.
- Basrî, Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Ali. *el-Mu'temed fi usûli'l-fıkh*. thk. Halil el-Meyyis. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye.
- Beroje, Sahip. "İslâm Hukukunda Ehl-i Re'y ve Re'y Merkezli Fıkıh Anlayışı". *İslâmî Araştırmalar Dergisi*. 15/1-2 (2002): 149-163.
- Beyhakî, Ebü Bekr Ahmed b. el-Hüseyn, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*. thk. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî. Kahire: Dâru'l-vefâ, 1412/1991.
- Brown, Jonathan A. C. . "Erken Dönem Hadis Münekkitlerinin Metin Tenkidi Yaptığını Nasıl Biliyoruz ve Bulmak Niçin Bu Kadar Zor?". çev. Salih Kesgin. *Usûl* 25 (2016/1): 265-310.

- Brown Jonathan A. C. . "How We Know Early Hadith Critics Did Matn Criticism and Why It's So Hard to Find". *Islamic Law and Society*. 15 (2008): 143-184.
- Çakan, İ. Lütfi. *Ana Hatlarıyla Hadis*. İstanbul: Ensar, 2017.
- Çakın, Kamil. "Buhârî'nin Otoritesini Kazanma Süreci". *İslâmi Araştırmalar*. 10/2. Ankara 1997: 101-109.
- Çakın, Kamil. "Kur'an'a Arz Meselesi". *AÜİFD* 7 (1993): 237-262.
- Fesevî, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyân, *el-Ma'rifetü ve't-târih*. thk. Ekrem Ziyâ el-Umerî. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1401/1981.
- Goldziher, Ignaz. *Muslim Studies*. çev. S. M. Stern ve C. R. Barber. Chicago: Aldine Atherton, 1971.
- Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed en-Neysâbüri. *Ma'rifetü ulûmi'l-hadis*. thk. es-Seyyid Muazzam Hüseyin. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1397/1977.
- Hatîb, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit. *el-Câmi' li ahlâki'r-râvi*. thk. Mahmud et-Tahhân. Riyad: Mektebetü'l-me'ârif, ts.
- Hatîb, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit. *el-Fakih ve'l-mütefakkih*. thk. Ebû Abdîrrahman el-Garâzî. Suud: Dâru İbni'l-Cevzî, 1421.
- Hatîb, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit. *Şerefu ashâbi'l-hadis*. thk. Mehmed Said Hatiboğlu. Ankara: ts.
- Hatîb, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit. *Nasihatü ehli'l-hadis*. thk. Abdükerîm Ahmed el-Verikât. Ürdün: Mektebetü'l-menâr, 1408.
- Hattâbi, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed. *Me'âlimü's-sünen*. Halep: el-Matbaatü'l-ilmîyye, 1351/1932.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Yûsuf en-Nemerî. *Câmiu beyâni'l-ilm ve fadlihi*. thk. Ebû'l-Eşbâl ez-Züheyri. Suud: Dâru İbni'l-Cevzî, 1414/1994.
- İbn Arrâk, Nûruddîn Ali b. Muhammed. *Tenzihü's-şer'ati'l-merfû'a ani'l-ahbâri's-şeni'ati'l-mevdû'a*. thk. Abdülvehhâb Abdüllatif-Abdullah Muhammed el-Gumârî. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1399.
- İbn Dakîk, Ebû'l-Feth Muhammed b. Ali el-İd. *el-Iktirah fi beyâni'l-istilâh*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, ts.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed. *el-Kitâbü'l-musannef fi'l-ehâdisi ve'l-âsâr*. thk. Kemal Yusuf el-Hût. Riyad: Mektebetü'r-ruşd, 1409.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali, *Nüzhetü'n-nazar fi tavdihi nuhbeti'l-fiker fi mustalahi ehli'l-eser*. thk. Abdullah b. Dayfillah er-Rahîlî. Riyad: Matbaatü sefir, 1422.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali. *Nüzhetü'n-nazar fi tavdihi nuhbeti'l-fiker fi mustalahi ehli'l-eser*. thk. Abdullah b. Dayfillah er-Rahîlî. Riyad: Matbaatü sefir, 1422.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali. *en-Nüket alâ kitâbi İbni's-Salâh*. thk. Rabî' b. Hâdi. Medine: 1404/1984.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed. *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Beyrut: Dâru'l-âfâki'l-cedîde, ts.
- İbn Kayyim, Muhammed b. Ebî Bekr el-Cevziyye. *el-Menâru'l-münif fi's-sahîhi ve'd-da'if*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. Halep: Mektebetü'l-matbûati'l-İslâmiyye, 1390/1970.
- İbn Kayyim, Muhammed b. Ebî Bekr el-Cevziyye. *İ'lâmü'l-müvakkî'in an Rabbi'l-âlemin*. thk. Muhammed Abdüsselam İbrahim. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1411/1991.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim ed-Dîneverî. *Te'vilü muhtelifi'l-hadis*. By. : el-Mektebetü'l-İslâmî, 1419/1999.
- İbn Receb, Zeynüddîn Abdurrahman b. Ahmed el-Hanbelî. *Şerhu ileli't-Tirmizi*. thk. Hemmâm Abdurrahîm Sa'îd. Ürdün: Mektebetü'l-menâr, 1407/1987.

- İbn Sa'd, Eb Abdillah Muhammed. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. İhsan Abbâs. Beyrut: Dâru sâdir, 1968.
- İbn Teymiyye, Takıyyddn. *Mecmû'u fetâvâ*. thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Ksım. Medine: 1416/1995.
- İbnü's-Salâh, Eb Amr, Osman b. Abdirrahman. *Ulûmu'l-hadîs*. thk. Nureddn Itr. Beyrut: Dâru'l-fikri'l-mu'sır, ts.
- Ksim, Muhammed Cemlddn b. Muhammed. *Kavâidü't-tahds min fnni mustalahi'l-hadîs*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiiyye, ts.
- Keleş, Ahmet. *Hadislerin Kur'an'a Arz*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2011.
- Koçinkağ, Mansur. "Erken Dönem Fıkıh Düşüncesinde Ehl-i Re'y ve Ehl-i Hadîs Ayrm". *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (2017): 53-78.
- Koçyiğt, Talat. *Hadis Usûlü*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1993.
- Ma'mer b. Râşid. *el-Cm'* (Abdurezzak'ın *Musannef*'inin sonunda). thk. Habîburrahmân el-A'zamî. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1413.
- Nevevî, Eb Zekerıyyâ Muhyiddn Yahyâ b. şeref. *el-Minhâc şerhu sahihi Müslim b. Haccâc*. Beyrut: Dâru ihy't-trs'l-arabî, 1392.
- zafşar, M. Emin. "Kültür Tarihimizde Rey-Eser Çatışması". *AÜİFD* 41 (2005): 225-273.
- Polat, Salahattin. *Metin Tenkidi*. İstanbul: İFAV, 2010.
- Polat, Salahattin. *Hadis Araştırmaları -Tarih, Usûl, Tenkid, Yorum-*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2011.
- Rmehrmz, Hasen b. Abdirrahman. *el-Muhaddisü'l-fsl beyne'r-rv ve'l-v'i*. thk. Muhammed Accâc el-Hatîb. Beyrut Dâru'l-fikr, 1404.
- Serahs, şems'l-Eimme Muhammed b. Ahmed. *Usûl*. Beyrut: Dâru'l-ma'rifeye, ts.
- Subhî es-Sâlih. *Ulm'l-hadîs ve mustalahuh*. Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, 1984.
- şf, Eb Abdillah Muhammed b. İdris. *er-Risâle*. thk. Ahmed şkir. Kahire: Mektebetü'l-Halebî, 1358/1940.
- şf, Eb Abdillah Muhammed b. İdrs. *el-m*. Beyrut: Dâru'l-ma'rifeye, 1410/1990.
- Süyûtî, Cellddn Eb'l-Fadl Abdurrahman. *Tedribü'r-rv fi şerhi takrib'n-Nevevî*. thk. Eb Kuteybe Muahmmmed el-Fâryâbî. B. y. : Dâru tayyibe, ts.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa. *Sünen (el-İlel)*. thk. Ahmed Muhammed şkir-Fuâd Abdlbk, İbrahim Utve. Mısır: Matbaatu Mustafa el-bb el-Halebî, 1395/1975.
- Türcan, Zişan. *Hadis İlminin Oluşumunda Kelamî Düşüncenin Etkisi*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2019.
- Türcan, Zişan. "çnc Asır Hadis Musennefti üzerinde eş-şf'nin Etkisi", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 7/1 (2009), 87-100.
- Ukayl, Eb Ca'fer Muhammed b. Amr. *Kitbu'd-du'afâi'l-kebir*. thk. Abdulmu't Emin Kal'ac. Beyrut: Dâru'l-mektebetü'l-ilmiiyye, 1404/1984.
- Ulu, Arif. "Hadis Rivâyetinde İsnadın Başlaması Ya da Fitnenin Tarihi". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 12/1 (2012): 119-166.
- nal, İ. Hakk. *İmam Eb Hanfe'nin Hadis Anlayş ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1994.
- Yıldırım, Enbiya. *Hadiste Metin Tenkidi*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2014.
- Zeheb, şemsddn Eb Abdillah Muhammed b. Ahmed. *Siyeru a'lâmü'n-nübelâ*. Kâhire: Dâru'l-hadîs, 1427/2006.

